

1—5 { Ebben a füzetben tárgyalt emlékek lelőhelyei.
 Lieux des trouvailles publiées dans ce numéro.

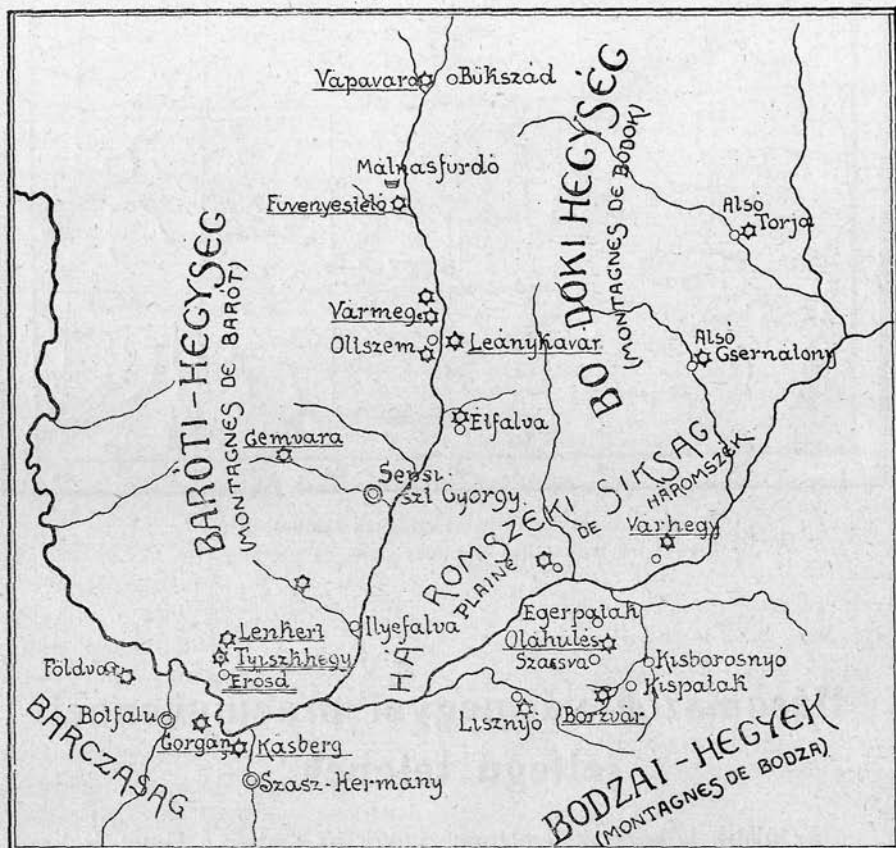
Háromszék vármegyei praemykenaei jellegű telepek.¹

Az újabb kőkorszak legvégén, mikor az ember a fémeket is kezdi megismerni, hazánk DK-i sarkában, Háromszék vármegye területén, egy olyan nép lakott, melynek aránylag magas kulturája a Mykenae-előtti művelődési körhöz tartozik. Ez a kultúra főtömegében a Balkán-félsziget egyes részeire, a Földközi és a Fekete-tenger némely partvidékére, Besarabiára, Moldvára, Bukovinára, Galiciára és Oroszország Ny-i felére terjed ki, s így a háromszék megyei telepek geográfiai tekintetben középen fekszenek az É-i és a D-i telepek közt. Már ebből a szempontból is különös figyelmet érdemelnek, annyal inkább, mert a kultúra kiterjedtségének nagyságához képest aránylag még kevés anyag áll rendelkezésre és így a kultúra ezen területeinek egymáshoz való viszonyát és összefüggését sok tekintetben még homály fedi. A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum megbízásából végzett vizsgálódásaim alapján

¹ A homlokzaton levő térképen: 1.

A HÁROMSZÉKMEGYEI TELEPEK TÉRKÉPE.

PLAN DES STATIONS DU COMITAT DE HÁROMSZÉK.

a jelen dolgozat keretében az eddig megismert telepek alaktani viszonyait s az ásatások rendjén feltárt tárgyak közül legfőképpen a kulturát annyira jellemző festett edényeket szándékozom rövid vonásokban megismertetni.

A telepek első csoportja, amint az alábbi térképvázlat is mutatja, a Baróti-hegység K-i és D-i lábánál a Háromszéki-síkság és a Barczaság szélén, az Olt folyó jobb partján, vagy az abba ömlő patakok mellett fekszik. A második csoport telepei a Bodoki-hegység Ny-i és K-i lábánál, a harmadik csoport a Bodzai-hegyek Ny-i és É-i szélén, szintén a Háromszéki-síkság párkányán, részben közvetlenül az Olt mellett, részben pedig a Feketeügybe ömlő patakok partján fekszik. A telepek negyedik csoportja a Bodzai-hegyek és a Bodoki-hegység telepeit kapcsolja össze. Ezek a Háromszéki-síkságból kiemelkedő két domb D-i oldalán, Réty és Várhegy mellett közvetlenül a Feketeügy felett terülnek el.

1. Az oltmenti lakótelepek közül a legészakibb Bükszád községtől D-re, a Rekettyés patak és az Olt közti 45–50 m. magasságú andesit-hegyfok keskeny tetőlapján fekszik. A rajta fekvő várromokat *Vápvavárának* nevezi a nép. A hegyfok csupán É-felől függ össze az Olt feletti első terraszzsal. Egyebütt meredek sziklapartok védik. Az É-i oldalt az egész hegynyakat átszelő, hatalmas méretű hármassánczolás oltalmazza. A legmélyebb sáncz a 10 m.-es mélységet is eléri. Azt, hogy ezek a sánczok a Mykenae-előtti időből valók-e, vagy pedig a vár falával egy idejűek, ásatások útján lehetne megállapítani. Valószínű, hogy már a praemikenaei időben volt kisebb méretű elsánczolás, melyet a későbbi idők lakói tovább mélyítettek. A csiki vasút építése alkalmával a sziklafok D-i végét a rajta nyugvó várfalakkal és az őstelep egy részével együtt, „kőfejtés” okából, a minden ellenőrzés nélkül dolgozó vállalkozók levegőbe röpitették. Ezzel egyik legértékesebb régészeti emlékünket megcsonkították.

2. Vápvavárától D-re mintegy 7 km. távolságra húzódik a *málnásfürdői* őstelep az Olt folyó és a Somospatak¹ torkolata közt. Ez is egy hegynyúlványnak végső része, melyet a falusiak *Füvenyestetőnek* neveznek. Távolsága Málnásfürdőtől alig fél km. A tető szélessége 35–40 km. Magassága az Olt tükre felett 20–25 m. A kb. 20 cm. vastag humusz alatt 30–35 cm. vastag szuvatréteg² s közbe-közbe, helyenként 40–50 cm. vastagságot is kitevő, konyhahulladék-réteg van. A telepet hátrafelé két helyen is széles árok védi. A sánczok szélessége 30–35 méter; mélységük jelenleg 2–3 m. Az első sáncz s a hegynyúlvány legvégső pontja közt a távolság 80 m., az I. és a II. sáncz közötti területen is van kultúra-réteg. Jelenleg szántóföld és Szép József málnási lakós tulajdona.

3. Szintén az Olt jobb partján, Málnásfürdőtől 4 km. távolságra, az országút és az erdő széle közt, két árok között van egy magányosan álló dombocska. Az itt talált néhány festett edénytöredék azt bizonyítja, hogy ez is a Mykenae-előtti korból való őstelep.

4. Az 1908 év folyamán rendszeres ásatások útján feltártam az oltszemi *vármegei* telep nagy részét. A telep Oltszem község É-i végén az országút és az Olt medre közötti szántóföldön, közvetlenül a Mikó-

¹ A katonai térképen hibásan „Szamospatak” a neve.

² Háromszék- és Csikvármegyében a megszáradt, vagy megégett sártapasz darabokat, melyeket a ház faláról, vagy a kemence oldaláról levertek, vagy amelyek maguktól leváltak, *szuvat*nak hívják. Innen e rétegeket, melyeknek anyaga csakugyan nem egyéb, mint megégett sártapaszdaraboknak tömege, a „vörösre égett agyagréteg” kifejezés helyett *szuvatréteg* elnevezéssel jelöltem. A tűzpadok, tűzhelyek s általában minden más megégett vagy égetett föld rétege szintén „vörösre égett agyagréteg” s így félreértésre adhat alkalmat. A *szuvatréteg* kifejezés csupán az építmények faláról levert vagy lehullott sártapasz-darabok laza tömegét jelzi.

kastély mellett fekszik. Helyét a környező felületről mintegy 2 m. magasságra kiemelkedő, ellipszis alakú dombocska jelzi. Legmagassabb pontjának az Olt tükre feletti magassága 21 m. és tengerszín feletti magassága 569,2 m. A telep homokos altalaja felett több helyen konyhahulladék-réteget s felette, a mai humusz alatt, szuvarréteget, közbe-közbe pedig tűzhelyeket találtam. A szuvarréteg nem összefüggő. Az ásatás 31 m. hosszú és 14 m. széles területen folyt az őstalaj-szín tájáig, átlag 1 m. mélységig. A telep már régóta szántóföld; a szántás rendjén a kultúra-réteg feletti humuszt leszántották és így sok helyen felzavarta az eke a rétegek rendjét. Az őstelepet K-ről az Olt vize, a többi oldalon pedig körben futó, 6—8 m. széles, mesterséges árok védte.³

5. Oltszem községgel szemben, az Olt balpartján, a víz tükre felett 50 m. magasságban, a Bodoki-hegység aljában fekszik a nép által *Leánykavár* néven nevezett magaslat. Ny-ról az Olt medre, D-ről a Sütőpataka, K-ről a Sütőpatakába torkolló, mély árok határolja. Csupán É-felől kapcsolódik össze a szomszédos magaslatokkal egy nyereg-alakúan mélyedő földnyak útján, melynek legmélyebb pontja 10—15 m-rel alacsonyabb, mint az őstelep szintje. Az ily módon elkülönített magaslat fensíkja trapéz-alakú. Rövidebb átmérője 50 m., a hosszabb 55 m. Kőrakásnak semmi nyoma. Igazi földvár, melynek tetejéről az oltszemi többi telepeken kívül látni lehet az innen 5 $\frac{1}{4}$ km. távolságra fekvő málnás-fürdői őstelepet is. Az 1910 okt. 6-án végzett próbaásatás alkalmával a humusz alatt egy alsó és egy felső konyhahulladék-réteg közt szuvarréteget találtam; 2,30 m. mélységben, amely mélységig a feltárás történt, a kultúra-réteg még nem ér véget. Így a kultúra-rétegnek vastagságát tekintve, az erődsi Tyiszk-hegyi őstelep után következik. A praemykenaei rétegek feletti mai humuszból La-Tène és provinciális rómaikori edénytöredékeken kívül néhány vastárgy került napfényre. A telep Rápolti Mózes úzoni községi jegyző tulajdona.

6. Oltszem község alsó végén, a *vármezei ősteleptől* 2 $\frac{1}{4}$ km. távolságra, szintén az Olt jobbpartján, az *Özv. Sánta Gyuláné* belsejében, a szeszgyár felett van egy 60 m. széles, három oldalról elkülönített magaslat, melynek területén a Mykenae-előtti kort jellemző néhány festett edényre akadtam. Az Olt színe felett mintegy 15 m. magas, Ny-felé nyereg-alakúan bemélyedő hegynyak kapcsolja össze az Olt jobbpartján elhúzódó terraszzsal. A hegynyak bemélyedése a telepet védő elsánczolás.

³ A múzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelőségének 1908. évi jelentése Bpest. 1909. 206—207. lap.

Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1908 és 1909 évi állapotáról. Sepsiszentgyörgy. 1910. 42—43. lap.

7. Az oltszemi Leánykavártól D-re, 6 km. távolságra szintén a Bodoki-hegység lábánál fekszik az *étfalvi templomdomb*, melynek tetején, a templom körüli temetőben, sírásás alkalmával festett edénytöredékekre leltek. A telepet átvizsgálva, meg lehetett állapítani, hogy a telepet védő körsánczok a domb ÉK-i és É-i oldalán még ma is megvannak. A domb különben csupán Ny-felől függ össze a szomszédos magaslatokkal.

2. kép. Sepsiszentgyörgy : Gémvára.

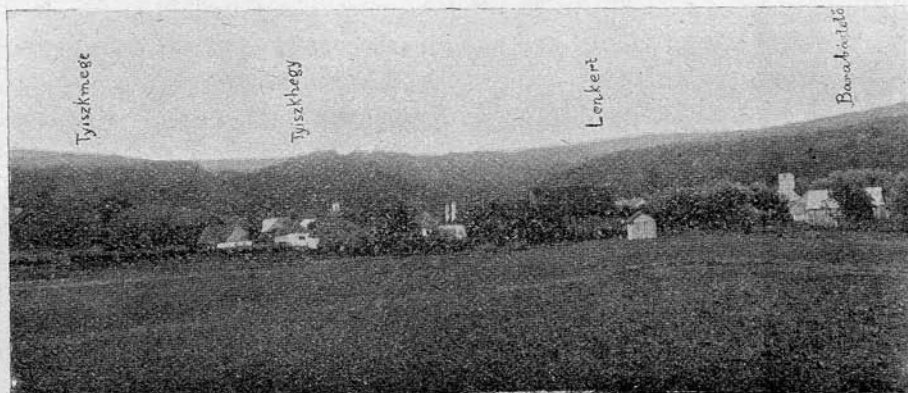
Fig. 2. Sepsiszentgyörgy : Gémvára.

8. Sepsiszentgyörgytől Ny-ra, az erdő szélén, a Debren-patak balpartján, a patak medre felett 20—25 m. magasságban fekszik a *Gémvára* nevű, homokkő alzatú hegynyúlvány. Távolsága az étfalvi templomdombtól 9 km. D-ről, Ny-ról és K-ről meredek lejtők veszik körül. É-i oldalát, a D-i foktól 70 m. távolságra, sáncz védte, melynek vonulását az 1910 évben végzett ásátások alkalmával¹ 22 m. hosszúságban felderítettem. A 2. számú képen, mint tipikus fekvésű őstelepnek, Gémvárának a látképét mutatom be a Ny-i oldalról. A sánczot jelző bemélyedés nem vehető ki, mert az ásátások után betömetett. Mai méretei különben is igen csekélyek, miután a telep kultúra-rétegeinek nagy része a hosszabb idő óta tartó szántás alatt az aljba került be. A Gémvára tetejéről K-i irányban a rétyi templomdombon fekvő őstelepig lehet ellátni.

¹ A Székely Nemzeti Múzeum Értesítője. III. rész. Sepsiszentgyörgy, 1902. 17—18. l.

9. Illyefalvától Ny-ra az Oltba ömlő Illye-patak balpartján, szintén a Baróti-hegység aljában, a *Vágott tető* nevű erdő alatt fekszik a *Forrásdomb* nevű őstelep. Mai alakjában nem különálló domb, hanem egy D-nek néző hegyoldal. Próbaásatást végeztem rajta 1910 aug. 2-án.

10. A háromszékmegyei telepek közt a legdélibb fekvésű az *erődsdi*¹ *Tyiszk-hegyi* őstelep, mely az Olt jobbpartján, közvetlenül a község felett, tőle ÉK-i irányban, a tengerszín felett 558 m., az Olt tükre felett

3: kép. Tyiszk-hegy környéke.

Fig. 3. Environ de mont de Tyiszk.

60 m. magas domb tetején fekszik (3., 4. kép). A dombnak az a része, mely kultura-rétegekkel van fedve, a kincskeresők és kutatók által vájt gödrökből kikerült anyagból következtetve, nem csupán a domb legtetejére, hanem a DNy-i lejtő egy részére is kiterjed. A telep által elfoglalt terület hossza kb. 130 m., szélessége 45 m. s így területe circa 5000 m². Az őstelep É-ről, K-ről és D-ről vízmosások útján létrejött hatalmas árkokkal van körülveve. ÉK-ről mindössze 4—5 m. széles és 58 m. hosszú földnyak kapcsolja össze a szomszédos fenntérsggel. Ezen a területen van a telepet a szomszédos fenntérsgtől védő elszáncolás is, melynek mai felszíne 6—8 m.-el alacsonyabb, mint az őstelep

¹ A múzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelőségének 1907 évi jelentése. Bpest, 1908. 196—198. l. Az 1908 évi jelentésben: 205—206. l.

Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1907 évi állapotáról, Sepsiszentgyörgy, 1908. 15—19. l.

Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1908 és 1909 évi állapotáról, Sepsiszentgyörgy, 1910. 39—42. l.

Teutsch Gyula: Nehány érdekes őskori agyagmű Erődsdről. Arch. Értesítő 1906 évf. 375. l.

J. Teutsch: Eine Vorgeschichtliche Töpferei. Die Karpathen. Jahrg. 1, Heft 10. p. 305—308.

magassága. A sáncz felső szélessége a mai felszín magasságában 18 m., legnagyobb mélysége 2·10 m. A mai humusz 50 cm.-t tesz ki. Az alatta fekvő sárgásbarna színű agyag szénnel, szuivatdarabokkal, cseréptöredékekkel és csonthuladékkal van telítve. Ez a réteg természetes fekvésű, apró szemű, 60 cm. vastag kavics-rétegen nyugszik. A kavicszemeket vöröses színű, laza kötőanyag tartja össze, s élénken elválnak a vöröses-sárga színű, homokos agyagból álló altalajtól.

4. kép. Tyiszk-hegy északról.

Fig. 4. Le mont de Tyiszk de N.

A sánczon túl K-felé, a telepnél magasabb fekvésű domb emelkedik, (a tenger színe feletti magasság 576 m.), melyet a falusiak *Felsőtyiszknek* hívnak. A még hátrább fekvő területeknek *Fácza* a neve. A telepet bizonyára még DNy-felől is sánczgyűrűk védték. Ezeknek húzódását azonban, minthogy területük hosszabb időn át szántás alatt volt, csak ásások útján lesz lehetséges megállapítani. Azok a mélyületek, melyeket, mint sánczokat mutogatnak, felhagyott újabkori szekérnyomoknál egyebeknek nem tekinthetők.

11. A Tyiszk-hegyi ősteleptől ÉK-felé, szintén Erősd község határában fekszik a *Lenkert* nevű határrész. Kútásás alkalmával talált festett edényekből következtetve, ezen a helyen is őstelep van a tárgyalat korból.

12. A Bodoki-hegység K-i lábánál eddig még csak két telepet ismerünk meg. Az egyik *Alsótorja* község belső területén, a Feketeügybe ömlő Torja-pataka közelében, a *Csoboth János* belsőségének útfelöli része, ahol földmunka alkalmával találtak néhány agyagedényt. A teleptől nem messze egy másik helyen, 2 drb. bronz sarlót és egy darab füles tokos bronz vésőt találtak.

13. Az alsócsernátoni ref. templomdomb körüli magaslaton, még 1901 év folyamán, földmunka alkalmával nagyszámu festett edényt, kanálnyeleket és állat-idolumokat, továbbá La Tène és római provinciális tárgyakat találtak, melyeknek nagy része az Erdélyi Nemzeti Múzeum Régiségtárában van. A magaslattól D-re folyik el a Csernáton-pataka, mely szintén a Feketeügybe ömlik.

Az alsótorjai és alsócsernátoni telep kultura-rétegeit a földmunkálatok alkalmával csaknem teljesen lefejtették.

14. A telepek harmadik csoportja a Bodzai-hegyek aljában fekszik. Eddig erről a területről három lakó telep ismeretes, melyek közül a legdélibb Lisznyó község területén, a Feketeügybe ömlő Lisznyó-pataka felett, a Bükkös- és Csukjon-hegy alatti *Jenejek-hegye* nevű határrészen terjed.

15. A Bodzai-hegyek É-i lábánál, *Egerpatak* községben, az *Oldh-ülés* nevű határrészen, a Szacsvapatak és a Kurtapatak összeömlésénél, Dénes Mihály tagján is van egy őstelep. Az Egerpatakról Szacsvára vivő úttól balra, kb. 1200 m. távolságra esik egy 8—10 m. magas dombon. A katonai térképen közelében van az 538 m.-es magassági jel. A dombot hegynyak köti össze a mögötte fekvő hegyvidékkel. Szélessége kb. 50 m. Tetejéről Eresztevényig és Maksáig lehet ellátni.

16. Innen a hegygerincen túl, egyenes vonalban kb. 3 km. távolságra fekszik *Kisborosnyó* határán a *Borzvára* nevű, hasonló korú őstelep mely, mint az előbbi, szintén három oldalról van védve hegyek által s mindkettő csupán csak egy irányban nyújt kilátást a háromszéki síkságra. Ez a telep Kisborosnyótól Ny-ra, a Kispatak völgyében, a Szénégető-árok és Papszéna-árka között elterülő magaslaton áll, a patak szintje felett, 15—20 m. magasságban. Hossza 60 m., szélessége 40 m. Hátrafelé mesterségesen készített, 6—8 m. mély árok választja el a szomszédos hegynyúlványtól. A telep oldalain húzódó sánctvonalról Orbán B. is tesz említést.¹

17. A háromszéki síkságból Réty községtől É-ra, a Feketeügy jobb partján emelkedik ki a *Dobojka* nevű 55 m. magas domb, melynek D-i oldalán fekszik a rétyi ref. templom. A templomtól D-re a Feketeügy feletti alsó terraszt borítja az az őstelep, melynek területén első ízben az 1905 év folyamán végeztem ásásokat.² A kultura-réteg a *Malomkert* nevű rét feletti magas márt vonalától a domb teteje felé mintegy 90 m. széles és a régi temető Ny-i határáig 120 m. hosszú területet foglal el. Az őstelep átlagos magassága a Feketeügy tükre felett mintegy 20 m.-re

¹ Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. III. k. Pest. 1869. 164. I.

² Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1905 évi állapotáról. Sepsiszentgyörgy, 1906. 10—11. l.

tehető. Területe jelenleg szántóföld. A talált tárgyak között vannak római korú provinciálisak is. A kincskeresők a telep legnagyobb részét már felforgatták s így a nagyszámban található tárgyak legnagyobb része másodlagos fekvőhelyen van.

18. Nagyborosnyő és Léczfalva között a *Várhegy* község mellett emelkedő domb fennsíkján a szántott föld felületén több helyen festett edénytöredékeket és a praemykenaei jellegű kort jellemző más tárgyakat vet fel az eke. Nagy számmal található ilyen tárgyak a fennsík ÉK-i sarkában, hol a római korban épített és az erdélyi fejedelmek korában megújított erősség romjai s mesterségesen ásott árkok láthatók. A 20 hold területű domb minden oldalról meredeken emelkedik ki a síkságból s csupán a falú felőli oldala lankás. Régen a Feketeügy közvetlen alatta folyt el. Magassága a tenger színe felett 550 m., a Feketeügy tükre felett pedig kb. 25 m-re emelkedik. Ny-i és ÉNy-i oldala ma is ingoványos. Tetejéről minden irányba messze el lehet látni, könnyen védhető és így megtelepülésre az ősidőben is egyike volt a legalkalmasabb helyeknek. Az őstelep területe báró Szentkereszthy Béla tulajdona. A korai La-Tène és a provinciális római kulturát jellemző edénytöredékeken kívül itt is, mint a málnásfürdői őstelepen, találtam mélyített diszítésű edénytöredékeket, melyek a tordosi mélyített diszítésű agyagművekre emlékeztetnek. A festett és mélyített diszítésű agyagművességnek ezen együttes előfordulása kortörténeti szempontból is kívánatosá teszi a telep rendszeres föltárását.

A telepek első csoportjához sorolandó a Baróti-hegység déli lábánál, de már Brassó megyében, a Barczaság szélén, az Olt balpartján fekvő három telep is, melyek Teutsch Gyula brassói archaeologus vizsgálataiból ismeretesek.¹

A legészakibb *Földvár* község határában, Erősdtől 7-5 kilométer távolságra fekszik. A második telep *Botfalu* határában egy magánosan álló domb, az Olt egyik nagyobb kanyarulata mellett.

A dombot a magyarok *Gorgány*-nak vagy *Csigadomb*-nak, a szászok egyszerűen *Hügel*nek nevezik. Egy 1415-ből való oklevélben *Éleskő* a neve.² Az archaeologiai irodalomban az újabb keletű

¹ J. Teutsch: Prähist. Funde aus dem Burzenlande, Mittheilungen der Anthrop. Gesellschaft in Wien XXX. Bd. (1900) 189—202. p.

—: Die spätneolithischen Ansiedlungen mit bemalter Keramik am oberen Laufe des Altflusses. Mittheilungen der prähistorischen Commission der Kais. Akademie der Wissenschaften. I. Bd. 365—399. p. Wien, 1903. Teutsch Gyula: Festett keramika az oltmelléki őstelepekről. Arch. Ért. 1904. évf.

—: A barczasági őskori telepekről. Erd. Múz. Egl. IV. Vándorgyűlésének Emlékkönyve. Kolozsvár, 1908. 86—90. l.

² Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. VI. k, Bpest, 1873. 441. l.

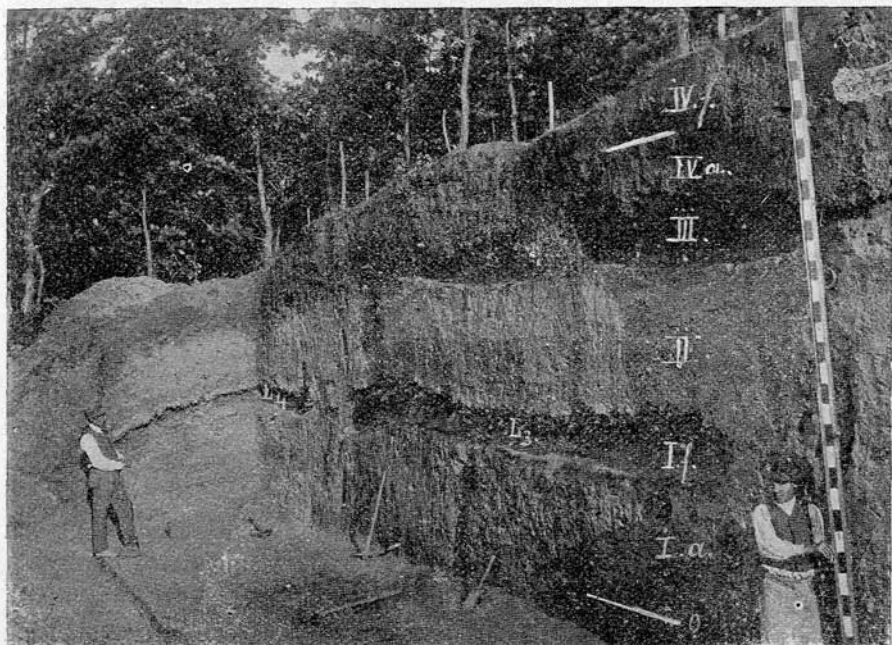
Priesterhügel, a katonai térképen (1 : 75000) *Predigerberg* a domb neve, melynek távolsága az erödsi Tyiszk-hegytől 3·5 kilométer. A Barcaságon fekvő harmadik telep *Szászhermány* község területén, az Olt legdélibb kanyarulata mellett fekszik. Szintén egy magánosan álló domb, melynek magassága 12 méter. Távolsága Erösdötől 4·5 kilométer. Neve: *Käsberg*.

A telepek általános jellemzése. Az előadottakból kitünik, hogy az őslakók a megtelepedésre a természet által kellően megvédett területeket választottak ki. Mindenik őstelep az alluviális síkság feletti legalsó terraszhoz csatlakozó, magasabban fekvő hely; valamely fenntérség előrenyúló hegyfoka, vízmosás alkotta két vagy három árok között, vagy valamely dombnak délnek néző oldala, ahonnan messze el lehetett látni s amellel kellően védett is volt. A településre megválasztandó hely kijelölésében lényeges szerep jutott a víz közelségének is. Nincsen egyetlen telep sem, melynek közelében folyó vagy patak ne volna. Az elősorolt huszonegy telep közül, közvetlen az Olt mellett fekszik tíz, a Feketeügy mellett kettő, a többi az Oltba vagy Feketeügybe ömlő patak mellett épült. A hegynyúlványokat két vagy három oldalról, vízmosás útján létrejött, meredek partok védték, a negyedik oldalon, ahol a szomszédos fenntérséggel összefüggött, az úgynevezett *nyak*-részen, a lakótelep szélén mesterségesen ásott sáncz volt a határ. Bükszádon három, Málnásfürdön két ilyen sáncz szolgált védelmül. A magaslatok elő részén sánczgyűrűk nyomait csupán Étfalván lehet kimutatni; különben az oldalfalak meredeksége miatt, ilyen sánczgyűrűkre alig is volt szükség.

Az elősorolt telepek közül rendszeres ásatásokat az erödsi *Tyiszk-hegyen* és az *oltszemi vármezei telepen* végeztem. A kultura-rétegek vastagságából következőleg, leghosszabb ideig volt lakott terület az erödsi *Tyiszk-hegy*. Négy év óta tartó ásatásaim alatt feltártam a telep É-i felében 6 m. széles és 30 m. hosszú területet. A telep feltárt részén a kultura-rétegek átlagos vastagsága 4 m.-t tesz ki. Mykenae-előtti kulturát jellemző tárgyakat találtam az őstalajtól a felső humusz-réteggig eső rétegekben. A rétegek sorozatát az 5-ik képen szemlélhetjük. Közvetlenül az őstalaj felett konyhahulladék-réteg terül el (I. a.), melynek színe szürkészöldes; hamút, csontot, kagylóhéjat, csigaházat, széndarabokat, edénytöredékeket bőven tartalmaz. Közbe-közbe vékonyabb-vastagabb, hordott sárga agyag-rétegek tűnnek fel. E felett következik az alsó szuvat-réteg, amely az ebben a magasságban feküdt lakóházaknak, égető-kemencéknek megégett sártapasz darabjaiból alakult ki. Színe élénk téglavörös s az alatta és felette fekvő szürkészöldes színű konyhahulladék-rétegtől élénken elválík.

A feltárt területen összesen 4 helyen van meg ez az alsó szuvat-réteg, az őstalaj felett átlag 1·2 m. magasságban. Képünkön a 3 és a 4 sz. lakásból származó szuvat-réteg látszik. (L₃, L₄). Az alsó szuvat-réteg felett megint konyhahulladék-réteg következik (II), melyben ugyancsak

hamú, szén, csont, továbbá edénytöredékek nagy számban találhatók. Színe ennek is szürkés-zöldes. Átlagos vastagsága 1 m.-re tehető. A mai felszín alatt 1'3 átlagos mélységben kezdődik a 40—50 cm. vastag felső szuvat-réteg (III.), melynek lazán álló szuvat-darabjai az egymás mellett sűrűn álló lakóházaknak és égető kemencéknek sártapasz darabjaiból alakult ki. A 30 m.-es feltárás vonalán 26 m. hosszúságban összefüggő

5. kép. Erőd: Tyiszk-kegyi rétegek.

Fig. 5. Erőd: couches du mont de Tyiszk.

réteg alakjában látható. A feltárás K-i végén 4 m. hosszúságban csupán össze nem függő, széthullott rögök alakjában van meg. A felső szuvat-réteg felett helyenként újabb konyhahulladék-réteg következik s felette fekete színű humusz. A fekete színű humuszban (IV. a.) eredeti fekvőhelyen festett edényeket találtam, míg a sárga humuszban (IV. f.) talált tárgyak egészen más kulturát jellemeznek, melynek pontos korát a talált tárgyak elégtelensége miatt ez idő szerint meghatározni nem lehet. A 7 képen bemutatott mélyített diszítésű edénytöredékek a felső, sárga színű humuszból valók.

A Mykenae-előtti jellegű kultúra felső határa tehát a feketés színű humusz-réteg felső határával esik össze. Ami ezen felül van, az már más korból való. E feketés színű humusz-rétegnak humuszszá való átalakulása mutatja, hogy praemykenaei jellegű kultúra után hosszabb időn át vegetáció volt a

telep felületén, úgy, hogy mikor később a felső humusz-rétegben talált tárgyak által jellemzett (talán bronzkori) kultúra ütött itt tanyát, az alsó humusz-réteg már ki volt alakulva.

A lakóházak és az égetőkemenczék faláról lehullott és rétegesen elterült szuvar-romokból kialakult alsó, felső és legfelső (I. f., III., IV. a.) szuvar-réteg jelzi a praemykenaei jellegű kultúra három letelepülési vonalát. Mindenikhez hozzátartozik egy-egy konyhahulladék-réteg. A konyhahulladék-rétegben is lehet észlelni finomabb rétegzettséget, mely helyenként, mondhatni, levelés szerkezetű (II.). A szétszort konyhahulladékot az olvadó hó s az első eső minden évben mechanikailag rétegekben rendezte el. Ha a házak körül a hulladék nagyon felhalmozódott, a halmokat az ember maga is elegyengette. A közbe-közbe található 6—8 cm. vastag, sárga színű agygréteget szintén az ember maga hordotta oda, hogy a szerves anyagokkal telített konyhahulladékok rétegeiből előtörő gázok kigőzölgését megakadályozza. A rétegenként található moha-, alga- és egyéb növényi maradványok arra mutatnak, hogy koronként, nedves időben a rétegek felületét vegetáció borította.

Az 1910 évi ásatások alkalmával feltártam az alsó szuvar-rétegben fekvő 3 sz. lakóház maradványait. A lakás területét egyfelől a szuvar-réteg kiterjedése, másfelől pedig a határvonalon talált cölöpüregek helye pontosan meghatározza. Szélessége a két belső cölöpösor között 5 m., hosszúsága pedig 8 m. Téglalap alakja a rétegek egyenletlen települése következtében csak annyiban deformálódott, hogy DK—ÉNy-i irányban húzódó átlója az ÉK—DNy-i irányúhoz képest valamivel rövidebb.

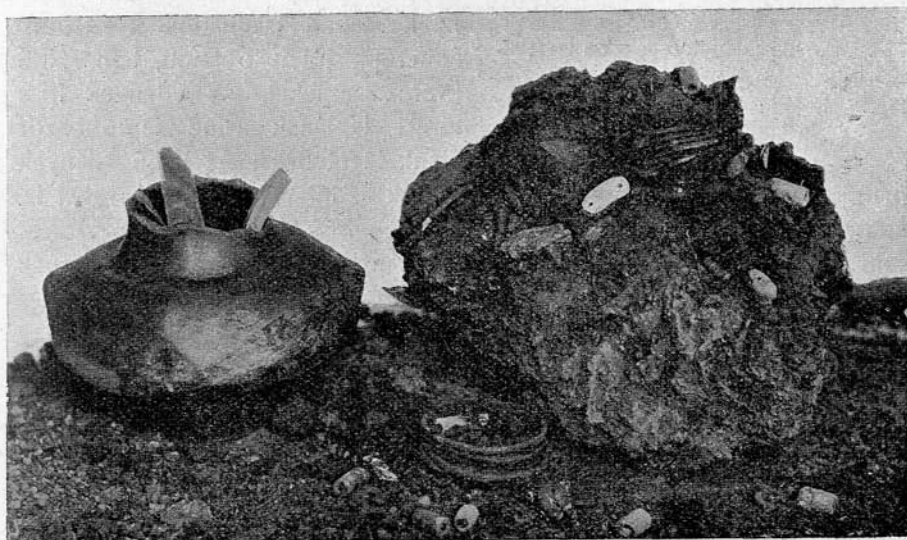
A lakás földjén a tapasztást több helyen megtaláltuk. Függőleges irányban meghasadozott, 5—10 mm. vastag síkárólásból áll, mely az alatta levő rétegektől színben is különbözik s a mellett mechanikailag is el van különülve. Az a körülmény, hogy a lakás földjén az É-i oldalon 3·5 m. szélességben ez a tapasztás 25 cm.-el alacsonyabban feküdt mint a D-felőli területen, arra mutat, hogy a lakóház kettős tagozatú volt. Alacsonyabb része 3·5 m., a magasabb része pedig 4·5 m. szélességű. A lakásnak ez a két osztálya csupán a padozat magasságában különült el egymástól és fallal nem volt elválasztva. Ez a háztípus alakját tekintve, megfelel a bukovinai Schipenitzben talált hasonlókorú lakásoknak, de analogiát mutat a Schliz által Grossgartach-ban talált kőkorszaki ház típusával is, amennyiben ezek a lakások is négyszögletűek és nivójuk különböző magasságú.¹ A lakóház északi részén egy többször megújított kavicsrétegekkel megerősített, 1·5 m. átmérőjű, köralakú tűzhely (T.s.) mellett alig félméter távolságban egy négyszög alakú 1·40 m. hosszú és

¹ A. Schliz: Das steinzeitliche Dorf Grossgartach. Stuttgart. 1901. Továbbá Prähist. Zeitschrift. 1910. 122—123. p. 138—139. p.

1·20 m. széles letapasztott és fehérre meszelt agyagépítmény (T.₁₁.), a D-i magasabb részben egy szintén agyagból épített, 1·40 m. átmérőjű kőralakú égető kemence (T.₉) alapját és oldalfalának alsó részét tártuk fel.

Az ásatások rendjén a telep egyéb pontjain a T₁₁ és T₆ számmal jelölt agyagépítménnyel egyező szerkezetű, más ilyen építményeket is találtunk.

A lakóház É-i, K-i és Ny-i határvonalán egymástól 1—1·5 méter távolságra a szuvat-réteg alatti konyhahulladék-rétegben megtaláltuk a lakóházhoz tartozó függőlegesen álló czölöpsorok üregeit. A D-i határvonal még nincs kifejtve. A czölöp-üregek vastagsága 20—30 cm. Mélységük az alsó szuvat-réteg alatt 100—130 cm. s a legtöbb az őstalajba

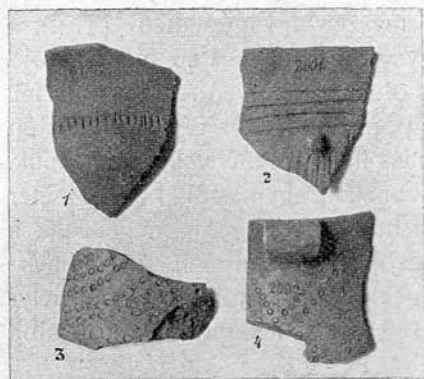

6. kép. Erősd: Tyiszk-hegyi kőpenge és ékszerlelet.

Fig. 6. Erősd: Trouville des lames en pierres et des bijoux.

mélyed bele. A henger alakú czölöpüregeken kívül néhány három vagy négyoldalú hasábalakú. Ezek a czölöpök hasított fából készültek. A lakóházhoz tartozó, eddig felmért czölöpök száma: 36.

A háromszékmegyei telepekről a Székely Nemzeti Múzeumban elhelyezett tárgyaknak a száma immár a 4500-at is meghaladja. Ebből több mint 2500 darabot az erődsi tyiszkhegyi őstelepen, 1000 darabot az oltszemi vármegyei őstelepen tártunk fel. Az Erősdről való tárgyak a település rétegeinek sorrendjében vannak leltározva. Bármely tárgynak lelőhelye nem csupán a terület szerint, hanem a rétegek magassága szerint is pontosan meg van jelölve. Az ásatások eredményei nem csupán a múzeumban elhelyezett tárgyak, hanem azok a rajzok, térképek, fényképfelvételek és feljegyzések, melyek az ásatás rendjén feltárt, el nem szál-

7 kép. Erősd : Edénytöredékek a legfelső rétegből.

Fig. 7. Erősd : fragments de vases de la couche supérieure.

hangja rendkívül éles csengésű. Találunk azonban olyan edényeket is, különösen a vékonyfalúak közt, melyeknek friss törése fehéres, sárgás, szürkés vagy szürkés-barnás színű, sőt egészen fekete is, de vannak olyanok is, amelyeknek falában a vörös szín mellett, az egyenetlen égetés következtében középen, a külső, vagy a belső felületen fekete, vagy kékszínű csík vonul végig. A festetlen edények felülete durva, egyenetlen. A simított és csiszolt felületű edények vékony rétegben finoman iszapolt anyaggal vannak bevonva. Ennek a bevonásnak a színe adja meg az edény fénylő alapszínét, melyre a különböző festéseket alkalmazták. Az edény készítésénél korongot nem használtak. A simításhoz azonban különböző eszközöket kellett használniok, melyek közül néhány csonteszközt az ásátások alkalmával meg is találtunk. Ilyen edénysimító csonteszközöket látunk a 91 képen a 7 és 9 sz. alatt. Mindkét csontszerszám belső felülete simított. Ugyanezen képen 10 sz. a. bemutatott kanálnyelnek vége szintén szolgálhatott simító eszközül is. Némely edény belső felületén látható szalmaszár-lenyomatok, úgy látszik, az egyenetlen száradás biztosítására az edények belsejébe helyezett szalmától erednek. A vastagfalú nagyobb edények külső felületét 2—3 mm. vastag síkárolt réteggel vonták be. A könnyen lepattagzó síkárolás alatt az edény eredeti felületén hosszant lefutó ujjbenyomásos díszítés van (8 kép). Ez a síkárolt réteg valószínűleg szintén az egyenetlen száradás, vagy az egyenetlen kiégés biztosítására szolgált. Az égetés zárt helyen, égetőkemencében történt. Erősdön

látható különböző berendezési tárgyak, úgynevezett ingatlan emlékek, valamint a települési és egyéb viszonyok megfigyeléseiből származtak.

Az agyagművesség legbeszédesebb emlékei az edények és tartozékaik. Külön lesz szó az edények technikájáról, alakjáról és díszítési módjairól.

I. Technika. Az edények készítésére felhasznált agyag finoman iszapolt. Csupán a vastagfalú edények falában találhatunk 2—3 mm. átmérőjű, jól lekoptatott, fehérszínű kvarcz-szemeket. Az edények friss törési lapjának színe legtöbbször élénk téglavörös. Az ilyen edények

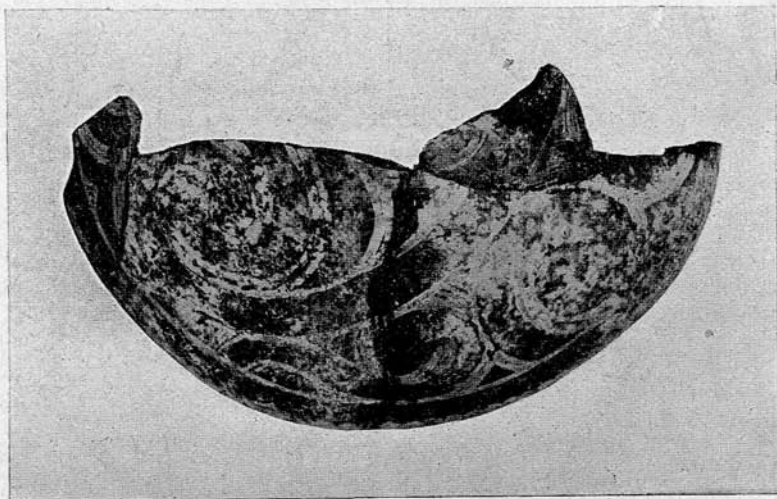

8 kép. Bevont edénytöredék Oltszemről.

Fig. 8. Oltszem : Fragment de vases enduits.

nehány köralakú égetőkemence alsórészét kiástuk. Amellett, hogy a többi telepeken is az őslakók maguk készítették edényeiket, a nagy számban található deformált edények bizonyítanak. Az égetőkemence túlhevítése, vagy az anyag nem kellő megválasztása következtében az edény helyenként felpuffadt, alakja is deformálódott. Ezeket, mint hasznavehetetlen tárgyakat, az égetőkemence körül elhányták.

II. Alaki viszonyok. Tipus szerint az edények és tartozékaik közt vannak: I. *tálak, tányérok*; II. *csészék, csuprok*; III. *fazekak*; IV. *korsók*; V. *talpas edények*, köztük 1. alacsony talpú *talpas csészék*, 2. középmagasságú *talpas poharak* s végül 3. harangalakú talppal ellátott *tálak*, úgynevezett *talpcsöves tálak*. Utóbbiaknak talpas része felül, egymással szemben két helyen, köralakú lyukkal van ellátva. VI. A

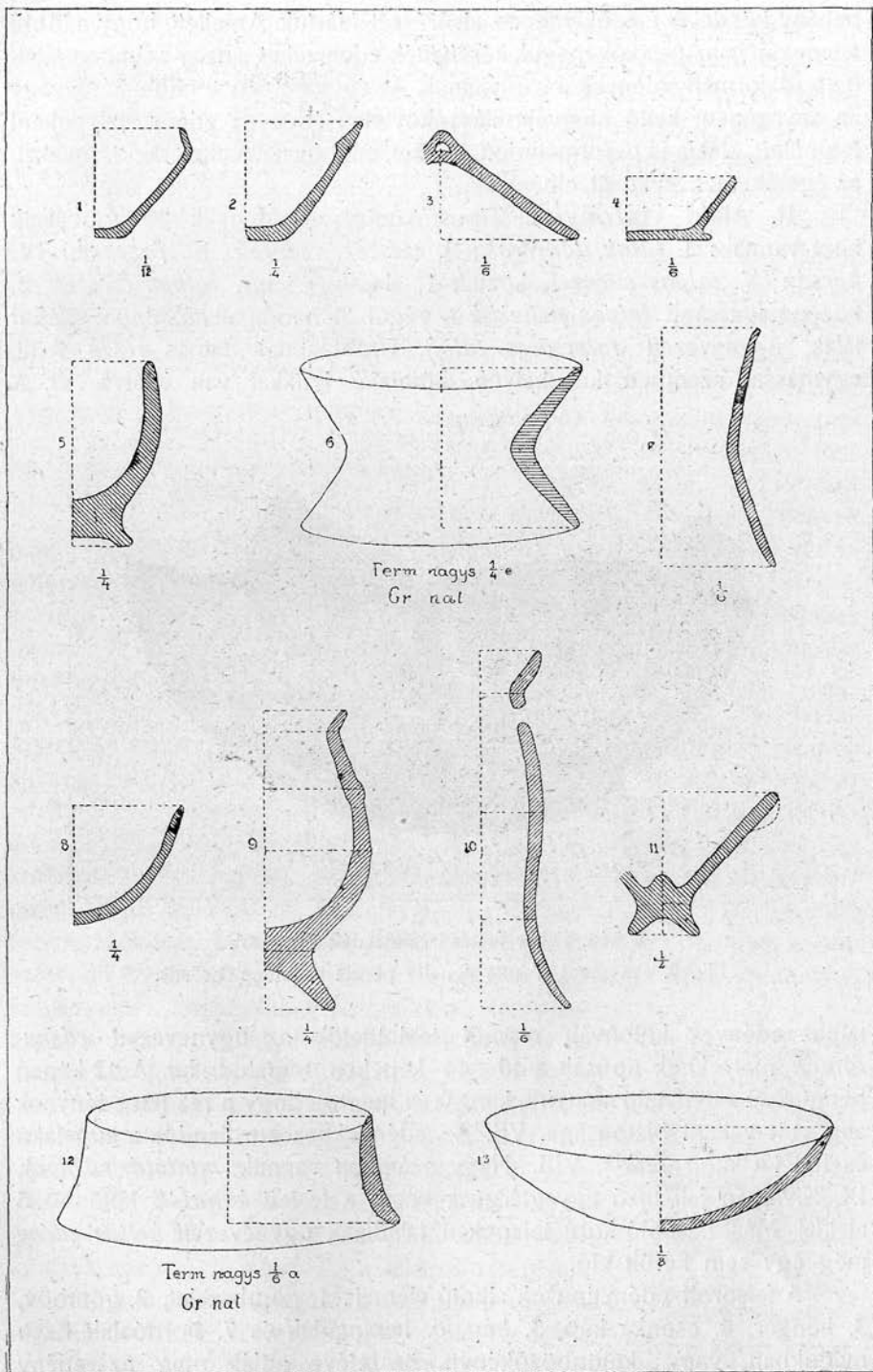

9 kép. Fehér festésű táltöredék Erősdről.

Fig. 9. Fragment d' une écuelle peinte en blanc (Erősd).

talpas edények különvált részéül tekinthetők az úgynevezett *edény-talpak*, melyeknek típusait a 40—44 képeken mutatom be. A 42 képen bemutatott edénytalp annyira karcsú és magas, hogy a reá tett edénynek alig volt valami biztonsága. VII. Az edényekhez sorolandók a kúpalakú és füllel ellátott *fedők*. VIII. Nagy számban vannak *miniatűr-edények*. IX. Kiválóan jellemző agyagtárgyak végül a festett *kanalak* különböző alakjai. Más, hasonló-korú telepeken található, úgynevezett *kettős edény* még egy sem került elő.

A felsorolt edénytípusok alkotó elemei: 1. gömbszelet, 2. gömböv, 3. henger, 4. csonka kúp, 5. kúp, 6. harangalak és 7. hordóalak. Ezek magukban, vagy különbözőképen összetéve adják meg az edény alakját. A legtöbb edénynek füle egyáltalában nincs. A fület pótolják

10. kép. Edénymetszetek (Erősd, Oltzsem).

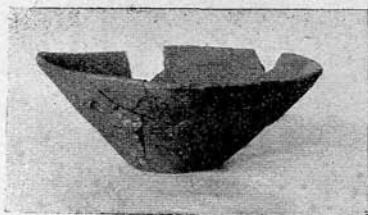
Fig. 10. Coupes de vases (Erősd, Oltzsem).

az edények különböző helyein elhelyezett bütyökszerű kidúrodások, melyek igen gyakran vízszintes, vagy függőleges irányban lyukkal vannak átfúrva. E lyukakba erősítették az edények hordására szolgáló zsinort. A bütyökfül alakja lehet hengeres, melynek felülete kör alakú lapban végződik (65. kép); lehet továbbá félgömbidomú (15. kép), kissé vízszintesen, vagy függőlegesen lapított (33. kép). Utóbbi esetben, ellenkező irányban, mint ahogy az összelapítás történt, vízszintesen vagy függőlegesen átlukasztották. Szalagfűl egyáltalában nincs. A 21. képen látható csészének, az edény oldalából ferdén kiemelkedő lapos füle van, melynek felső vége szabadon végződik. Alak tekintetében kiválóan jellemző, hogy az edény felületéből feltünőbbben kiemelkedő vagy kiugró mindenemű alkotórész teljesen hiányzik.

Az edények főbb típusait az alábbi példák alapján ismertetjük.

I. Tálak, tányérok. 9. és 10. képen 13. Erősd, Tyiszkhegy: felső szuvatréteg. Lelt. száma: 575. Alakja gömbsüveg, kívül simított, belül fényesre csiszolt és kívül-belül fehér festésű. Magassága 11 cm., peremátmérője 40 cm.

Csonkakúp alakú, lapos fenekű a 11. és 12. képen bemutatott két tálunk. Mindkettő az oltzemi vármegyei telepről való. A 11. képen levőnek (lelt. sz. 988.) belső felülete simított s felerészben téglavörös, felerészben fekete színnel átvont. Külső felületén a kézzel való idomítás egyenetlen felületei jól látszanak. Vízszintesen átfúrt bütyökfüle van. Magassága 12 cm., peremátmérője 30 és feneké 9 cm. Törése téglavörös.

 $\frac{1}{8}$

11. kép. Tál Oltzsemről.
Fig. 11. Écuille d' Oltzem.

 $\frac{1}{10}$

12. kép. Tál Oltzsemről.
Fig. 12. Écuille d' Oltzem.

Egyike a legnagyobb tálaknak a 12. képen bemutatott, szintén csonkakúp-alakú edény; lelt. sz. 995. Külső felülete egyenetlen, belseje simított és sárgás téglavörös. Magassága 11 cm., pereme 38, feneké 12 cm. átmérőjű.

13. kép. Erősd, Tyiszkhegy: középső konyhahulladék-réteg. Lelt. száma: 576. Alakja fordított helyzetű csonkakúp, feneké lapos. Közvetlen

a perem alatt vízszintesen átylukasztott egyetlen bütyök-füllel. Magassága 9.5 cm., perem-átmérője 31 cm., fenék-átmérője 9 cm. Csupán belül festett.

$\frac{1}{4}$

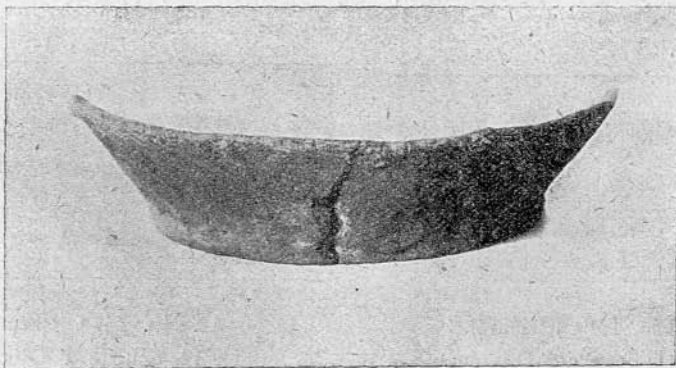

13. kép. Tál Erősdről.

Fig. 13. Écuille d'Erősd.

14. és 10. képen 10. Oltszem: Vármege. Lelt. száma: 997. Alakja törpe csonkakúp, fenéke lapos, oldalt kiugró párkánnyal. Magassága 5 cm., perem-átmérője 18 cm., fenék szélessége 13 cm. Csupán belül simított és festett.

$\frac{1}{3}$

14. kép. Tál Oltszembről.

Fig. 14. Écuille d'Oltszem.

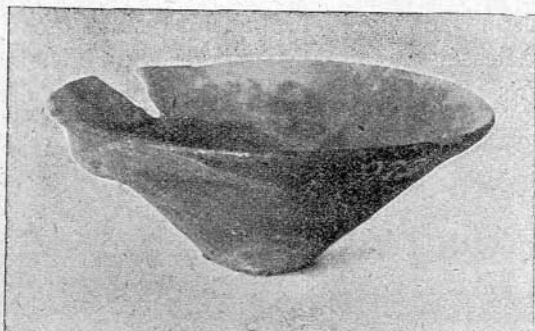
Nagyságával a csészékhez átmenet a 973. lelt. számú tálacska (15. kép). Lelőhelye: Oltszem, Vármege. Felülete kívül-belül simított, kívül festett. Alakja lapos fenékel ellátott csonkakúp, de belső felületének alja félgömbidomú, mely fokozatosan a kúpfelületbe megy

át. Pereme alatt 2 cm.-re vízszintesen átfúrt lapos bütyök-füle van. Magassága 6,5, perem-átmérője 15,5, fenék-átmérője 4 cm. 2/9

II. Csészék, csuprok.

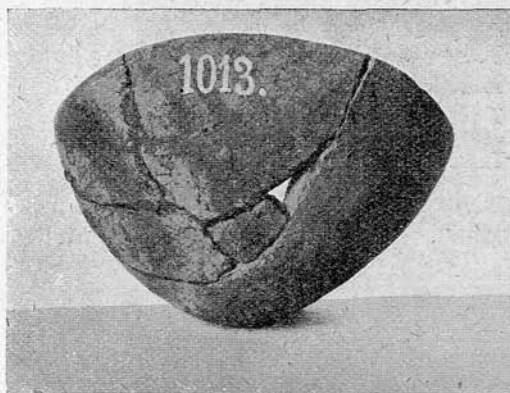
16. és 10. képen 8. Oltszem: Vármege. Leltári sz.: 1013. Alakja gömbsüveg. Magassága 6 cm., perem-átmérője 12 cm. Kívül-belül festett.

17. és 10. képen 2. Oltszem: Vármege. Lelt. sz.: 1426. Alakja gömböves, fenéke lapos; pereme befelé ferdén lemetezett. A perem ezen ferde síkja az edény belső felületével az érintkezésisikban kiemelkedő párkányt alkot. Magassága 6,5 cm.,

15. kép. Fehér festésű tál Oltszemről.

Fig. 15. Écuelle peinte en blanc d' Oltszem.

16. kép. Festett csésze Oltszemről.
Fig. 16. Tasse peinte d' Oltszem.

1/2

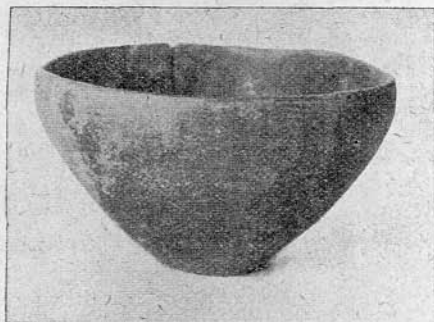
peremátmérője 13 cm., fenék-átmérője 5 cm. Festetlen.

18. kép. Oltszem: Vármege. Lelt. száma: 975. Alakja fordított helyzetű csonkakúp, mely alant a fenéket alkotó körlapba, fent pedig gömbövesbe megy át. Pereme ilyen módon kissé befelé hajlik. Kívül-belül simított; színe világos gesztenyebarna és feketete. Törése fekete. Magassága 9 cm. Peremátmérője 15,5, fenékátmérője 4,5 cm.

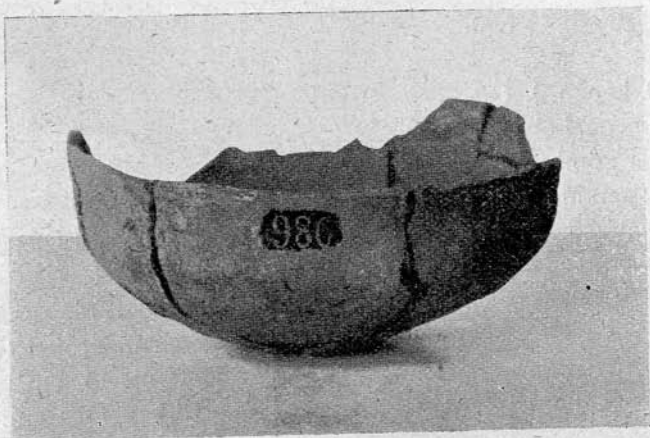
17. kép. Festetlen csésze Oltszemről.
Fig. 17. Tasse non peinte d' Oltszem.

2/9

18. kép. Csésze Oltszemről.
Fig. 18. Tasse d' Oltszem.

19. kép. Oltszem: Vármege. Lelt. száma: 986. Laposabb alakjával átmenet a tálakhoz. Alakja gömböves, mely fent hengeres felületbe megy át. Pereme kissé kifelé hajlik. Feneke homorú. Belső felületének alsó része félgömb idomú. Magassága 8 cm. Szájának átmérője 21, fenékszélessége 4 cm. Alig símított. Színe kívül-belül sárgába hajló téglavörös. Friss törési lapja ugyanilyen színű. Festetlen.

19. kép. Csésze Oltszembről.
Fig. 19. Tasse d' Oltszem.

1/4

20. kép. Oltszem: Vármege. Lelt. száma: 971. Nem annyira alakjáért, mint inkább függelékeit tekintve, érdemel külön figyelmet. Mellső

20. kép. Csésze Oltszembről.
Fig. 20. Tasse d' Oltszem.

1/2

részén szájától másfél cm. távolságra, másfél cm. hosszú, hegyben végződő, emberi orra emlékeztető nyúlványán kívül két oldalt ugyanilyen magasságban 1—1.5 cm.-re kiálló, félgömbalakú bütyke van, amelyek füleknek felelnek meg. Így tehát nagyon primitívus formában, emberi arcot ábrázol. Felülete belül simított, kívül teljesen durva. Színe élénk téglavörös s rajta foltonként határozatlan színű, minta nélküli fehér

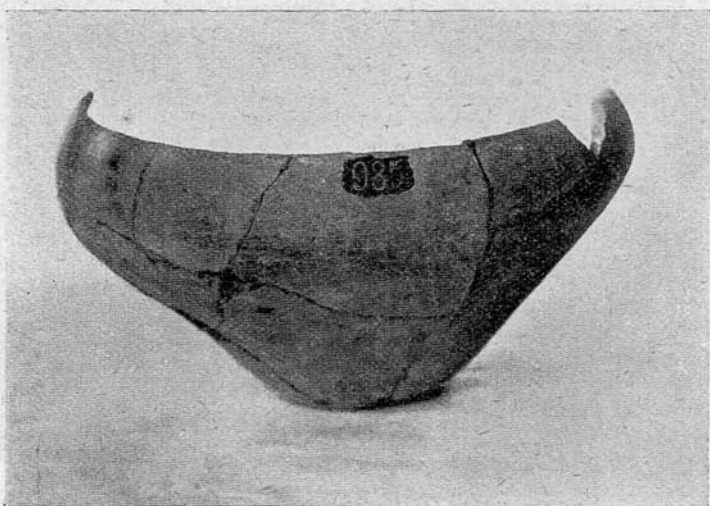

21. kép. Csésze Oltszemről.

1/3

Fig. 21. Tasse d' Oltzem.

festés nyomai vehetők ki. Feneke lapos. Magassága 9 cm. Peremátmérője 11, fenékátmérője 7 cm.

22. kép. Csésze Oltszemről.

1/5

Fig. 22. Tasse d' Oltzem.

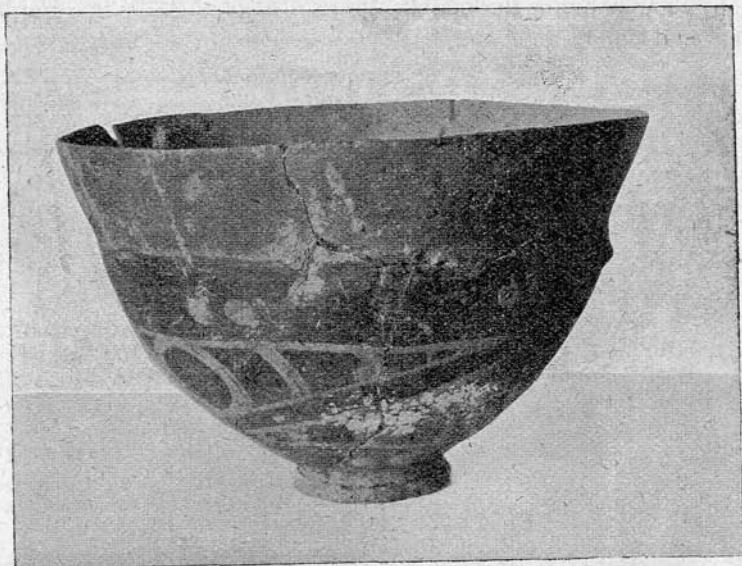
23. kép. Csésze Oltszembről.
Fig. 23. Vase d'Oltszem.

perem-átmérője 28 cm., fenékatmérője 9 cm. Finoman csiszolt.

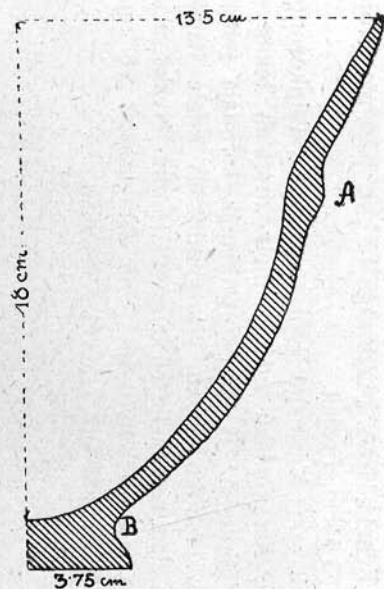
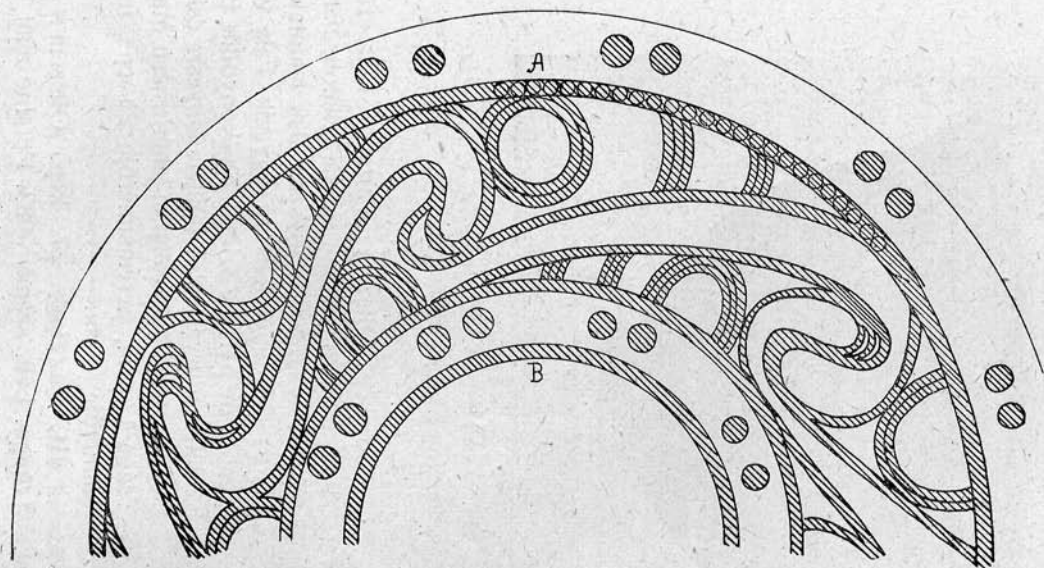
23. kép. Oltszem: Vármege. Lelt. szám: 969. A csésze felső fele henger, alsó része csonkakúp alakú. A két felület érintkező határvonala

21. kép. Oltszem: Vármege. Lelt. száma: 1018. Alakja lapos fenékkal ellátott gömböví, melynek felső része a peremnél kifelé hajlik. Oldalából középmagasságban, ferdén álló és szabadon végződő lapos fül emelkedik ki, melynek szélessége 3·5 cm., hossza 2·5 cm. Két helyen átlukasztott. Magassága 8 cm., perem-átmérője 16 cm., fenékatmérője 4·5 cm. Festett.

22. és 10. képen 1. Oltszem: Vármege. Lelt. száma: 985. Alakja csúcsával lefelé álló csonkakúp, mely gömbövíbe olvad bele. Pereme befelé álló. Magassága 18 cm.,

24. kép. Csésze Oltszembről.
Fig. 24. Tasse d'Oltszem.

sárgás-vörösesbarna
 brun jaune rougeâtre

szürkésfehér
 blanc grisâtre

25. kép. A 24. sz. csésze kiterített rajza.
 Fig. 25. Dessin étendu de la tasse no. 24.

kevéssé kidomborodik. Feneke lapos. Magassága 12 cm., peremátmérője 12·5 cm., fenékátmérője 3·5 cm. Festett.

24. és 25. kép. Oltszem: Vármege. Lelt. száma: 981. Talpkoronggal ellátott tágas szájú, harangalakú edény, mely méreteit tekintve, átmenetül szolgál a fazéktipushoz is. Talpkorongjának karimája felfelé keveset összeszűkül. Szája fokozatosan vékonyodik és kifelé hajlik. Belső felületének perem alatti része teljesen félgömb idomú. Nyaka alatt az alapfelületből alig kiemelkedő bütyök-füle van. Magassága 18 cm., peremátmérője 27 cm., fenékátmérője 7·5 cm. Festett.

26. kép. Festett csésze Oltszembről.

$\frac{1}{4}$

$\frac{1}{4}$

Fig. 26. Tasse peinte d'Oltszem.

27. kép. Csésze Oltszembről.

Fig. 27. Tasse d'Oltszem.

26. kép. Oltszem: Vármege. Lelt. száma: 980. Szintén talpkoronggal ellátott, harangalakú tágas szájú csésze. Alak tekintetében is az előbbivel teljesen egyezik. Fala vastagabb, de pereme szintén elvékonyodik. Belső felülete durva, külső felülete fényesre csiszolt és gesztenyebarna alapon fehérfestésű. Magassága 17 cm., peremátmérője 25 cm., fenékátmérője 7 cm.

III. Fazekak. 27. kép. Oltszem: Vármege. Lelt. száma: 983. Pereme alatt 7 cm

28. kép. Festett fazék Erősdről.
Fig. 28. Vase peint d' Erősd.

$\frac{1}{4}$

29. kép. Festett fazék Erősdről.
Fig. 29. Vase peint d' Erősd.

$\frac{1}{4}$

magasságban 1 cm.-re kiálló, radiális irányú 4 bütyökfüllel. Feneke lapos. Magassága 21 cm. Peremátmérője 23 cm., fenékátmérője 13 cm. Felülete durva, festetlen.

28. kép. Erősd. Tyiszk-hegy: felső szuvatréteg. Leltári szám: 555. Az edény alsó része csúcsával lefelé álló csonkakúp, felső része ellenkező helyzetű csonkakúp, mely lassanként hengeres felületbe megy át. A két csonkakúp határán egymással szemben vízszintesen átfurt lapos bütyökfüll van elhelyezve. Szája egyenes állású, feneke lapos. Magassága 24 cm., szélessége szájánál 23 cm., legnagyobb kihasasodásánál 30 cm., fenekénél 8 cm. Felülete simított. Piros alapon sárga és fekete színnel festett. Törése téglavörös.

$\frac{1}{5}$

30. kép. Festett fazék Erősdről.

Fig. 30. Vase peint d'Erősd.

29. kép. Erősd. Tyiszk-hegy: felső szuvat-réteg. Lelt. száma: 564. A hármastagozású edény alsó részét csúcsával lefelé álló csonkakúp, felső részét az előbbivel ellenkező helyzetű egy törpebb és egy hegyesebb csonkakúp építi fel. Az alsó és középső csonkakúpot gömböves kapcsolja össze. Feneke lapos, pereme befelé hajló, szája más fazekakhoz képest szűk és így a korsó típusához átmenetül szolgál. Magassága 29 cm., szájának átmérője 13 cm., legnagyobb kihasasodásánál átmérője 27 cm., fenékátmérője 8,5 cm. Felülete simított téglavörös alapon fehér festéssel díszített.

30. kép. Erősd. Tisztk-hegy: felső szuvatréteg. Lelt. száma: 556. A hármas tagoltságú edény alsó és középső részét alapjaikkal egymásra fordított két csonkakúp, felső részét (nyakát) hengeres felület alkotja. A középső kúpfelület felső részén körbenfutó, homorú felületű barázdával, alsó részén kidomborodó felülettel olvad bele a szomszédos felületekbe. Feneke lapos. Magassága 30 cm., fenekénél 12 cm. átmérőjű. Füle nincs. Domborúműves és festett díszítés.

31. kép. Erősd. Tisztk-hegy: felső szuvatréteg. Lelt. sz.: 557. Alakra nézve az előbbivel teljesen egyezik, csakhogy méretei nagyobbak. Magassága 42 cm.; pereménél 24,5 cm., legnagyobb kihasasodásánál 52 cm., fenekénél 13 cm. átm. Csiszolt felületén plasztikus és fehér festésű díszítés.

31. kép. Festett fazék Erősdről.

Fig. 31. Vase peint d'Erősd.

1/6

32. kép. Erősd. Tisztk-hegy: felső szuvatréteg. Lelt. száma: 562. Hordó alakú nagy fazék, henger alakú nyakkal. Feneke lapos. Fent függőlegesen átlukasztott 3 kisebb bütyökfüllet. Magassága 62 cm., peremátmérője 24 cm., legnagyobb kiöblösödésénél 30 cm., magasságban 32 cm. átmérőjű. Fenékátmérője 18 cm. Színe téglavörös. Felülete durva, festetlen. Töredékben maradt fenn még ennél nagyobb méretű edény is. Oltszembről való egyik ilyen edénynek szája 54 cm. átmérőjű.

Korsók. 33. kép. Erősd. Tisztk-hegy: középső konyhahulladék réteg. Lelt. száma: 566. Az edény alsó része csúcsával lefelé álló csonka-

32. kép. Festetlen fazék Erősdről.

Fig. 32. Vase non peint d'Erősd.

kúp. Erre borúl az edény félgömbalakú felső része. Közepéből emelkedik ki az edény törpe csonkakúp alakú nyaka, mely lassanként az edény szájáig hengeres felületbe megy át. 15 cm. magasságban egymással szemben két bütyököké van, melyek 3·5 cm-re állanak ki az edény felületéből és függőlegesen átlukasztottak. Az edény magassága 32 cm.; szélessége szájánál 8, a legnagyobb kiöblösödésénél 28, fenekénél 11 cm. átmérőjű. Nyakhossza 3·5; válla 6 cm. magasságban van. Felülete simított, színe sárgás téglavörös. Törése téglavörös.

V. Talpas edények.

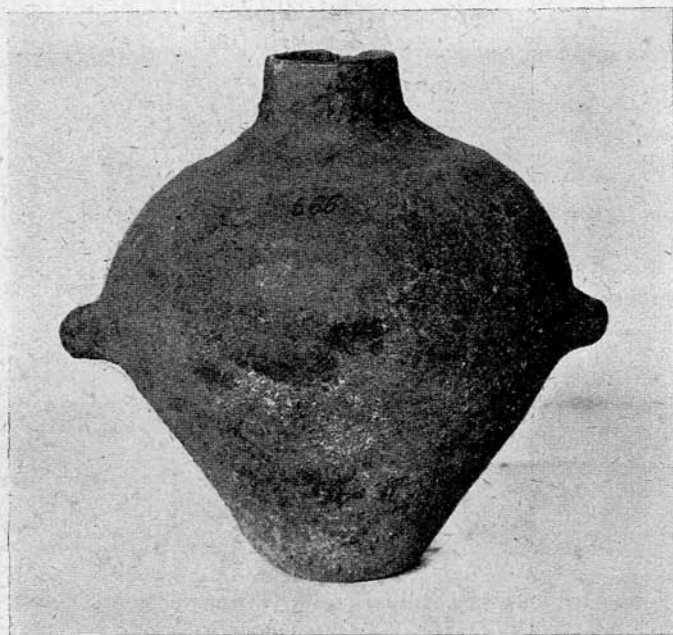
34. és 10. képen 11. Talpas csésze Oltszemről a vármegei telepről. Lelt.

száma: 871. Csonkakúpalakú öblös részéhez csúcsával lefelé álló szintén csonkakúpalakú talp van erősítve, oly módon, hogy öblének alsó részéből, belül félgömbalakú bütyök emelkedik ki. Talpának 1 cm-re bemélyedő belső felülete félgömb idomú. Pereme alatt szemben egymással 1—1 át nem lyukasztott bütyökök van. Magassága 8 cm.; pereménél 13 cm., talpának alsó részénél 4 cm., felső részénél 3 cm. átmérőjű. Festett.

35. és 10. képen 5. Erősd. Tyiszkhegy: középső konyhahulladék réteg. Lelt. száma 1945. Talpas csésze, mely a csésze és a talpas pohár közt átmeneti alak. Félgömb alakú öblös részéhez széles talp csatlakozik, melynek alsó síkja 0·5 cm.-re bemélyed. Egész magassága 10 cm. Talpának magassága 2 cm. Perem átmérője 9 cm., legnagyobb kiöblösödése 10 cm. átmérőjű. Talpa 6·4 cm. széles. Talpának összeszűkülő része 5·4 cm átmérőjű. Felülete egyenetlen. A kézzel való alakítás nyomai jól látszanak. Színe sárgás-vörösös barna.

36. és 37. kép. Talpas pohár Oltszemről a vármegei telepről. Lelt. száma: 976. Talpa egyszerű, öble kétfős tagoltságú. Talpa csonkakúp-

alakú; öblének alsó része gömbsüveg-, felső része csonkakúp-felületű. A két utóbbi felület ívben hajlik át egymásba. Pereme függőleges állású. Válla magasságában egy bütyök van, vízszintes lyukkal. A bütyök-fül felett köröskörül bemélyedő barázda nyomai láthatók. Talpának 2·8 cm.-re bemélyedő belső felülete félgömb-idomú. Hasonlóképpen gömbidomú öblének belső, alsó felülete is. Teljes magassága 15·5 cm., talpának magassága 3·5 cm.; vízszintes átmérője pereménél 7·5 cm., legnagyobb kihasadásánál 12·5 cm., talpa felső részénél 3·5 cm., talpa alsó részénél 7 cm. Festett.

33. kép. Festetlen korsó Erősdről.

1/5

Fig. 33. Cruche non peinte d'Erösd.

38. és 10. képen 9. Talpas pohár. Oltzsem : Vármege. Lelt. száma 978. Az előbbivel alakra nézve főbb vonásaiban megegyezik. Valamivel karcsúbb s öblének csonka kúp alakú felső részéhez egy ellenkező helyzetű újabb csonkakúp csatlakozik s ez utóbbi alkotja az edénynek kifelé hajló, 2 cm. magas száját. Válla magasságában vízszintesen átlukasztott bütyökfüle van, mely magasságban, úgy mint az előbbinél, bemélyedő, vízszintes barázda nyomai látszanak. Csiszolt és fényesen fekete színű felületén fehér festésű disztítés van. Magassága 17 cm. Talpának magassága 4 cm.; vízszintes átmérője pereménél 9·5, legnagyobb kihasadásánál 11·5, talpa felső részénél 4·5, talpa alsó részénél 7 cm. Talpának gömbalakú belső felülete 2 cm.-re mélyed be. Friss törési lapja fekete.

39. és 40. kép. Talpas tál. Erősd. Tyiszkhegy: alsó szuvatréteg. Lelt. száma: 2478. Az edény kettős tagozású: harangalakú talpra gömbsüveg alakú tálal erősítettek. A tál karimája alatt egymással szemben vízszintesen átlukasztott két bütyök-füle van. Talpának felső, kihalasodó részén szintén egymással szemben két köralakú nyílás látható, melyeknek átmérője 3 cm. Az edény gömbsüveg alakú felső része 11 cm., talpa 25 cm. magas, peremátmérője 35 cm. A talp felső része az oldal nyílásoknál 17 cm., alsó fele 24 cm., összeszűkülő része 14 cm. széles. A tál kívül-belül simított és festett, a talp csak kívül.

$\frac{1}{2}$

34. kép. Talpas csésze Oltszemről.

Fig. 34. Tasse à pied d'Oltszem.

VI. Edénytalpak. 41. és 10. képen 12. Erősd. Tyiszkhegy: alsó konyhahulladék-réteg. Lelt. száma: 1948. Alakja törpe csonkakúp. Alúl-felül nyitott. Oldalnyílása színes. Magassága 8·5 cm.; szélessége felül 24 cm., alúl 28 cm. Simított. Kívül festett.

52. és 10. képen 10. Oltszem: Vármege. Lelt. száma 989. Megnyúlt harangalakú, edénytalp, melynek felső részéhez kifelé hajló peremrész csatlakozik. Alúl-felül nyitott. Felső részén egymással szemben 2 köralakú nyílás van, melyeknek átmérője 1·5 cm. Magassága 31 cm., szélessége felül 9·5 cm., alúl 14 cm. Festett.

43. és 10. képen 6. Erősd. Tyiszkhegy: alsó szuvatréteg. Lelt. száma: 571. Alakja csúcsával egymásra helyezett kettős csonkakúp. Alúl-felül nyitott. Magassága 8·5 cm., szélessége felül 15·5 cm., közepén (legnagyobb bemélyedésénél) 10 cm., alúl 15·5. Festetlen.

44. és 10. képen 7. Erősd. Tyiszkhegy: felső szuvatréteg. Lelt. száma: 570. Alakja nem mondható hengernek, hanem szintén csúcsával egymásra helyezett kettős csonkakúpnak. Alúl-felül nyitott. Pereme alatt 5 cm.-re egymással szemben 1·5 cm. átmérőjű két köralakú nyílása van. Magassága 26 cm.; szélessége felül 21·5 cm., középen 17 cm., alúl 26 cm. Festett.

45. kép. Erősd. Tyiszkhegy: alsó szuvatréteg. Lelt. száma 572. Az előbbitől csupán nagyságra nézve különbözik. Magassága 28·5 cm; szélessége felül 27 cm., peremétől 3 cm.-re levő legnagyobb beszűkülésénél

$\frac{1}{2}$

35. kép. Talpas csésze Erősdről.

Fig. 35. Tasse à pied d'Erősd.

24 cm., talpának szélessége 35·5 cm. Fala rendkívül vastag. Legnagyobb vastagsága 1·5 cm. Felülete belül egyenetlen; szalma- és polyva lenyomatái láthatók. Nem festett; színe szürkés téglavörös.

VII. Edényfedő. 46. és 10. képen 1. Oltszem: Leánykavár. Lelt. száma 2787. Kúpalakú. Csúcsán vízszintesen átlukasztott bütyök-alakú fogó van. Magassága 9 cm., alapátmérője 22 cm. Festetlen.

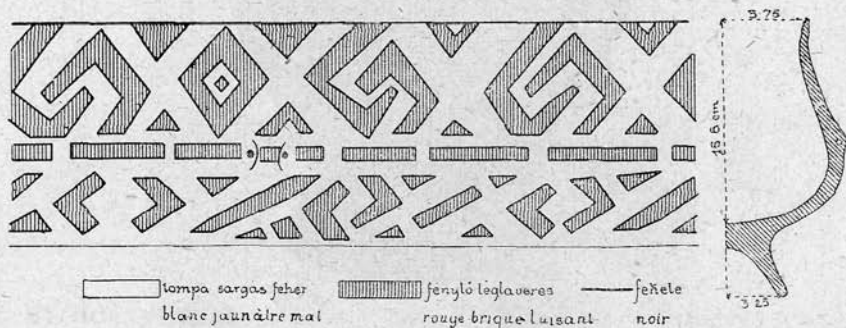
VIII. Az itt felsorolt edényeken kívül vannak még *miniátür edények* is. Nem csupán gyermekjátékok ezek. Sokszor ép oly tökéletes kidolgo-

36. kép. Talpas pohár Oltzsemről.

Fig. 36. Coupe à pied d'Oltzsem.

zásúak, mint a nagy edények. Mondhatni minden nagy edénynek megvan a kissebbített mása is. Vannak közöttük csészék (47. kép), talpas csészék (48. kép), tálak, talpas tálak (49. kép), fazekak (50. kép), korsók (51. kép), sőt edénytalpak is (52. kép). Az 53. képen bemutatott edénykének nagyban nem került elő mása. Szája téglalap alakú, a négy sarkán letompított. Oldallapjai, valamint fenéke is, négyszög alakú, de az élek és a sarkok letompítottak. Magassága 4 cm., szélessége 4,5 cm; durva. A 49. sz. talpas tál alak tekintetében teljesen egyezik a 39. képen bemutatott nagyobb méretű edénnyel. Felülete fényesre csiszolt és fehérfestésű.

37. kép. A 36. sz. pohár kiterített rajza.

Fig. 37. Dessin étendu de la coupe no. 36.

IX. Kanalak. A háromszékmegyei praemykenaei kulturát kiválóan jellemzik a kanalak. Köztük két csoportot különböztethetünk meg. Az elsőbe rövid nyelű, durva felületű, festetlen kanalak (54. kép), a másodikba a hosszú nyelű festett kanalak tartoznak. Az előbbieket öblös részének szája ellipszis, az utóbbiaké köralakú. A festett kanalakat megint két csoportba oszthatjuk. Az A) csoportba tartozó kanalaknál (55. kép) a kanál nyele az öblös rész oldalához van erősítve olyan módon, hogy a nyél megerősítése helyén, a nyél felső lapja az edény szájánál ala-

1/2

csonyabb, a nyél alsó lapja és a kanál öblének feneke pedig egy síkban fekszik. A B) csoportba tartozó kanalak nyele közvetlenül az öblös rész pereméből emelkedik ki ferde irányban, úgy, hogy a nyél az öblös rész megnyújtásának tekinthető (57. kép). Jellemzi a B csoportot még az is, hogy a nyél tövénél, felső lapján, 5—6 cm. hosszú, 1 cm. széles, a nyél vége felé lassankint elvékonyodó, hornyolt barázda van. A kanál-nyelek vége lehet hegyes, derékszögben vagy mindkét oldalon hegyesszögben lementszett. Ez utóbbi lementszés útján létrejött háromszögű végződés oldalt gyakran deltoid-alakban kiszélesedik. A legtöbb kanálnyel a végéhez közel átlukasztott.

1/6

38. kép. Talpas pohár Oltszemről.
Fig. 38. Coup à pied d'Oltsem.

39. kép. Talpas tál Erősdről.
Fig. 39. Vase à pied d'Erőd.

Az 55. képen az A csoporthoz tartozó festett kanalat látunk az erődi tyiszkhegyi őstelep középső konyhahulladék rétegéből. Leltári száma 522. Félgömb alakú öblös részéhez az ovális átmetszetű hosszú nyelet oly módon erősítették, hogy a nyél alsó lapja és a kanál öblének feneke egy síkban fekszik. Az edény feneke a nyél felső lapjánál 1 cm.-rel magasabbra emelkedik. Öblének átmérője 7 cm., magassága 4,5 cm. Nyel-

vének szélessége a tővénél 3,5 cm., vastagsága 1,5 cm. Tővétől fokozatosan vékonyodik. Felülete simított.

III. **Diszítés** tekintetében az edényeket két külön csoportba oszthatjuk I. *festetlen* és II. *festett* edények csoportjára. A festett diszítés megint lehet: A) *egyszínű*, amikor az egész edényfelületet egy színnel vonták be és azon semmi ornamentum nincs; B) úgynevezett *fehér festésű*, amikor a bevonással nyert alapszínre fehér színű ornamentumokat festettek; és végül C) *többszínű festés*. Az edények alapszíne lehet élénk téglavörös, vörösesbarna, sötétebb és

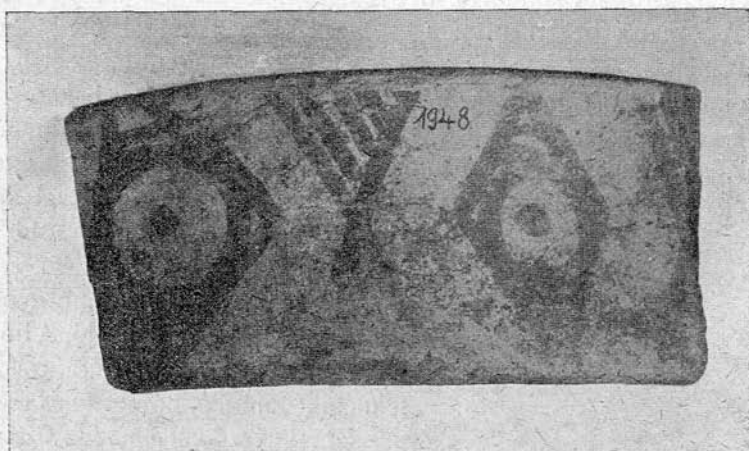

40. kép. A 39. sz. tál kiterített rajza.
Fig. 40. Dessin 'etendn d'écuelle no 39.

világosabb gesztenyebarna, szürkésbarna, fehéressárga és végül teljesen fekete. A vékony falú edényeken ezen alapszínekből nem csupán egy fedi az edényt, hanem kettős, sőt hármas kombinációjuk is feltalálható s ebben az esetben a különböző alapszínek lassú átmenetben olvadnak egymásba. Leggyakoribb ilyen kettős alapszín a gesztenyebarna és fekete.

A *többszínű* edények ornamentumainak alapszínéül sok esetben nem az edény alapszíne, hanem az erre ráfestett fehér, vagy sárgásfehér szín szolgál, melyből az ornamentum színéül szolgáló edény-alapszín élénk vonalakban tűnik ki s a harmadik szín ezen ornamentum szegélyéül szolgál. Egy edényen az alapszínen kívül három színnél többet nem találtam. Az edények diszítéséül használt ornamentumok egyenes és görbe vonalúak. Az egyenes vonalú minták: egymással párhuzamosan haladó, az edényen körülfutó vonalak és megszagatott vagy összefüggő szalagok; egymáshoz ferden álló vonalak háromszöget alkotva, melyeknek belső területét az egyik szárral párhuzamosan haladó vonalak töltik ki; zeg-zugosan és derékszögben hajló vonalak és szalagok, rombuszidomok, fenyőágas minták, továbbá meanderek, vagy ennek szét-

tagolásából létrejött szögparók, stb. A görbe vonalú szalag-ékitmények: körök, körívek, ívháromszögek, ellipszisek és ezek alkotó részei, spirál-
cca. $\frac{1}{3}$

41. kép. Edény-talp Erősdről.

Fig. 41. Base d'un vase (socle). Station d'Erősd.

$\frac{2}{9}$

lisok és spirális-meanderek. Az egyenes és görbe vonalú minták együtt is megvannak. Kiválóan jellemzők az edény peremén vagy az ornamentum szélén részarányosan elhelyezett, sokszor be is mélyített, fehérre festett körök (szemmotívum, 58. kép) s a fehér festésű szalagokra gyöngysorszerűen ráfestett szintén fehérszínű, kör alakú pettyek (a 59. képen szintén jól feltűnnek).

A festett díszítésen kívül az edények egy részén *bekarcolt* és *plasztikus* díszítést is alkalmaztak, de mindkét díszítési forma csakis a festett edényeken található s a plasztikus díszítés csupán a fehér-festésű edényeken. A *bekarcolt díszítés* nagyon alárendelt; mindössze néhány edényen ismerhető fel és csupán a festett minta határául szolgáló bekarcolt vonalokból áll, legtöbbször csak az edény alsó részén (59., 60. és 62. kép). A 60. képen egy vékony falú csésze

42. kép. Edény-talp Oltzsemről.

Fig. 42. Base d'un vase d'Oltzsem.

csonka kúpalakú alsó részének bekarcolt és festett díszítését látjuk. A csonka kúp palástját alkotó körgyűrű területének körszeletes díszítménye két motivumból áll, melyek a körgyűrű átelles részében fordítva elhelyezett félkörökből kiindulva, hegyes gömbszögekben hajlanak egymás mellé. A vonalak bekarcolására csontból, vagy fából készült külön eszközt használtak. A 59. képen bemutatott nagyobb méretű fazék első részén radiális irányban hármás barázdájú, ilyen csekély mélységű bekarcolások láthatók. A használt eszköznek három hegye volt. Van néhány edénytöredék, melyeknek egész felülete a nyaktól lefelé függőleges irányú, sűrűn egymás mellett párhuzamosan futó bekarcolt vonalakkal díszített (61. kép). Ezt a díszítést több fogó fésűszerű eszközzel végezték.

1/3

43. kép. Edény-talp Erösdről.
Fig. 43. Base d'un vase d'Erösd.

kiemelkedő gombocskva van. A plasztikus díszítés legprimitívusabb alakját ismerhetjük fel a 65. képen bemutatott edénytöredéken, mely Erösdről való (lelt. sz. 2003.) és egy hordó alakú nagy fazék szájának darabja. Az edény nyaka 8 cm. széles övben csiszolt felületű, alatta az egész felületet újjbarázdás, durva díszítés borítja olyan módon, hogy az újjbarázdák iránya felülről lefelé halad. Közvetlenül nyaka alatt lapos felületű, 4 cm. átmérőjű és 1 cm. magas, hengeres bütyökszerű kiemelkedése van, mely körül az újjbarázdás mélyedések ívalakban, hármásával, majd pedig az edény nyaka alatt köröskörül kettesével haladnak. Csiszolt felületének színe sötét gesztenyebarna, egyebütt szürkésbarna.

Egyetlen egy — Oltszembről való — edényen a perem alatt, sorban egymás mellett, félgömb idomú bemélyedésekből alkotott díszítmény is van (66. kép). Plasztikus díszítésnek más formái még eddig nem ismeretesek. Pedig a mélyítés útján alkotott díszítések más formáit is felhasználták. Bizonyíték erre egy Erösdon talált, szarvasagancsból készült s edénydíszítésre használt eszköz (67. kép), melynek segítségével sorban

egymás mellé helyezett, bemélyített díszítményeket lehetett alkotni. Olyan edényt, vagy edénytöredéket, melyet ezzel az eszközzel díszítettek volna, még eddig nem találtunk.

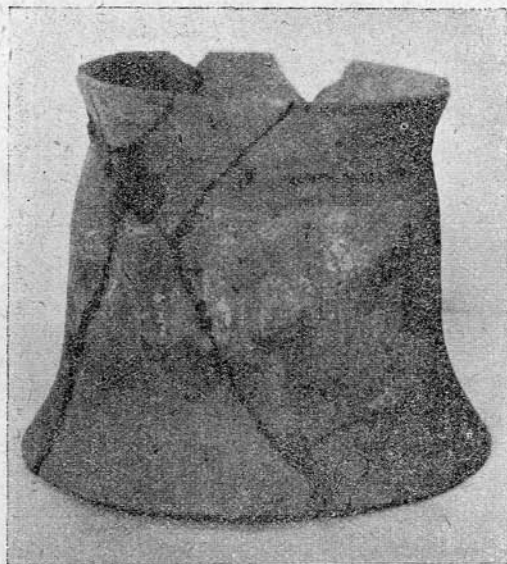
A festett edények különböző csoportjait az itt következő példákban mutatom be. A fehér festésű edények közt a sorban a 30., 31., 63. és 64. edény egyszersmind a plasztikus díszítés formáiról is felvilágosítást nyújt.

9. és 10. képen 13. Erősd. Tyiszkhegy. Lelt. száma 575. A tál felülete kívül simított, belül csiszolt és mindkét felületen téglavörös színnel bevont. Belső felületének díszítése a perem alatt körülfutó 0.5 cm. széles fehér szalagból; továbbá a perem és ezen szalag között levő területen egymástól bizonyos távolságra részarányosan elhelyezett ívben hajló szalagból áll. Külső felületén, közvetlenül a perem szélén csipkés szélű fehér szalag fut körül olyan módon, hogy a festett szalag külső széle helyenként az edény peremének külső síkjára is áthajlik. A csipkés szélű szalagon belül 2.5 cm. távolságra a tál egész felületét beborító festett minta határvonalául szolgáló, 0.5 cm. széles szalag fut körül. Az ornamentum főmotívumai spirális meanderek, spirálisok és ívben hajló görbe vonalak.

23. kép. Oltszem: Vármege. Lelt. száma 969. A hengeres és csonkakúp-felület érintkezési vonalán fehér szalag fut körül. Ezen alapvonal és az edény pereme közti területet egyenlő szárú háromszögű vonaldíszítés tölti ki, olyan módon, hogy a háromszögek közül felváltva 5 az alapjával, 5 pedig a csúcsával nyugszik az alapvonalon. A háromszögek alapját első esetben az alapvonal, második esetben az edény pereme jelzi. A háromszögek szárát 3 vonallal húzták ki. Az egyik szárát hosszában a következő háromszög alapvonaláig egy vonalú szalaggal meghosszabbították.

24. és 25. kép. Oltszem: Vármegei őstelep. Leltári száma 981. Tágas szájú, harang alakú nagy csésze, melynek alapszíne sárgás-vöröses színbe hajlik. Felületén a gömbövs alakjában körülfutó görbe vonalú díszít-

1/3

44. kép. Edény-talp Erősdről.
Fig. 44. Base d'un vase d'Erősd.

mény fő motívumai spirális meanderek. A meanderek és a szegély körök között levő felületek gömbszögeit körökből és körívekből alkotott szintén fehérre festett szalagdíszek töltik ki. A spirális meanderekkel kitöltött gömbövet alul is, felül is, körkörösen futó egy-egy keskeny szalag övezi. A szegélytül szolgáló ezen körszalagokon belül részarányosan elosztva fent 6 helyen, lent 4 helyen 1·2 cm. átmérőjű fehérre festett, páros körök, szemmotívumok vannak elhelyezve.

$\frac{1}{5}$

45. kép. Edény-talp Erősdről.

Fig. 45. Base d'un vase d'Erősd.

belső szalag között ferdén haladó szalagok töltik ki, melyeknek a vízszintes szalagokkal alkotott hegyes szögét 2—2 íves szalag kapcsolja össze.

29. kép. Erősd. Tyiszkhegy: felső szuvatréteg. Lelt. száma 564. Az edény simított és téglavörös színnel bevont felületén a fehér festésű díszítés alapját vízszintesen körülfutó keskeny szalagok alkotják. Összesen öt ilyen szalag az edény felületét öt mezőre osztja, melyek közül három mező az edény felső részére, egy az edény legnagyobb kiöblösödésére, egy pedig alsó részére esik. A körülfutó szalagok közül a

26. kép. Oltszem: Vármege. Lelt. száma 980. A tágas szájú, nagy csésze külső felülete fényesre csiszolt és élénk gesztenyebarna színű. Pereme alatt 1·5 cm. távolságra 2 cm. széles fehér szalag fut körül. Talpkorongjának oldal felülete szintén fehérre festett. A felső széles szalag alatt, valamint a talpkorong felett, egymással párhuzamosan haladó két-két szalag fut körül. A legfelső szalagon 5, a legalsón 4 köralakú szemmotívum van ráfestve, egymástól részarányos távolságban. A két

legfelsőn és a másodikon köralakú fehér pettyek gyöngysorszerűen sorakoznak egymás mellé. A harmadik szalag négy helyen 1 cm. átmérőjű és fehérre festett bemélyedésekkel részarányosan megosztott.

1/4

46. kép. Fedő Oltszembről.

Fig. 46. Couvercle d'Oltszem.

hajló, csiszolás útján alkotott, homorú felületű, bemélyített szalagok olyan módon elhelyezve, hogy két-két kettős körszalagból alkotott díszítmény közé, hegyes végükkel egymás felé fordított kissé ferdén álló ovális irányban haladó, mélyített szalagokat helyeztek el. A körkörös és ovális szalagok középső mezéjét, valamint a díszítmények között levő, ívháromszög alakú mezők felületét alig simították, és fehér festékkel vonták be. A festésen át az edény élénk téglavörös alapszíne foltonként áttűnik. Az edény nyakán, szájától 5 és 8 cm. távolságban, fehér festésű két szalag fut körül,

mindkettőnek felülete gyöngysorszerűen egymás mellé helyezett, a szalagnál élénkebb színű, köralakú fehér pettyekkel borított. Az alsó szalag

Legnagyobb kiöblösödése táján félgömbalakú bütyökszerű kiemelkedése van, melynek átmérője 3,5 cm. s széle fehér szalaggal van körülveve. Az alsó negyedik és ötödik mezőt köríves, a másodikat ferde irányban futó egyenes szalagok díszítik. A harmadik mező elmosódó határvonalakkal, hornyolt kettős bordával plasztikusan díszített.

30. kép. Erősd. Tyiszkhegy: felső szuvatréteg. Leltári száma 556. A festett és plasztikus díszítésű fazék egész felülete simított. Kiöblösödő részének felső felét 12. cm széles övben plasztikus ékítmények díszítik, melynek elemei körkörös, ovális irányban

2/3

47. kép. Kis csésze Oltszembről.

Fig. 47. Petite tasse d'Oltszem.

a plasztikus díszítmény felső határául szolgál. Az edény szája és a felső szalag között levő mezőt ívben hajló fehér festésű szalagok töltik ki.

31. kép. Erősd. Tyiszkhegy: felső szuvatréteg. Lelt. sz. 557. Mint az előbbi fényesre csiszolt, fehérfestésű és plasztikusan díszített fazék. A legfőbb különbség a két edény díszítése között abban van, hogy az utóbbi edény kiöblösödő részének felső felén elhelyezett homorú felületű, óvális és elliptikus (nem kör) irányban haladó szalagdíszítése az edény falába kevésbé van bemélyítve. Az edény nyakán körülfutó

két fehér festésű szalag köze ugyanolyan szalagokkal határolt, egymás mellé helyezett spirális meanderekkel van díszítve.

38. és 10. képen 9. Oltszem: Vármege. Lelt. száma 978. A talpas pohár alapszíne fényes fekete. Öblének felső részét 1 cm. szélességű körkörösen futó két szalag borítja. Öblének alsó részén ugyanilyen széles harmadik szalag közét a pohár kihalasodó részén hármassával egymás mellé helyezett, köríves szalagok hat mezőre osztják. A pohár egész talpának felülete fehér színre festett.

39. és 40. kép. Erősd. Tyiszkhegyi őstelep alsó szuvatrétegéből. Leltári száma: 2478. Talpas („talpcsöves“) tál. A tál belső felülete simított, alapszíne téglavörös s rajta fehér festés nyomai látszanak. Külső felülete szintén simított s helyenként a fehér festés jól felismerhető. Karimája alatt az egymással szembe

fekvő vízszintesen átfúrt két lapos bütyökfűl magasságában, fehérrel befestett, bemélyedő barázda fut körül. Alatta 2 cm. széles téglavörös színű szalag, azon alul a tál-rész egész felülete fehérre festett. A talpat 25 cm. széles övben kizárólag görbe vonalú geometrikus díszítmények borítják, melyeknek főmotívumai egymásba kapcsolódó spirális meanderek két sorban;¹ de az alsó sor nem teljes. A meander-motívumok törzse megnyújtott és az öv határvonalaihoz hegyes

$\frac{2}{3}$

48. kép. Kis talpas csésze Oltszemről.

Fig. 38. Petite tasse à pied d'Oltszem.

¹ A spirális meander típusa megfelel a G. Wilke: *Spiral-Mäander-Keramik und Gefäßmalerei Hellenen und Thraher. Würzburg 1910.* című értekezésben 9. b. számú rajzon látható típusnak.

szög alatt hajlik. A meanderek között levő mezőket, hol az egyik, hol a másik meander fejével egyenlő közüen haladó, hullámvonalak töltik ki.

63. kép. Oltzem: Vármege. Lelt. száma 1271. Nagy fazék szája Simított felületű. Az edény pereme alatt 5 cm. távolságra egymással párhuzamosan haladó három hornyolt és homorú felületű szalag fut körül, melyeknek együttes szélessége 4,5 cm. Az első és második szalag határán 2 kör alakú bemélyedés, a második és harmadik szalag határán egy ilyen bemélyedés látható

(szemmotívum). — A hornyolt bordák alatt bekarcsolt díszítésű ornamentum következik. Az edény szája körben futó és erre ferdén álló fehér festésű szalagokkal díszített.

64. kép. Erőd Plasztikus díszítésű csésze. Leltári száma 560. Plasztikus díszítése az edény felületét két mezőre osztja. Alsó részén egymással párhuzamosan haladó homorú felületű és fényesre csiszolt öt barázdát látunk, melyeknek átlagos szélessége 3 cm.; 2—2 barázda érintkező vonala élesen kiemelkedik. A harmadik és negyedik barázda között levő határfelületet fehér festésű, vékony szalag borítja, melyet közbeközbe szintén fehér festésű, kör alakú szemmotívum borít. Az edény felső részének felületén félkörökkel határolt homorú felületű, hornyolt és szintén fényesre csiszolt szalagokból alkotott ornamentumok vannak. Összesen hatszor ismétlődik ez az ornamentum és mindenik két-két szalagból áll középkön félgömb alakúan kiemelkedő bütyökszerű rátéttel. Az alsó mezőt alkotó

 $\frac{2}{3}$

49 kép. Talpas tál Oltzsemről.

Fig 49. Bassin à pied d'Oltzem.

harmadik és negyedik barázda között levő határfelületet fehér festésű, vékony szalag borítja, melyet közbeközbe szintén fehér festésű, kör alakú szemmotívum borít. Az edény felső részének felületén félkörökkel határolt homorú felületű, hornyolt és szintén fényesre csiszolt szalagokból alkotott ornamentumok vannak. Összesen hatszor ismétlődik ez az ornamentum és mindenik két-két szalagból áll középkön félgömb alakúan kiemelkedő bütyökszerű rátéttel. Az alsó mezőt alkotó

körülfutó szalagok és ezen félkör íves szalagok között levő háromszög területek, valamint a köríves szalagok középső kiemelkedő része fehér festésű. Ugyanilyen fehér festésű, 1,5 cm. széles szalag fut körül a perem alatt 1 cm. távolságra.

2/3

50. kép. Fazék Oltszembről.
Fig. 50. Vase d'Oltszem.

68. kép. Oltszem, Vármege. Lelt. száma 999. A 30. képen bemutatott fazékhoz hasonló edény szájának töredéke. Felülete csiszolt és gesztenyebarna alapon fehér festésű ornamentummal borított. Nyaka táján 6 cm. széles övben egymás mellé helyezett fehér szegélyű spirális meanderek alkotják az ornamentum főbb elemeit. Ugyanilyen díszítés van a 30. képen Erősdről bemutatott fazék felső részén is. Nyaka alatt az edény öblének felső részén egymás alatt három hornyolt barázda van, melyeknek szélessége 2—2 cm. Az edény alsó részét, mely a képen nem látható, a fehér festésű minták háttérvonalaival bekarcolt radiális irányú vonalak több mezőre osztják.

69. kép. Oltszem: Vármege. Lelt. száma 1001. Harang alakú, tágas száju és talpkoronggal ellátott csésze töredéke. Felülete kívül simított. Alapszíne fénylő fekete és élénk csokoládébarna. Pereme alatt, egymással párhuzamosan, három fehér festésű szalag fut körül. A második szalagon hármásával elhelyezett lefelé álló háromszögű díszítmények vannak. A harmadik és az edény alja között levő mezőt spirális és köríves szalagok töltik ki. A fehérre festett területek színe tompa fényű.

70. kép. Oltszem: Vármege. Lelt. száma 863. A miniatűr-tálnak belső felülete fényesre csiszolt és festett. Alapszíne világos gesztenyebarna és fekete. A két színárnyalat észrevétlenül megy át egymásba. A pereme alatt és a fenék szélén körben haladó két szalag körgyűrű alakú

1/3

52. kép. Edény-talp Oltszemről
Fig. 52. Base d'un vase d'Oltzem.

mutatott fazék (leltári száma 555.), melynek egész felső felületét sűrűn egymás mellett ferde irányban haladó párhuzamos szalagok borítják. Az edény alapszíne halvány téglavörös, a szalagok közül a szélesebbek fekete szegélyűek, a vékonyabbak sárga színűek. Az edény sárgászínnel befestett alsó felülete csupán egy körülfutó, fekete szegélyű piros szalaggal van megszakítva.

36. és 37. kép. Oltszem; Vármege. Lelt. száma: 976. A talpas pohár simított felületének alapszíne fénylő téglavörös, erre alkalmazták a minta alapszínül szolgáló tompa fényű, sárgásfehér festést, melyből az ornamentum fekete szegélylyel körülvelt szalagdíszei emelkednek ki. Külső felületét a szájától a talp kezdetéig 12 cm. széles övben borítják az egyenes vonalú geometrikus díszítmények, még pedig oly módon, hogy

közét ferde irányban ívesen haladó két pár fehér szalag tölti ki. Mindkettő a külső és belső körszalaghoz hegyes szögben csatlakozik. Az edény peremét, s a körgyűrű két ellentétes pontját szemmotívum is díszíti.

II. Fehér alapon fekete festés. 41. és 10. képen 2. Erősd; konyhahulladék-réteg. Leltári száma: 1948. Törpe edény-talp töredéke. Felületét fehér alapon fekete színű festett rajzok díszítik. A fehér alapon az edény vöröses színe helylyel-közzel átűnik. A díszítés fő motívumai rombuszba írt körök, melyeknek közepét pont jelzi. Két-két rombusz között az edény talp felső és alsó széléig futó X alakú rajz van, melynek alsó és felső háromszögű részét egymással és az egyik szárral párhuzamosan haladó vonalak töltik ki.

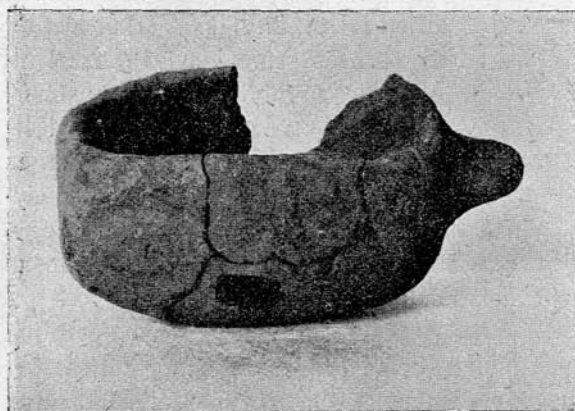
III. A többszínű festésnek egyik jellemző példája a 28. számú képen bemutatott fazék (leltári száma 555.), melynek egész felső felületét sűrűn egymás mellett ferde irányban haladó párhuzamos szalagok borítják. Az edény alapszíne halvány téglavörös, a szalagok közül a szélesebbek fekete

1/3

51. kép. Korsó Erősdről.
Fig. 51. Cruche d'Erősd.

a bütyök-fülön keresztül, alúlról mintegy 5 cm. magasságban körülfutó, rendszeresen szakadozott szalagdísz az övet két mezőre osztja. Az öv felső mezejének motivumai: a középvonalra ferdén álló, szakadozott meanderek és a középvonalra hosszabb átlójával merőleges, sorban közbeiktatott háromszögű alakok. Az öv alsó mezejének főmotivumai szintén széttagolt meanderek és háromszögű alakok, melyeket egymástól ferde helyzetű, kihegyezett szalagok választanak el. Az alsó mező mean-

 $\frac{3}{4}$

53. kép. Miniatur edény Oltszembről.

Fig. 53. Vase miniature d'Oltszem.

cm. széles szalag fut körül. Alatta 10-szer ismétlődő, az egész felületet kitöltő, egymáshoz kapcsolódó, ferdén álló Z alakú szalagdísz van, szintén fekete szegélyllyel.

55. kép. Erősd. Tiszckhegy : középső konyhahulladék-réteg. Simított felületű, festett kanál. Öble kívül-belül, nyele alúl-felül festett. Mintája téglavörös alapon fehér és fekete színű, egyenes és görbe vonalú szalagdísz.

71. kép. Erősd. Tiszckhegy : alsó szuvatréteg. Lelt. száma 2005. Nagy méretű edénytalp alsó részének töredéke. Felülete simított és téglavörös színű. A minta alapszíne fehér. A fekete szegélyű téglavörös színű szalagok hegyes és tompaszögben hajlanak egymáshoz. A minta fehér alapszínén át az edény téglavörös alapszíne helyenként áttűnik.

72. kép. Erősd. Tiszckhegy : alsó szuvatréteg. Lelt. száma 1549. Nagy fazék szájának töredéke. Festés tekintetében az előbbivel egyezik. Az egymásra ferdén álló fekete szegélyű szalagok egy némelyikét közepén is egy fekete szegélyű szalag borítja.

dereinek egygyel kevesebb tagja van, mint felül, minélfogva első tekintetre azt a benyomást teszik, mintha egyenlő közül, de ellenkező irányú szárakkal szögpárok lennének szembeállítva.

44. és 10. képen 7. Erősd; felső szuvatréteg. Lelt. száma 570. Az edénytalp külső felülete alig simított s rajta fehér alapon téglavörös színű és fekete szegélyű szalagok láthatók. Pereme alatt 5 cm.-re 2

73. kép. Oltszem: Vármege. Lelt. száma 1150. Keskeny szájú, nagy fazék szájának töredéke. Válla táján függőlegesen átfúrt bütyökfüle van. Felülete simított, alapszíne fénylő gesztenyebarna. A minta alapszíne tompa fényű, vöröses barna. A képen az edény pereme alatt egymás mellé helyezett három fekete szegélyű spirális szalag látható. A spirálisok és a spirálisok alatt körülfutó hosszanti szalag között háromszögű területeket egy-egy rövid fekete szalag tölti ki. Ives szalagok vannak az edény peremén is.

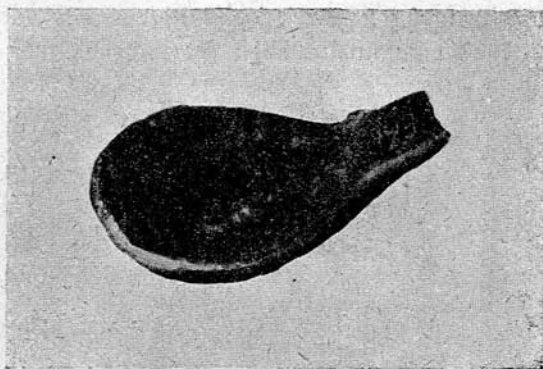
74. kép. Oltszem: Vármege. Lelt. száma 1017. Koronggal ellátott öblös csésze alsó része függőlegesen átfúrt bütyökfülél. Az edény alapszíne téglavörös, a minta alapszíne pedig sárgás fehér. A félkör alakúan lemetszett végű téglavörös színű szalagokat fekete szegélyű vékony szalagok veszik körül.

75. kép. Oltszem: Vármege. Lelt. száma 1016. A 985. leltári számú csészéhez (22. kép) hasonló edény szájának töredéke. Felülete kívülről simított és több színre festett. A képen belső felülete látható. A téglavörös színű és fekete szegélylyel körülvevő ornamentum alapszíne fehér. Az edény pereme alatt 4,5 cm. távolságban egy 2,5 cm. széles téglavörös színű szalag fut körül. Ehhez csatlakoznak a perem derékszögben álló rövid szalagjai. Külső felülete téglavörös alapon fekete szegélyű, fehér szalagokkal diszített.

76. kép. Oltszem: Vármege. Lelt. száma 1014. Nagyobb edény falának töredéke. Téglavörös alapon fehér és fekete színű, párhuzamos és hegyesszögben hajló szalagdiszítés látható.

Az edényeken kívül agyagból készítek még számos használati tárgyat. Ilyenek a különböző alakú orsó-nehezékek (77. képen 1. 2. 3.), a rövid nyelű, kőralakú bélyegzők, melyeknek alsó lapján legtöbbször spirális alakú, bemélyített szalagdísz látszik (78. képen 1. 2.). Az Oltszemen talált egyik ilyen agyagbélyegző (lelt. száma: 844.) mélyedéseiben a piros festő anyag ma is benne van. Különösen a tűzhelyek környékén nagy számban találtam azokat az átfúrt, durva felületű agyag nehe-

1/2

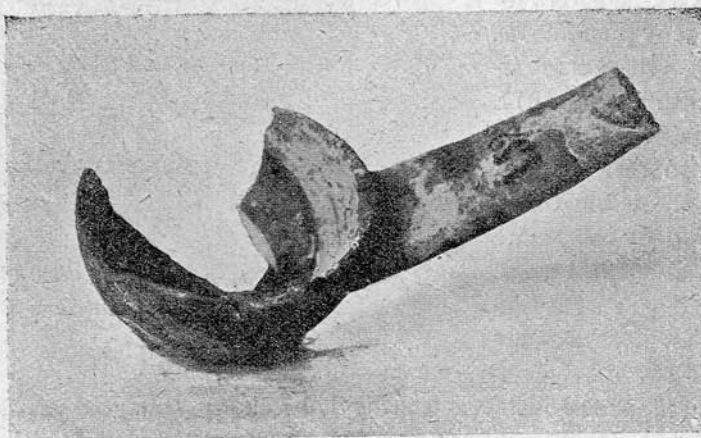
54. kép. Kanál Oltszembről.

Fig. 54. Cuiller d'Oltszem.

zégeket, melyeknek rendeltetése felől az archaeologusok véleményei annyira eltérők.

Az Erősdön feltárt lakás egyik sarkában hamú között, rendetlenül, 28 db. összenyomott gömbalakú s legnagyobb részt átlukasztott, ilyen agyagnehezéket találtam (79. képen 12.). Oltszembről való a 80. képen bemutatott nagyobb méretű ovális alakú, lapos agyagnehezék, valamint a 81. képen bemutatott durva felületű, felső részén félkörben végződő, másik agyag nehezék is. Mindezek alig vannak kiegészítve. A 82. képen. 1. 2. alatt bemutatott két agyagnehezék már sokkal csinosabban formált

$\frac{1}{2}$

55. kép. Kanál Erősdről.

Fig. 55. Cuiller d'Erősd.

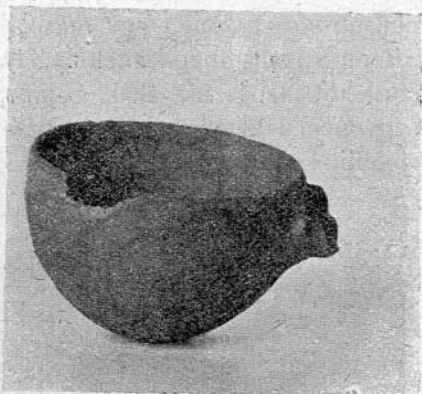
Az egyik hosszúkás, négyszög formájú és lapos, a másik szabályos kúpformájú. Csúcsán és élén letompított.

Kulturatórténeti szempontból az edények után legnagyobb jelentőségűek az *agyagból készült idolumok*, melyek vagy állatot, vagy embert ábrázolnak. Az ember alakok mintázásában feltűnő a vékony derék s az erősen kidomborodó alsó test. A fejet csupán egy gömböcske jelzi, minden tagozottság nélkül. Mindössze egy Oltszemen talált madárfejre emlékeztető szobortöredéken látunk az orrnak megfelelő csőrszerű nyulványt és a szemeknek megfelelő két kidudorodást. A jobban *mintázott szobrocskákon* a két mellbimbó, a köldök, a két csipő kiemelkedései, a térdkalácsok, de gyakran az izmok is éles vonalakkal vannak elhatárolva (83. kép). A lábvégzödések lehetnek hegyesek, tompák, de megvannak az úgynevezett pecsétnyomó alakú lábvégzödések is. Két szobrocska felső testrészének

töredéke az irodalomban deszka-idolumnak nevezett szobrocskáknak felel meg.

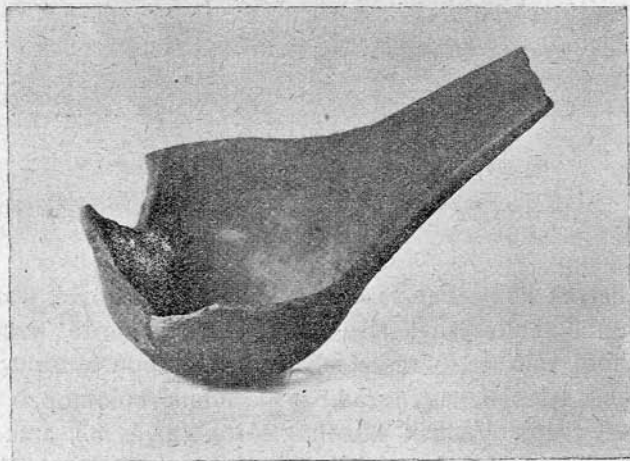
Erősdről való két idolum egész felülete bekarcolt vonalakkal diszített (84. és 85. kép) és így a Cucuteni-ben talált szobrocskákkal mutat analogiát.¹ Nem csupán a női, hanem a férfi testet is kimintázták idolumokban. Oltszemről való az a férfi alakot ábrázoló ülő helyzetű szobrocska, mely egy négy-szögletű edény töredékéhez tartozik. (Lelt. száma: 841.) A szobor felső része hiányzik. A köldöktől lefelé látható az alsó teste, a jól mintázott phallusa és a térdben meghajlott két láb. Az állatidolumok szarvasmarhát, juhok, kecskét, disznót, kutyát ábrázolnak. A juhok ábrázoló, nagyobb méretű egyik idolum belseje üres s ürege a hát közepén ellipszis alakú nyílásban végződik (86. kép).

3/4

56. kép. Kanál Oltszemről.
Fig. 56. Cuiller d'Oltzem.

3/8

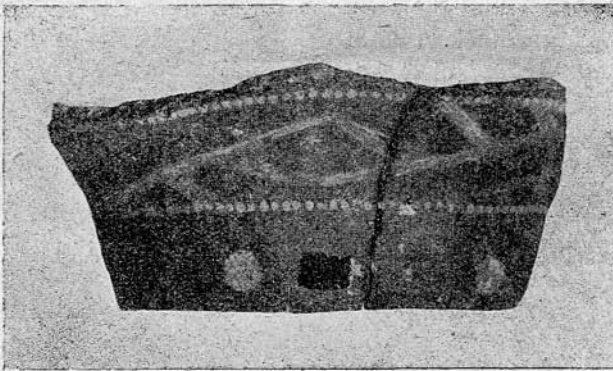

57. kép. Kanál Oltszemről.
Fig. 57. Cuiller d'Oltzem.

¹ Gr. C. Buşureanu: *Notiţă Asupra săpăturilor și cercetărilor făcute la Cucuteni* din comuna Băiceni județul Jași p. 271. — M. Hoernes: *Urgeschichte der Bildenden Künste* I.: Europa. Wien. 1898. Fig. 41. J. Déchelette: *Manuel d'Archéologie*. I. Paris. 1908. Fig. 213.

A *pattintgatott kőszerszámok* közül említésre méltók a nagy számban talált késpengék, török, vakarók, továbbá nyílhegyek. Erősdön a felső szuvatrétegben egy festett edényben (6. kép), mely egy csuprocskával volt lefedve, 15 drb. pattintgatott kőpenge, tör, vakaró és más kőeszköz (87. számú kép) volt. A csiszolt kőszerszámok között különösen jellemzők az ékalakú, átfúrás nélküli kőbalták (88. kép, 1. 2.). Mindössze Oltszemen a Leánykavárban talált, egy 5·7 cm. hosszú miniatűr-kőbalta, meg egy másik, szintén itt talált, kinagyolt s részben csiszolt kőbalta megkezdett nyél lyuka alapján lehetne megállapítani, hogy átfúrt kőbaltát is használtak. Sajnos, hogy mindkét tárgy szórványos lelet s így nem lehetetlen, hogy a praemykaenaei jellegű kultúrára telepedett, későbbi kultúrából valók.

3/8

58. kép. Diszített edénytöredék Oltszembről.

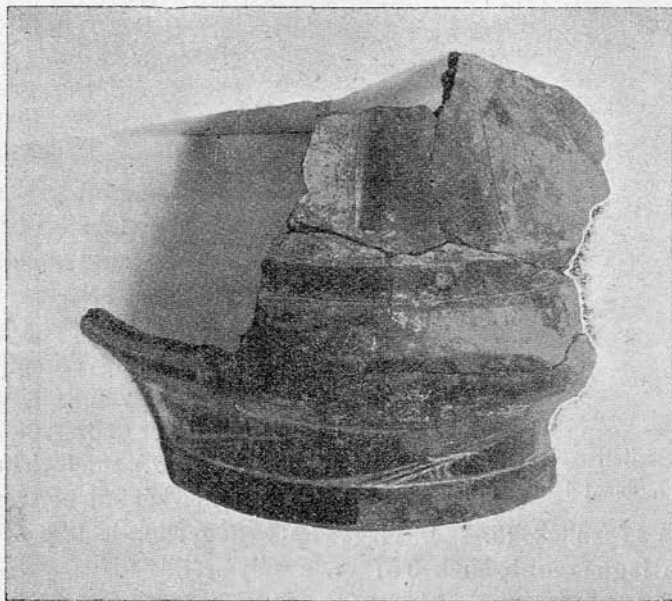
Fig. 58. Fragment de vase orné trouvé à Oltszem.

A tűzhelyek közelében talált morzsoló (őrlő) kövek közül a 89. képen látható berendezésnek alsó része a Málnás-fürdő területén található andesitből való, felső része fent és lent kopott felületű homokkő.

Mindenik telepen nagy számban találtunk különböző csontszerszámokat (90. kép). Vannak közöttük török (2. és 3.), árák (5.), vágó szerszámok (8.), ályukasztott és át nem lyukasztott tűk, simító eszközök (6. 7. 9.) s néhány gondosan kisimított lapos csontkanál is (10., 11., 12.). Egyik csontkanál nyelét kopásából következtetve, egyéb czélokra is használták (10.). Csontból készítek lándzsa formájú szűrő eszközt, melyet nyélre lehetett erősíteni (1.). Erősdről való egy lapoczkacsontból készült szigony formájú halászó szerszám (4.), melynek egyik hegye lefelé egyenesen áll, a másik oldalt kissé felfelé görbül.

Mindenik telepen, különösen pedig az Oltszem vármegei őstelepen, nagyszámban találunk szarvasagancsból készült, félig vagy egészen megmunkált szerszámokat. A 91. képen látható megmunkált szarvasagancs szerszámok mindegyike Oltszemről való. Az 1. sz. ütőszerszám (talán kalapács) szarvasagancstöbblől készült. Alsó, lemetszett részéből, a belső puha részen keresztül, függőleges irányú, 8 cm. hosszú lyuk vezet felfelé. Ebbe a lyukba valami kő, vagy másféle erősebb alkotórész volt beleerősítve úgy, amint a 3. számú víz-

1/4

59. kép. Diszített edénytöredék Oltszemről.

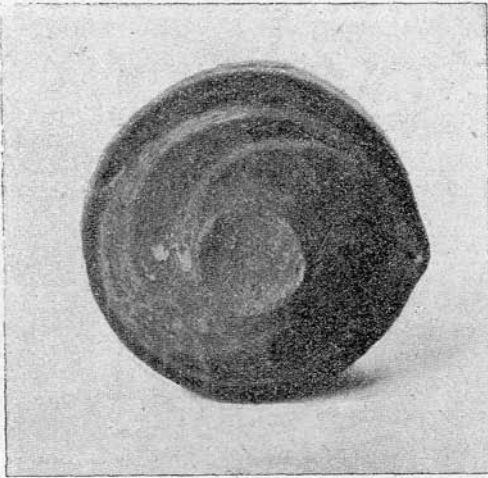
Fig. 59. Fragment de vase orné trouvé à Oltszem.

szintes irányban átfúrt kalapácsnak alsó, lemetszett részén ma is látható, hogy a függőleges lyukba egy három oldalról kihegyezett végű kőeket illesztettek be. A kőek alsó része le van koptatva. A 4. sz. alatt látható szarvasagancstőnek hosszúkás négyszögű, tágas nyílásába vastag nyelet lehetett erősíteni. A nyílás szélessége 3,5, magassága 5, mélysége 7 cm. Nyelére derékszög alatt álló éle van, s így alakja a kapa formával egyezik. Minthogy a lemetszett végén függőleges irányban ki is van lyukasztva, kőbalta befogadására szolgáló toknak is tekinthető. Az 5. sz. szerszám alsó részét, ékalakúan megfaragták. Felső, vastagabb végén le van gömbölyítve, s egymással szemben két félgömb idomú bemetszése van. Úgy látszik, hogy

ezen a helyen át akarták fúrni, de a fúrás abbamaradt. Alakja egy éli csákányra emlékeztet.

Az 1910. évi erödsi ásások rendjén az öskori lakók által használt ékszereknek egész gyűjteménye került elő. Az ékszereket kőből, csontból, szarvasagancsból, állatfögből és vörösrézből készítették. A felső szuvatrétegben a feltárás K-i végében a kőpengéket tartalmazó ép fazék mellett több összetört edény töredékei és agyagrögök közt

1/2

60. kép. Diszített edénytöredék Oltszemről.

Fig. 60. Fragment de vase orné d'Oltzem.

összehajtvá készültek (5. sz.). Nagyságuk négyféle, a legkisebbeknek 0.09 gr., a legnagyobbaknak 0.67 gr. a súlya.

Szintén vörösrézből készültek a spirálisan hajlított 8.5, 6.5, 5.5 cm. átmérőjű tekercsek (93., 94. kép), melyeket azonkívül, hogy különböző eszközök készítésére nyersanyagul szolgáltak, karpereczül is használhattak. Az edénytöredékek átvizsgálása után kitűnt, hogy azok egy fazéknak és egy csupornak töredékei. A fazékban voltak elhelyezve a lelet összes tárgyai. A csupor a fazék fedőjéül szolgált.

Erösdön az alsó konyhahulladék rétegben egymás mellett köralakra kinagyolt, közepén átfúrt kagylóhéjból készült, 42 drb. gyöngyöt találtunk. Több darab összetapadt. Úgy látszik, egy gyöngysornak voltak alkotó részei. A 95. képen ebből a leletből néhány gyöngyöt mutatunk be.

A már említett vörösréz-gyöngyökön, dróttekercseken kívül szintén az ékszerleletben egy hengeralakúan összehajtott rézlemezt, továbbá más helyen két másik fémtárgyat találtunk. Mindkettő Erösdről, a fel-

egy nagyobb ékszerleletet is találtunk (6. kép), melynek tartalma: átfúrt szarvaszemfögből készült és zöldre festett (vagy festődött) függőcskék; kőből, csontból, kagylóhéjból, szarvasagancsból készült 3 oldalú hasáb vagy hengeralakú átfúrt gyöngyök különböző nagyságban; a legkisebbek 2—3 mm., a nagyobbak 25—30 mm. hosszúak; zöldre festett, 2 lyukkal ellátott csontlemezkek; úgyszintén 2 végén átfúrt vaddisznó-agyarak; vörösréz gyöngyök (92. kép. 3. 7. sz.), amelyek hosszúkás lemezekből, henger alakúan

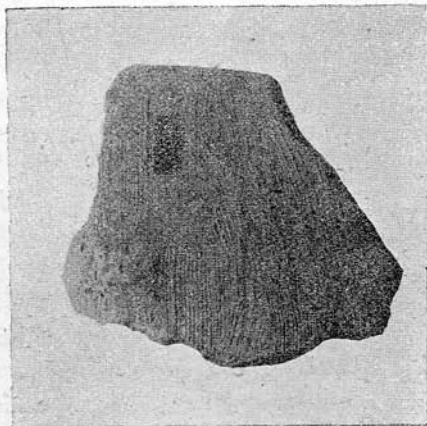
sőbb rétegből való. Egyik 7 cm. hosszú és 3 mm. széles vörösréz ár (92. kép 1. szám), a másik pedig pengeformájú 6.5 cm. hosszú és 1.5 cm. széles vörösréz lemezke (92. kép, 2). A botfalvi telepről való egy drb. vörösrézdrót és egy halászó horog, továbbá 12 drb. dróttekercs.¹ A háromszékiekkel egykorú külföldi telepeken talált vörösréz tárgyaknak, mint amilyenek a Cucuteni-ben talált fűzfalevelalakú tör és a lapos rézvéso telepeinken eddig semmi nyoma.² A fém-tárgyak kémiai analízise még nem történt meg. Hogy vörösrézből valók, a karcz színe útján állapítottuk meg.³

Báró Miske Kálmán „A magyarországi Alduna vidékéről való ősemlékek korrendi osztályozása” című értekezésben Teutsch Gyulának, a barcasági telepeken végzett ásatairól szóló közleményei

alapján, a botfalvi és erödsdi keramikában két fejlettségi fokot különböztet meg, „mely úgy technikában, mint típusokban is egymástól eltér, de azért egymással összefüggött és egymásra következő rétegeket alkotott. Az alsó, idősebb réteget a több színre festett edények gondosabb technikája, a hosszúnyelű festett kanalak és edénytálpak, a felsőbb fiatalabb réteget rövid nyelű, nem festett kanalak, a széles lyukkal ellátott edényfülek és fémnek előfordulása jellemzik.” Ez alapon az idősebb alsó-réteget a neolithos-korhoz tartozónak tekinti, ellenben a felsőbbet már a fémkor kezdetére teszi.

Az Erödsön és a többi háromszékmegyei telepeken folytatott ásataim alapján már most megállapítható, hogy az egymás felett fekvő rétegek közt a jelzett kulturabeli különbségek nincsenek meg. Sem az

1/3

61 kép. Diszített edénytöredék Oltszemről
Fig. 61. Fragment de vase orné, trouvé à Oltzsem.

¹ Mittheilungen der Anthrop. Gesellschaft in Wien. XXX. Bd. (1900) p. 189—202. Fig. 191., 192.

Mittheilungen der praehistorischen Commission der Kais. Akademie der Wissenschaften. I. Bd. Wien. 1903. p. 365—399. Fig. 33., 34., 35.

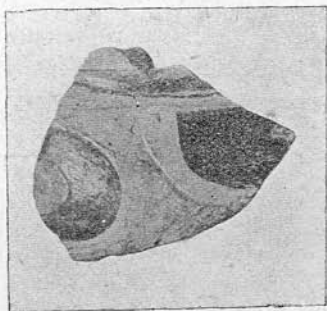
² Hubert Schmidt szóbeli közlése.

³ M. v. Schwarz: Erkennung von Kupfergegenständen und Bronzen mit Hilfe Strichprobe. Praehist. Zeitschrift. II. Bd. (1910). p. 97.

⁴ Archaeologiai Értesítő. XXIX. kötet. (1909.) 134. l.

edények technikája és díszítése, sem az edény-típusok, mint a hosszú nyelű, festett kanalak és edénytálpak előfordulása, sem az idolumok, valamint a kő, csont és más tárgyak tekintetében az egyes rétegek közt fejlődést, vagy hanyatlást nem vehetünk észre. Csupán a vörösréz elő-

1/3

62. kép. Díszített edénytöredék Oltszemről.

Fig. 62. Fragment de vase orné, trouvé à Oltszem.

Háromszékmegyében a praemykenaei jellegű kultúra megszakítás nélküli és teljesen egységes. A rétegeknek Erősdön megállapított három települési vonala nem jelez egyszersmind egymástól megkülönböztethető kultúra fokokat. Csak a további ásatások eredményei fogják biztosan megállapítani a kultúra fejlődési fokozatait.

fordulása volna az a körülmény, mely a felsőbb rétegeket az alsóbbaktól megkülönbözteti. Miután azonban a telepnek Erősdön is még csak igen kis részét tartuk fel, lehetséges, hogy a későbbi ásatások rendjén az alsóbb rétegekben is fogunk fémtárgyakat találni. Ami különbség az idősebb és fiatalabb rétegek kulturája közt az ásatások első idején, mikor még kevés anyag állott rendelkezésre, bizonyos tárgyak és díszítés-módok jelenlétből és hiányából következtetve feltűnni látszott, a későbbi ásatások leleteivel megczáfolódott.

A mai vizsgálati anyag ismerete alapján mást nem mondhatunk, mint hogy

Dr. László Ferencz.

Stations de l'époque pré-mycénienne dans le comitat de Háromszék.*

Abrégé.

Tout à la fin de l'âge néolithique, dans l'angle sud-est de la Hongrie, dans le territoire du comitat actuel de Háromszék, habitait un peuple, dont la culture relativement élevée correspond à celle de la période pré-mycénienne. Me basant sur les études faites pour le compte du Musée National Székely, je voudrais faire ici, à grands traits, une description des vases peints, découverts au cours des études successives, et qui sont si caractéristiques au point de vue archéologique.

Le premier groupe des stations préhistoriques se trouve sur la rive droite de la rivière Olt, (fig. 1.) ou près des ruisseaux qui y affluent. Le deuxième groupe se trouve au bas des flancs ouest et est de la montagne Bodok, le troisième groupe s'étend sur les limites occidentale et orientale des monts Bodza, ainsi que sur les bords de la plaine de Háromszék, en partie directement sur les rives de l'Olt, en partie sur les rives des ruisseaux se déversant dans le Feketeügy. Le quatrième groupe, enfin, réunit les stations des monts Bodza et de la montagne Bodok.

1. La plus septentrionale des stations longeant l'Olt, se trouve au sud de la commune de Bükszád, sur un plateau étroit, au sommet de l'éperon d'andésite (de 40—50 m. de hauteur), situé entre l'Olt et le ruisseau Rekettyés. La population de l'endroit appelle Vápavára les ruines de château-fort qui dominent ce plateau.

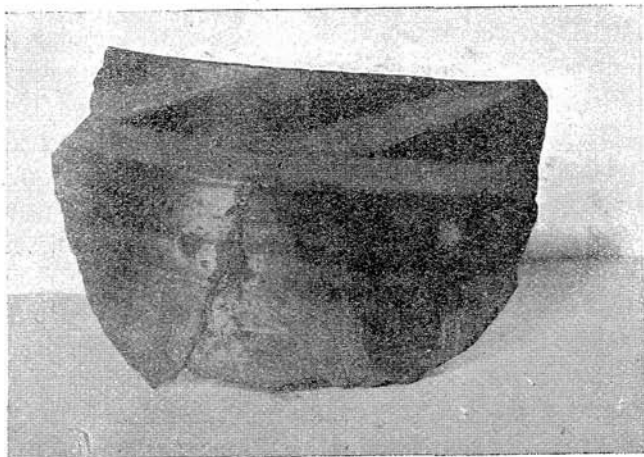
2. Au 7 km. au sud de Vápavára, s'étend la station préhistorique du bain de Málnás, entre le confluent de l'Olt et du Somospatak. Elle se trouve aussi sur un dernier contrefort montagneux, nommé Füvenyes-tető par les villageois. Sa distance du bain de Málnás ne dépasse pas un demi-kilomètre. La largeur du plateau est de 35—40 km. et sa hauteur au-dessus du niveau de l'Olt, 20—25 m. En dessous d'une couche d'humus d'environ 20 cm. d'épaisseur, se trouve une couche de terre calcinée de 30—35 cm. d'épaisseur, avec intercalation sporadique de déchets de cuisine, qui atteignent jusqu'à 40—50 cm. d'épaisseur.

* No. 1 sur le plan p. 175.

A l'arrière, la station est protégée en deux endroits par des fossés, de défense, de 30 à 35 m. de largeur et de 2 à 3 m. de profondeur (actuellement). La distance entre le premier fossé et la pointe de l'éperon montagneux est de 80 m. Entre les remparts I et II, se trouve aussi une couche à industrie.

3. Encore sur la rive droite de l'Olt, à 4 km. du bain de Málnás, entre la grand' route et la lisière du bois, se trouve une butte isolée, flanquée de deux fossés. Les quelques débris de vases peints trouvés ici, démontrent que nous avons affaire aussi à une station préhistorique de l'époque pré-mycénienne.

1/3

63. kép. Diszített edénytöredék Oltszemről.

Fig. 63. Fragment de vase orné. Station d'Oltszem.

4. Pendant l'année 1908, des fouilles systématiques me firent découvrir la plus grande partie de la station préhistorique de Vármege. Cette station se trouve vers l'extrémité septentrionale de la commune de Oltszem, sur une terre de labour, entre la grand'route et le lit de l'Olt, à côté du château des Mikó. Son emplacement est indiqué par une butte de 2 m. de hauteur, de forme elliptique. Sur le sous-sol sableux du gisement on voit en plusieurs endroits une couche de déchets de cuisine, et là dessus, sous l'humus actuel, une couche de terre calcinée, avec, par endroits, des foyers intercalés. La couche de terre calcinée n'est pas d'un seul tenant. Les fouilles ont été effectuées jusqu'au niveau du sol préhistorique, en moyenne 1 m. de profondeur, par une tranchée de 31 m. de long et 14 m. de large. Aujourd'hui, le gisement est depuis longtemps une terre de labour; au cours du

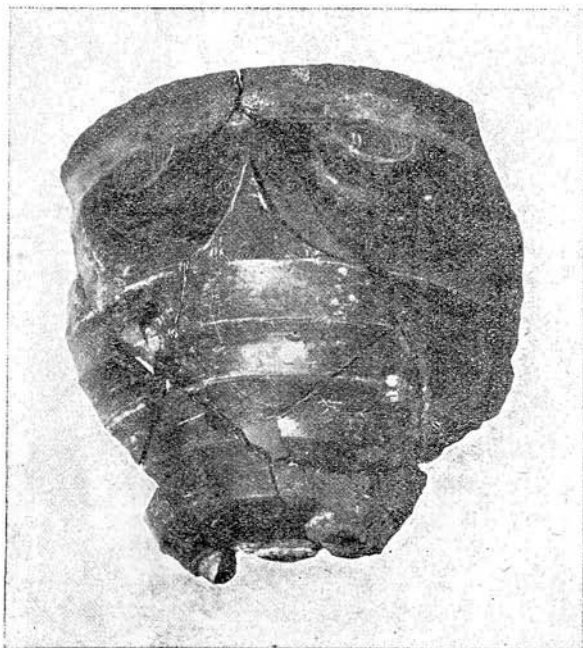
labourage, on a enlevé l'humus au-dessus de la couche à industrie, et ainsi, en beaucoup d'endroits le soc de la charrue a dérangé l'ordre stratigraphique. La station était protégée à l'est par l'eau de l'Olt, et sur les autres côtés, par un fossé artificiel, circulaire, de 6 à 8 m. de large.

5. En face de la commune de Oltszem, sur la rive gauche de l'Olt, au pieds du mont Bodok, se trouve l'élévation appelée par la population locale Leánykavár. Elle est bornée à l'ouest par le lit de l'Olt, au sud par le ruisseau Sütőpataka, et à l'est par un fossé profond débouchant dans le Sütőpataka. Au nord seulement, elle est réunie à l'élévation voisine par une langue de terre en forme de selle, dont le point le plus profond est à 10 ou 15 m. au dessous de la station préhistorique. Au cours des fouilles préparatoires terminées le 6 octobre

1910. je trouvai une couche de terre calcinée intercalée entre deux couches de débris de cuisine, à 2.30 m. de profondeur, qui est celle atteinte par les fouilles, on n'avait pas encore atteint les limites de la couche archéologique. A ce point de vue donc, cette station suit immédiatement celle du mont Tyiszk, à Erősd. Dans la couche d'humus reposant sur les couches pré-mycéniennes, on a trouvé quelques fragments de vases de la période de La-Tène et de l'époque provinciale romaine, ainsi que quelques objets de fer.

6. A l'extrémité inférieure de la commune d' Oltszem, à 2 km. et quart de la station archéologique de Vármege, toujours sur la rive droite de l'Olt, se voit une butte isolée de trois côtés, de 60 m. de largeur, et où j'ai découvert quelques vases peints caractéristique de la période pré-mycénienne. A l'ouest, un col, creusé en selle, réunit

1/4

64. kép. Diszitett edénytöredék Erősdről.

Fig. 64. Fragment de vase orné d'Erősd.

cette butte à la terrasse s'étendant sur la rive droite de l'Olt. Le creux du col remplace un fossé protecteur, pour cette station.

7. Au 6 km. au sud du Leánykavár de Oltszem, au pied du mont Bodok, se trouve la colline du temple d'Étfalva, au sommet de laquelle, dans le cimetière entourant le temple, les fossoyages ont mis au jour des fragments de vases peints. Un examen attentif du gisement m'a montré que les fossés protecteurs existent encore aujourd'hui sur les côtés N-E et N. de la butte.

8. A l'ouest de Sepsiszentgyörgy, à la lisière du bois, se trouve

1/4

65. kép. Diszített edénytöredék Erősdről.

Fig. 65. Fragment de vase orné d'Erősd.

l'éperon montagneux nommé Gémvára, escarpé au S., à l'ouest et à l'E. Au nord, à 70 m. de la pointe sud, il était protégé par un fossé, qui s'étendait sur 22 m. de longueur, ainsi que les fouilles effectuées en 1910 me l'ont fait constater. Dans la fig. 2. je montre une vue de la partie ouest de Gémvára.

9. A l'ouest de Illyefalva, sur la rive gauche de l'Illye, affluent de l'Olt, toujours au pied du mont Baróth, en aval de la forêt nommée „Vágott tető“ (m. à m. toit coupé), se trouve la station préhistorique nommée Forrásdomb (butte de la source).

10. Parmi les stations préhistoriques de Háromszék, la plus méridionale est celle nommée du mont Tyszk d'Erősd(qui se trouve au sommet d'une colline s'élevant à 60 m. au dessus du niveau de l'Olt, et à 558 m. au dessus du niveau de la mer, et qui est située sur la rive droite de l'Olt, immédiatement à l'amont, (au N-W) de la commune. (fig. 3., 4.) A en juger par les trouvailles retirées des tranchées faites par les chercheurs de trésors et les fouilleurs, la partie de colline couverte de couches archéologiques ne se trouve pas seulement au sommet, mais s'étend encore sur une portion du versant sud-ouest. Le territoire occupé par la station a comme dimensions 130×45 m., c'est à dire environ 5000 m^2 de

superficie. La station préhistorique est entourée au N, à l'E, et au S, de puissants fossés naturels produits par l'affouillement. Au N-E, une langue de terre, de 4—5 m. de large et 58 m. de long, réunit la station au plateau voisin. Mais la station est protégée de ce côté aussi par un fossé de fortification, dont le niveau actuel est de 6—8 m. inférieur à celui de la station. La largeur supérieure (actuelle) de ce fossé, est 18 m., sa profondeur maximum 2-10 m. L'humus a 50 m. d'épaisseur. Il repose sur une couche d'argile brun-jaunâtre, remplie de charbons, de morceaux de terre calciné, de fragments de poterie et d'ossements. Cette couche à son tour repose sur une couche de cailloutis menus, de 60 cm. d'épaisseur, et régulièrement sédimentée. Les graviers sont réunis par une matière agglomérante meuble, rougeâtre, et se distinguent nettement du sous-sol d'argile sableuse, de couleur jaune-rougeâtre. Au delà du fossé de fortification, vers l'E (fig. 4.), s'élève une colline, (à 576 m. au dessus du niveau de la mer, donc plus haut que la station), que les villageois appellent Felsőtyiszk. Le territoire au delà se nomme

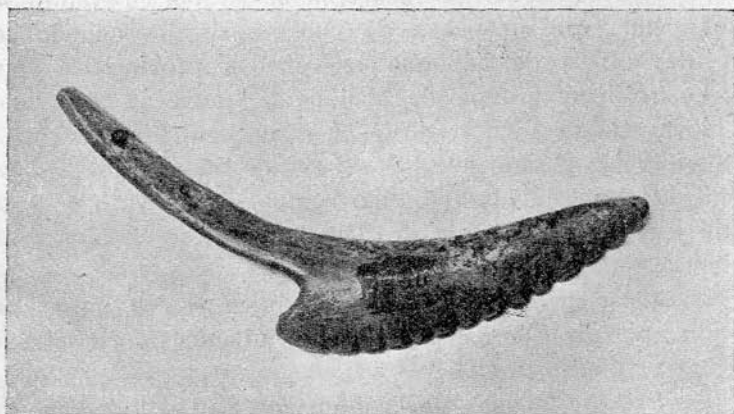
2/9

66. kép. Diszített edénytöredék Oltszembről.

Fig. 66. Fragment de vase orné d'Oltszem.

2/3

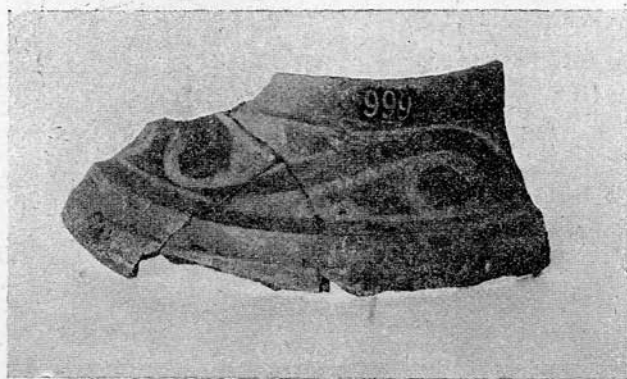

67. kép. Diszítő eszköz szarvas-ágancsból Erősdről.

Fig. 67. Outils en bois de cerf pour décorer les objets d'Erősd.

Fácza. Il est vraisemblable que la station était encore fortifiée au S-O par une enceinte de fossés. Mais on ne pourra constater leur existence que par les fouilles ultérieures, ce territoire ayant été depuis longtemps soumis à la culture.

1/4

68. kép. Diszített edénytöredék Oltszemről.

Fig. 68. Tesson de vase orné d'Oltszem.

11. Vers le N-E de la station du mont Tyiszk, sur le territoire de la commune de Erősd, se trouve le lieu dit Lenkert. Se basant sur les vases peints trouvés là, on peut aussi considérer ce lieu comme une station préhistorique pré-mycénienne.

12. Au pied E du mont Bodok, nous ne connais-

sons jusqu'ici que deux stations préhistoriques, dont l'une se trouve dans la commune de Alsótorja, près du ruisseau Torja, affluent du Feketeügy.

13. Sur la hauteur, autour de la butte du temple protestant de Alsócernáton, des travaux de terrassements ont mis au jour en grand nombre, des vases peints, des manches de cuillères, et des animaux-idoles, en outre des objets de l'époque La-Tène et provinciales romaine.

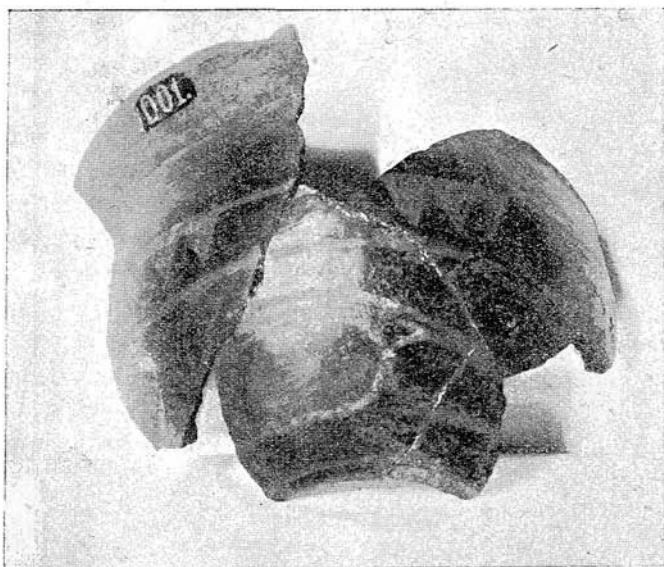
14. Le troisième groupe de stations se trouve au pied du mont Bodza. Nous connaissons ici jusqu'à maintenant trois stations, dont la plus méridionale s'étend sur le territoire de la commune de Lisznyó, en amont du ruisseau Lisznyó, affluent du Feketeügy; elle est située au lieu dit Jenejek-hegye (mont de Jenej), sous les montagnes Bükkös et Csukjon.

15. Il existe encore une station au pied N des monts Bodza, dans la commune de Egerpatak, au lieu dit Oláhülés, au confluent du Szacsvapatak et du Kurtapatak.

16. Au delà de la crête de la montagne, à 3 km. en ligne droite, dans la commune de Kisborosnyó, se trouve une station du même âge, nommée Borz-vára (château-fort de Borz), et qui comme la précédente est protégée de trois côtés par des montagnes.

17. De la plaine du Háromszék, au nord de la commune de Réty, sur la rive droite du Feketeügy, s'élève une colline de 55 m. de haut, nommée Dobojka, et sur le versant méridional de laquelle se dresse le temple protestant de Réty. La terrasse inférieure, en amont du Feketeügy, et au sud du temple, est couverte par une station, sur le territoire de laquelle j'ai effectué déjà des fouilles en 1905. Les dimensions de la couche archéologique sont les suivantes : en largeur, depuis la haute berge, en amont du pré nommé Malomkert, jusqu' au sommet de la colline, soit 90 m.; en longueur, depuis les mêmes berges jusqu'

1/3

69. kép. Diszített edény Oltszembről.

Fig. 69. Vase orné d'Oltszem.

aux limites ouest de l'ancien cimetière, c'est à dire 120 m. Parmi les objets trouvés il en est aussi de l'époque provinciale romaine.

18. Entre Nagyborosnyó et Lécfalva, près de la commune de Várhegy, s'élève une colline, sur le plateau-sommet de laquelle la charrue, dans les champs de labour, a souvent rencontré des débris de vases peints et d'autres objets encore, caractérisant la période pré-mycénienne. On y a rencontré aussi des débris de la période de La-Tène inférieure et de la province romaine, et, en outre, comme dans la station pré-historique du bain de Málnás, des fragments de vases avec ornements en creux, qui rappellent les céramiques à ornements en creux de Tordos.

Il faut placer encore dans les stations préhistoriques du premier groupe, les trois stations situées au pied méridional du mont Baróth,

3/4

70. kép. Diszített tálcaska Oltszemről.

Fig. 70. Petit bol orné d'Oltsem.

mais déjà dans le comitat de Brassó, au bord de la Bârcaság, sur la rive gauche de l'Olt, et qui sont connues par les descriptions de M. Jules Teutsch, archéologue de Brassó. La plus au nord se trouve sur le territoire de la commune de Földvár, la deuxième sur celui de la commune de Botfalu, enfin la troisième sur celui de la commune de Szászhermány, au lieu dit Käsberg.

Caractères généraux des stations. De ce qui précède il résulte que les habitants préhistoriques choisissaient, pour s'établir, un territoire suffisamment protégé naturellement. Chaque station était un endroit élevé, se réunissant à

la plus basse des terrasses au dessus de la plaine; chacune se trouvait sur l'éperon prolongeant un plateau, entouré de deux ou trois fossés naturels formés par les eaux; ou bien se trouvait sur le flanc sud d'une colline, suffisamment protégée aussi, et duquel on pouvait voir au loin. La proximité de l'eau jouait aussi un rôle prédominant

dans le choix d'un établissement. L'éperon était protégé sur trois côtés par des escarpements produits par les affouillements, et sur le quatrième côté, où il se réunissait au plateau, sur le „col“ ou la „langue de terre“, un fossé artificiel servait de défense. A Bükszád on peut trouver trois, de ces fossés artificiels, et deux à bain de Málnás. Étfalva est le seul endroit où l'on peut découvrir une ceinture de fossés artificiels autour de l'avantcorps d'un plateau.

Des stations précédemment énumérées, seules celles de Vármege, à Oltsem, et celle du mont Tyiszka, à Erősd, ont été jusqu'ici explorées

2/9

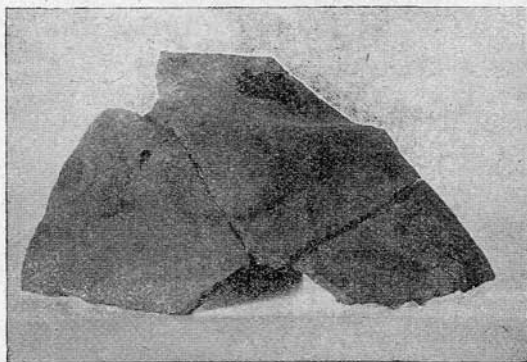

71. kép. Diszített edénytöredék Erősdről.

Fig. 71. Tesson de vase orné d'Erősd.

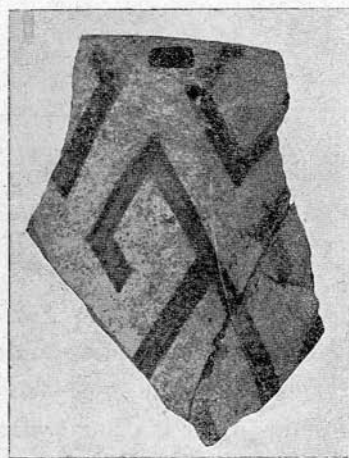
systématiquement par moi. A en juger par l'épaisseur des couches archéologiques, la station du mont Tyiszk a été le plus longtemps habitée. Pendant des fouilles de quatre années, j'ai déblayé un territoire de 6 m. de large et de 30 m. de long, vers le nord de la station. Sur la partie déjà découverte l'épaisseur des couches archéologiques est en moyenne de 4 m. J'ai trouvé des objets caractérisant la période pré-mycénienne, dans les couches s'étendant depuis le sous-sol jusqu'à la couche supérieure d'humus. La superposition des couches est indiquée dans la fig. 5. Immédiatement au dessus du sous-sol se dépose une couche de déchets de cuisine, (I. a), de teinte gris-verdâtre; elle contient des cendres, des ossements, des coquilles d'escargots, et de mollusques, des morceaux de charbon, des débris de poierie. Par-ci par-là apparaissent des intercalations plus ou moins épaisses d'argile transportée. Là dessus repose la couche de terre calcinée, formée des morceaux calcinés du bousillage des habitations, ou des foyers, construits à ce niveau. La couleur de cette couche est le rouge-brique vif, ce qui la distingue nettement de la teinte vert-grisâtre des couches de débris de cuisine au dessus et en dessous d'elle.

²/₉

73. kép. Diszített edénytöredék Oltszemről.
Fig. 73. Tesson de vase orné d'Oltszem.

²/₉

72. kép. Diszített edénytöredék Erősdről.

Fig. 72. Tesson de vase orné d'Erősd.

Dans le territoire exploré, j'ai trouvé en quatre points cette couche inférieure calcinée, en moyenne à 1.2 m. au dessus du sous-sol. Dans la figure, les couches calcinées représentées proviennent des habitations 3 et 4. (L₃, L₄). Sur la couche calcinée inférieure repose de nouveau une couche de débris de cuisine (II), dans laquelle nous retrouvons les mêmes objets

que tantôt, et dont la teinte est aussi gris-verdâtre. Son épaisseur moyenne est d'un mètre. A 1·30 m. (en moyenne), en dessous de la

$\frac{3}{8}$

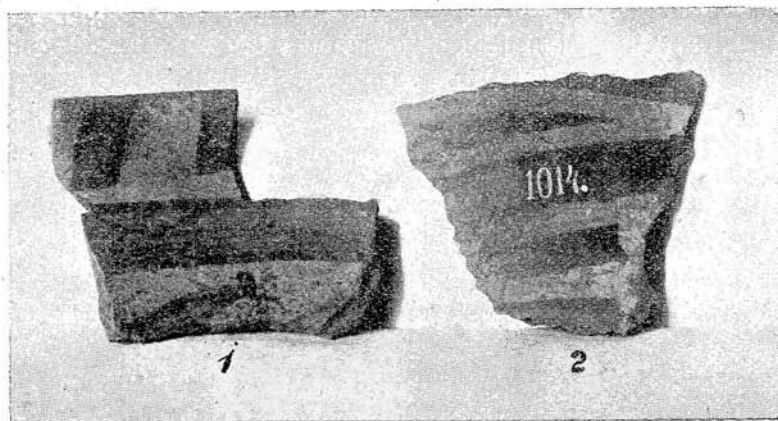
74. kép. Diszített edénytöredék Oltszembről.

Fig. 74. Tesson de vase orné d'Oltszem.

surface actuelle, commence la couche supérieure de terre calcinée (III), de 40—50 cm. d'épaisseur, et dont les morceaux juxtaposés sans cohérence proviennent du boussillage ayant servi à construire les habitations, et les foyers, placés très près l'un de l'autre, à ce niveau. La couche est d'un seul tenant pendant 26 m. sur les 30 m. de la tranche ; les quatre derniers mètres ne sont pas d'un seul tenant, ils sont faits de lambeaux dispersés.

Au dessus de la couche supérieure calcinée vient par endroit une couche de déchets de cuisine et au dessus un humus noirâtre. Dans l'humus noir (IV. a), j'ai trouvé des vases peints in situ, alors que les objets de la couche d'humus jaune (IV. f) caractérisent une toute autre civilisation, dont l'âge exact ne peut pas encore être déterminé jusqu'ici, par

$\frac{1}{3}$

75. kép. Diszített edénytöredék Oltszembről.

Fig. 75. Tesson de vase orné d'Oltszem.

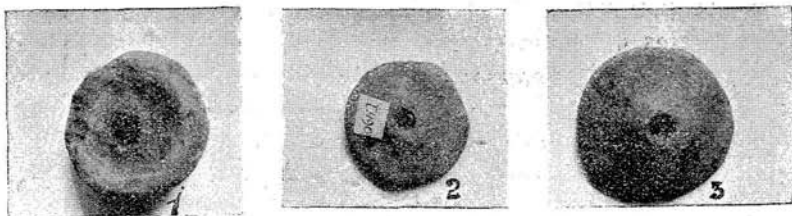
76. kép. Diszített edénytöredék Oltszembről.

Fig. 76. Tesson de vase orné d'Oltszem.

suite de l'insuffisance des trouvailles. Dans la fig. 7, je montre des fragments de vases munis d'ornements en creux, et provenant de cette couche supérieure d'humus jaune.

La limite supérieure de l'industrie pré-mycénienne coïncide donc avec la limite supérieure de la couche d'humus noir. Ce qui est au

1/2

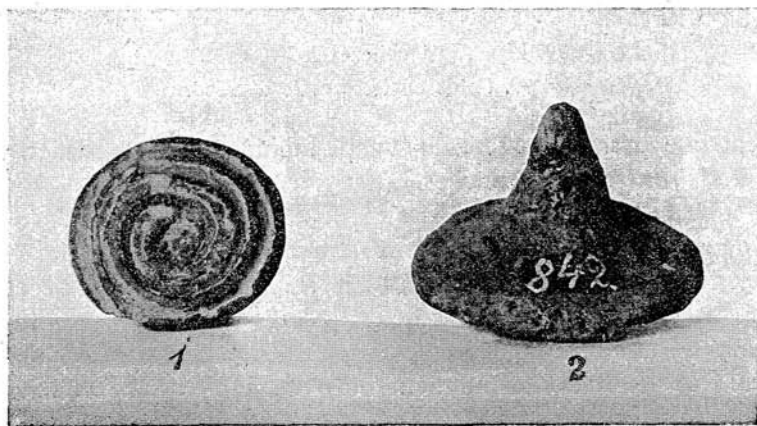
77. kép. Orsónehezékek Erősdről.

Fig. 77. Pesons de fuseau d'Erősd.

dessus, provient déjà d'une autre époque. La transformation en humus de la couche en question, montre qu'après la période pré-mycénienne, de la végétation a crû pendant longtemps sur la surface de la station, de telle sorte que lorsque l'industrie (peut-être de l'âge de bronze) caractérisée par les objets trouvés dans la couche d'humus supérieure, vint s'établir ici, cette couche était déjà complètement formée.

Les morceaux de terre calcinée tombés des parois des habitations et des foyers, et sédimentés, ont formé une couche inférieure,

3/4

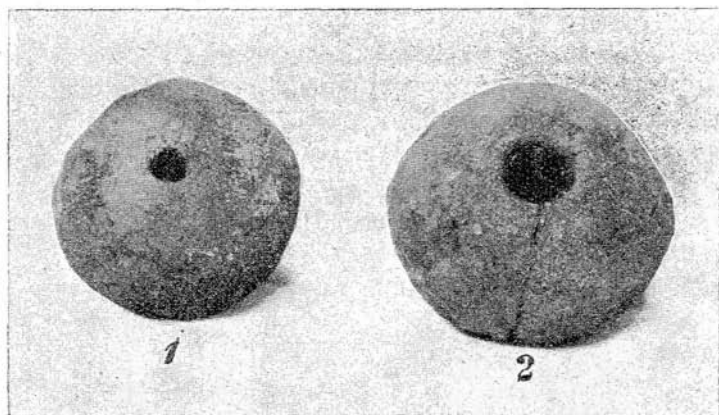

78. kép. Agyagbélyegzők Oltzsemről.

Fig. 78. Cachets en terre cuite d'Oltzsem.

une couche moyenne et une couche supérieure (I f, III, IV a) de terre calcinée, qui correspondent à trois époques différentes d'établissement de la culture pré-mycénienne. A chacune correspond aussi une couche de déchets de cuisine. Dans les couches de débris de cuisine on peut aussi, par endroits, reconnaître une stratification plus fine; on pourrait, par endroits, parler d'une structure foliacée. (II). Les débris de cuisine ont subi une préparation mécanique de la part de la neige fondante et des premières pluies annuelles, et se sont disposés en dépôts réguliers. Quand les débris s'entassaient trop autour des habitations, l'homme lui-même les aplanissait. C'est aussi la main de l'homme qui a transporté ici la couche jaune d'argile, de 6—8 cm. d'épaisseur, que l'on rencontre çà et là. Les restes de mousse, d'algues et d'autres plantes,

$\frac{1}{2}$

79. kép. Agyagnehezékek Erősdről.

Fig. 79. Poids en terre cuite d'Erősd.

montrent que périodiquement, en temps humide, de la végétation venait recouvrir la surface des couches.

Pendant les fouilles de 1910, je déblayai les restes de l'habitation no. 3. dans la couche inférieure de terre calcinée. L'aire de l'habitation est déterminée exactement, d'une part par l'étendue de la couche de terre calcinée, d'autre part par les places de pieux trouvées sur les lignes de contour. La largeur, entre les deux rangées inférieures de pieux, est de 5 m., la longueur de 8 m. La forme primitivement rectangulaire s'est légèrement déformée, par suite de l'irrégularité de la sédimentation, de sorte que la diagonale de direction SE—NO est un peu plus courte que celle de direction opposée (NE—SO).

Sur le sol des habitations, nous trouvons en plusieurs endroits

le bousillage. Il forme un dépôt lustré et fendillé de 5—10 mm. d'épaisseur, qui se distingue, par la couleur, des couches en dessous de lui, et qui s'en sépare du reste aussi mécaniquement. Le fait, que ce bousillage, est, sur une largeur de 3·5 m., placé de 25 cm. plus bas sur la partie nord que sur la partie sud du sol de l'habitation, montre que l'habitation était double. La partie la plus basse avait 3·5 m., la plus haute 4·5 m. de large. La différence de hauteur du sol constituait seule la division en pièces, qui n'étaient pas séparées par un mur. Ce type d'habitations correspond à celui, de la même période à peu près, trouvé à Schipenitz, en Boucovine, mais présente aussi des analogies avec le type d'habitations de l'âge de pierre, trouvées par Schlitz à Grossgartach, car là aussi les habitations sont rectangulaires et ont des niveaux de hauteur différente. Vers la partie nord de l'habitation, j'ai découvert un foyer circulaire (T. 6), de 1·50 m. de diamètre, consolidé par une couche de cailloutis plusieurs fois renouvelée, et à un demi mètre de là, une construction d'argile (T. 11) bousillée et blanchie à la chaux, de section rectangulaire (1·40 × 1·20); vers la partie sud, plus élevée, j'ai trouvé la base et le bas des murs latéraux d'un four circulaire, de 1·40 m. de diamètre, construit également en argile.

Au cours des fouilles, j'ai trouvé en T₁₁ et en T₆ d'autres constructions de même nature.

Sur le pourtour de l'habitation, au N, à l'E et à l'O, à 1 m, ou 1·5 m. de distance l'un de l'autre, j'ai découvert, sous la couche de terre calcinée et dans la couche de déchet de cuisine, les creux correspondants aux pilotis verticaux. Je ne les ai pas encore découverts au sud. Le diamètre de ces trous est de 20—30 cm. Leur profondeur, sous la couche inférieure calcinée, est de 100—130 cm., et la plupart d'entre eux pénètrent dans le sous-sol. En dehors de la forme cylindrique, quelques pieux présentaient la forme prismatique à section rectangulaire. Ceux-ci étaient faits de bois fendu. Le nombre de pieux jusqu'ici connu, de cette maison, est de 36.

Le nombre d'objets provenant des stations de Háromszék, et déposés au Musée National Székely, dépasse dès à présent 4500. Les

1/3

80. kép. Agyagnehezék Olt-szemről.

Fig. 80. Poid en terre cuite d'Oltzem.

résultats des fouilles ne consistent pas seulement dans les objets installés au Musée, mais encore dans les dessins, cartes, photographies et notes effectués au cours des fouilles, relatifs aux objets découverts mais non transportables, (monuments immobiliers), ou relatifs aux conditions stratigraphiques et autres.

La manifestation la plus éloquente de l'art céramique se montre dans les poteries et leurs annexes. Je parlerai à part de la technique, de la forme, et de l'ornementation des vases.

1/3

81. kép. Agyagnehezék Oltszemről.
Fig. 81. Poid en terre cuite d'Oltszem.

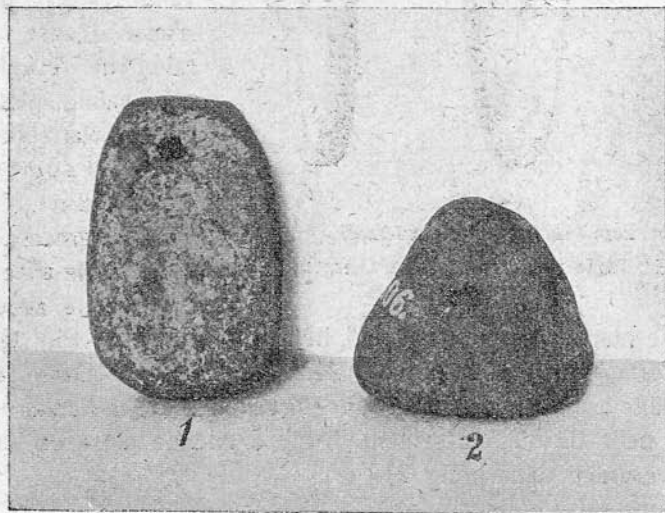
I. Technique. L'argile employée à la fabrication des vases est finement débouée, de façon à donner une pâte fine. Seulement dans les vases à paroi épaisse j'ai trouvé des grains de quartz blancs, de 2—3 mm. de diamètre, et arrondis. La cassure fraîche des vases présente généralement une couleur rouge-brique vive. Ces vases, au choc, rendent généralement un son extrêmement clair. Il existe cependant des vases, notamment ceux à parois minces, ou la cassure fraîche a une teinte blanchâtre, jaunâtre, grisâtre ou brun-grisâtre, ou même noire, mais

il y a aussi des vases, ou, par suite de la cuisson inégale, à côté de la teinte inégale rouge, il y a sur la surface intérieure ou extérieure, une bande bleuâtre ou noire. La surface des vases crus est dure, inégale. Les vases lissés et polis sont recouverts d'un enduit fait d'une pâte très fine. La teinte de cet engobe donnera la couleur brillante fondamentale sur laquelle on appliquera alors les différentes teintes secondaires. Les vases n'ont pas été tournés au tour. Mais pour le polissage il a fallu employer plusieurs outils différents, parmi lesquels nous avons trouvé des outils en os. Nous en voyons de pareils dans la fig. 91. no. 7. 9. Les deux instruments d'os ont la surface intérieure polie. Les manches de cuillères montrés à la fig. 10 de la même fig. servaient peut-être aussi de polissoirs. A la surface intérieure de certains vases, on voit des traces de paille, provenant semble-t-il, de paille serrée à l'intérieur du vase pour assurer un assèchement égal. Les grands vases à paroi épaisse étaient enduits extérieurement d'une couche lustrée de 2 à 3 mm. d'épaisseur. En dessous de cette enduit, facilement détachable, et donc sur la paroi primitive, se trouvent des ornements par

empreintes de doigt, courant longitudinalement (fig. 8.). Cette enduit servait aussi, probablement, à assurer un assèchement ou une cuisson régulière. La cuisson se faisait dans un endroit clos, dans des fours. A Erósd nous avons pu déterrer la partie inférieure de tels fours. Il est certain que dans les autres stations les habitants fabriquaient aussi eux-mêmes leurs poteries, comme en témoignent les nombreux vases déformés.

Par suite de la surchauffe du four, ou du mauvais choix de la matière première, le vase s'était boursouflé par endroits, et s'était déformé. De telles poteries avaient été abandonnées comme inutilisables à l'entour du four.

1/2

82. kép. Agyagnehezékek Erósdről.

Fig. 82. Poids en terre cuite d'Erósd.

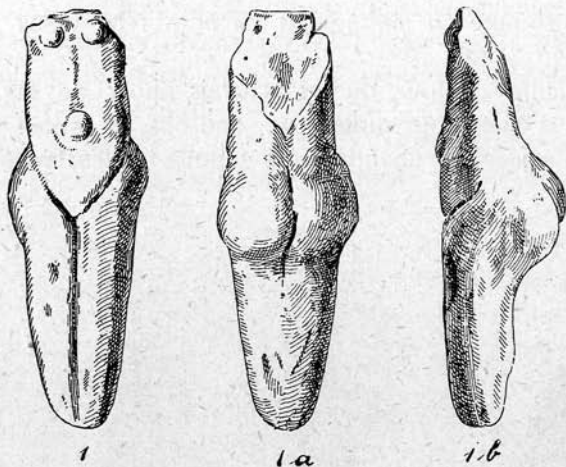
II. Morphologie des vases. D'après les types, on peut distinguer:

1. Écuellen, assiettes. 2. Bols, tasses. 3. Pots. 4. Cruches. 5. Vases à pied, à savoir: a) Tasses à pied court; b) Coupe à pied, de hauteur moyenne; c) écuelles munies de pieds en forme de cloches. Ces derniers vases sont munis de deux trous en face l'un de l'autre, de forme circulaire, et situés au dessus du pied. 6. Il faut considérer à part les socles pour vases, dont je montre quatre types dans les figures 47—55. Le socle montré dans les fig. 50—51 était tellement élancé et élevé, qu'il devait offrir un appui bien problématique au vase. 7. Couvercles, de forme conique, et munis d'anses. 8. Il y a un grand nombre de vases-miniatures. 9. Enfin, les cuillères — forment des objets d'argile

tout à fait caractéristiques. Les „vases doubles“, trouvés dans d'autres gisements de la même époque; n'ont pas encore été découverts ici.

Éléments constitutifs des types de vase énumérés: 1. La calotte

$\frac{2}{3}$

83. kép. Női idolum Oltszemről.

Fig. 83. Idole en terre cuite; d'Oltszem.

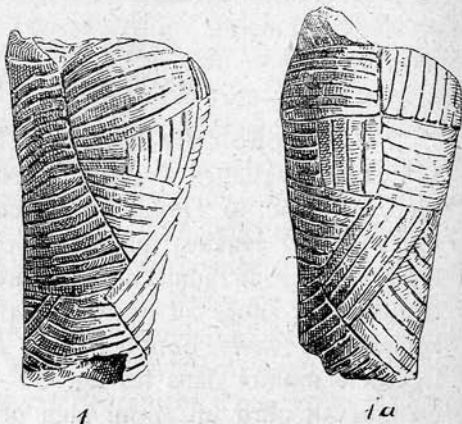
sphérique. 2. La zone sphérique. 3. Le cylindre. 4. Le cône tronqué. 5. Le cône. 6. La forme en cloche, et 7. La forme en tonneau. Ces éléments, isolés ou composés, constituent les diverses formes de vases. La plupart des vases sont dépourvus d'anse. L'anse est généralement remplacée par une saillie placée à un endroit variable du vase, et qui est souvent percée d'une ouverture horizontale ou verticale. La forme de la saillie-anse peut être cylindrique, avec un prolongement plat en cercle, (fig. 65.), hémisphérique (fig. 15.), légèrement aplatie, verticalement ou horizontalement (fig. 33.). Dans le dernier cas, la saillie est perforée dans une direction perpendiculaire ou horizontale à celle de l'aplatissement. Il n'y a aucune anse en ruban. La tasse représentée dans la fig. 21., possède une anse s'élevant obliquement au dessus de la paroi, et se terminant librement, à la partie supérieure. Au point de vue morphologique, il est important de remarquer que des parties constitutives de vases, saillantes ou proéminentes font ici complètement défaut.

Je vais décrire maintenant les différents types plus haut énumérés.

1. Écuelles, assiettes. fig. 9. et fig. 10. no. 13. Dans la couche supérieure de terre calcinée, à

2/3

$\frac{2}{3}$

84. kép. Agyagidolum Erősdről.

Fig. 84. Idole en terre cuite d'Erőd.

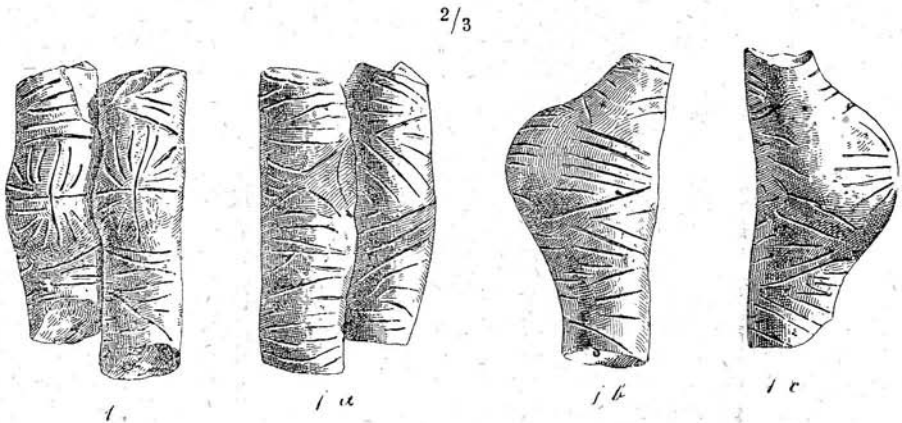
Erősd, à Tyiszkhegy (mont Tyiszk). Peinture blanche intérieurement et extérieurement.

Les écuelles des fig. 11. et 12., proviennent de la station de Vármege, à Oltzem. Celle du no. 11, a la surface intérieure polie et pourvue d'un engobe, moitié rouge-brique, moitié noir. Avec une saillie perforée horizontalement. Cassure rouge-brique. Celle de la fig. 12, a la surface extérieure rugueuse, intérieure polie, et a une teinte rouge-brique tirant sur le jaune.

Fig. 13. Erősd, Tyiszkhegy : dans la couche intermédiaire de débris de cuisine. Peint seulement intérieurement.

Fig. 14. et fig. 10. no. 4. Oltzem, Vármege. Poli et peint intérieurement seulement.

Par sa grandeur, le petit bol no. 973, de la fig. 15, forme la

85. kép. Női idolum Erősdről.

Fig. 85. Idole enterre cuite; d'Oltzem.

transition aux tasses. Lieux de découverte : Oltzem, Vármege. Poli sur les deux côtés, peint extérieurement.

2. Bols, tasses. fig. 16. et 10. no. 8. Oltzem : Vármege. Peint des deux côtés.

Fig. 17. et 10. no 2. Oltzem : Vármege. Sans peinture.

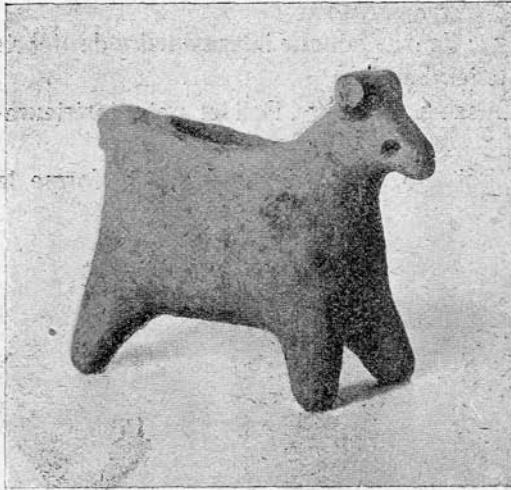
Fig. 18. Oltzem : Vármege. Poli des deux côtés. Teinte brun châtain clair et noir. Cassure noire.

Fig. 19. Oltzem : Vármege. Par suite de sa forme plus plate ressemble à l'écuelle. La partie inférieure de la surface intérieure est hémisphérique. A peine poli. Teinte, intér. et extér., rouge-brique tirant sur le jaune. La cassure fraîche a la même teinte. Pas peint.

Fig. 20. Oltzem : Vármege. A la partie antérieure, à un et demi centimètre du bec, se trouve un prolongement d'un et demi centimètre

de long; se terminant en un long angle, et rappelant par sa forme un nez humain; en outre, aux deux côtés, une proéminence hémisphérique située à la même hauteur, et saillant chaque fois de 1 cm., remplace les anses. On a ainsi imité, d'une façon très primitive, la figure humaine. La surface intérieure est polie, extérieure tout à fait rugueuse. Teinte

1/2

86. kép. Állat idolum Erősdről.

Fig. 86. Idole en terre cuite. Station d'Erősd.

Fig. 27. Oltszem: Vármege. Surface grossière, pas peint.

Fig. 28. Erősd: Tyiszkhegy, couche supérieure de terre calcinée. Surface polie; peinture en noir sur fond rouge. Cassure rouge-brique.

Fig. 29. Erősd: Tyiszkhegy, même couche supérieure calcinée. Sert de transition entre le type pot et le type cruche. Surface polie; ornements de peinture blanche sur fond rouge-brique.

Fig. 30. Erősd: Tyiszkhegy, couche supérieure calcinée. Pas d'anse. Ornements en relief et peints.

Fig. 31. Erősd: Tyiszkhegy, couche supérieure calcinée. Même forme que le précédent, mais plus grand. Surface polie, ornements plastiques et peinture blanche.

Fig. 32. Erősd: Tyiszkhegy, couche supérieure calcinée. Couleur rougbrique. Surface rugueuse, non peinte. Il existe un fragment d'un tel vase, de plus grande dimension. L'ouverture d'un vase pareil, trouvé à Oltszem, avait 54 cm. de diamètre.

4. Cruches.

Fig. 33. Erősd: Tyiszkhegy, couche moyenne de déchets de

rouge-brique vif, sur laquelle se détachent des taches sans couleur nette, portant les traces de peinture blanche.

Fig. 21. Vármege. Peint.

Fig. 22. et 10. no. 1. Oltszem: Vármege. Finement polis.

Fig. 23. Oltszem: Vármege. Peint.

Fig. 24. et 25. Oltszem: Vármege, Peints.

Fig. 26. Oltszem: Vármege. Surface intérieure rugueuse, extérieure brillante par le poli, et peinte en blanc sur un fond brun châtain.

3. Pots.

cuisine. Surface polie, teinte rouge-brique tirant sur le jaune. Cassure rouge-brique.

5. Vases à pied.

Fig. 34. et 10. no. 11. Tasse à pied : Oltszem : Vármege. Peint.

Fig. 35. et 10. no. 5. Erősd : Tyszkhegy, couche moyenne de déchets de cuisine. Tasse à pied, qui forme le passage de la tasse à la coupe. Surface inégale. Les traces du façonnage à la main sont bien visibles. Teinte brun rougeâtre-jaunâtre.

Fig. 36. et 37.

Coupe à pied de Oltszem, station de Vármege. Pied simple, avec un évasement divisé en deux. Peint.

Fig. 38. et 10. no. 9. Oltszem : Vármege. Coupe à pied. Analogue à la précédente. Cassure fraîche noire.

Fig. 39. et 40.

Écuelle à pied. Erősd : Tyszkhegy, couche inférieure calcinée.

L'écuelle est polie et peinte intérieurement et extérieurement, le pied seulement extérieurement.

6. Pieds ou socles pour vases.

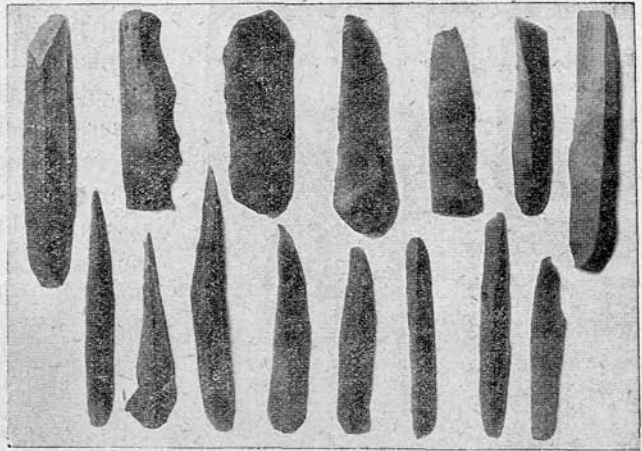
Fig. 41. et 10. no. 12. Erősd : Tyszkhegy, couche inférieure de déchets. Forme de cône tronqué, trapu. Ouvert en haut et en bas. Ouverture latérale colorée. Poli. Peint à l'extérieur.

Fig. 42. et 10. no. 10. Oltszem : Vármege. Socle en forme de cloche allongée, continuée par des lèvres courbées vers l'extérieur. Ouvert en haut et en bas. Peint.

Fig. 43. et 10. no. 6. Erősd : Tyszkhegy, couche inférieure calcinée. Forme de deux cônes tronqués réunis par le sommet. Ouvert en haut et en bas. Pas peint.

Fig. 44. et 10. no. 7. Erősd : Tyszkhegy, couche supérieure calcinée. Forme intermédiaire entre le cylindre et la forme précédente. Ouvert aux deux bouts. Peint.

1/4

87. kép. Szilánkok Erősdről.

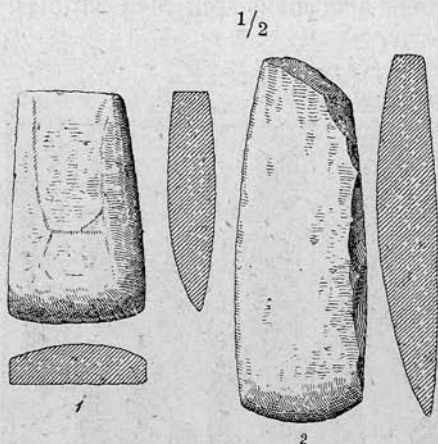
Fig. 87. Lames d'Erősd.

Fig. 45. Erösd: Tyiszkhegy, couche inférieure calcinée. Ne diffère du précédent que par la taille. Parois extrêmement épaisses. Épaisseur maxima 1.5 cm. Surface intérieure inégale, porte des traces de paille. Pas de peinture; teinte rouge-brique tirant sur le gris.

7. Couvertles de vases.

Fig. 46. et 10. no 1. Oltszem: Leánykavár. Forme conique.

Au sommet, il y a une poignée en saillie, percée horizontalement. Pas peint.

88. kép. Kőeszközök Oltszemről.

Fig. 88. Outils en pierre; d'Oltszem.

8. Vases miniatures. Ce ne sont pas là seulement des jouets d'enfants. Ils sont souvent tout autant travaillés que les grands vases. Presque chaque vase a sa reproduction en petit. Il s'y trouve des tasses (fig. 47.), des tasses à pied (fig. 48.), des écuelles, des écuelles à pied (fig. 49), des pots (fig. 50.), des cruches (fig. 51.), et même des socles pour vases (fig. 52.). Seul le petit vase de la fig. 53. n'a pas d'analogue en grand. Son ouverture est

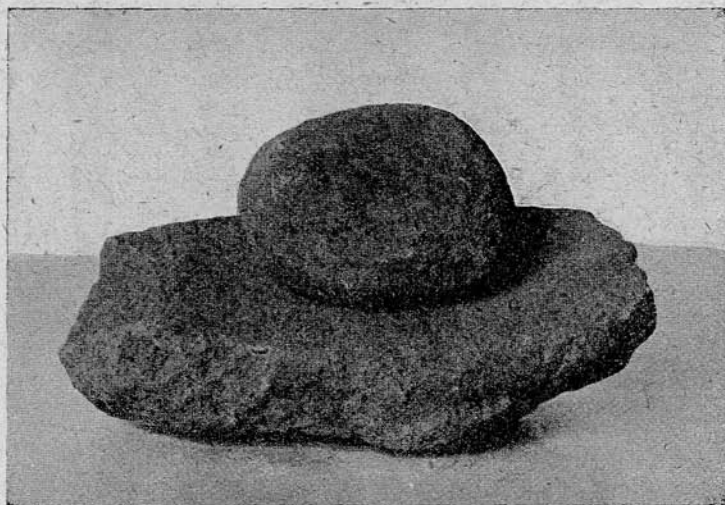
rectangulaire; l'un des angles est émoussé. Les parois et le fond sont carrés, mais les arêtes et les angles sont émoussés. Hauteur 4 cm., largeur 4.5 cm. A l'une des extrémités, il est muni d'une poignée en forme de langue, perforée verticalement. Surface rugueuse. L'écuelle à pied de fig. 49. correspond de point en point au vase plus grand de la fig. 39. Sa surface est brillante par le polissage, et peinte en blanc.

9. Cuillers. L'industrie pré-mycénienne du comitat de Háromszék est surtout caractérisée par les cuillers. Nous y distinguerons deux catégories. La première comprend les cuillers à manche court, à surface rugueuse, et sans peinture (fig. 54.); la deuxième comprend les cuillers à long manche. La partie creuse des premières a une section elliptique, celle des secondes, une section circulaire. Les cuillers peints peuvent aussi être divisées en deux catégories. Dans celles de la catégorie A) (fig. 56.), au point de fixation du manche au cuilleron, la feuille supérieure du manche est plus basse que la bouche du cuilleron, alors que la feuille inférieure du manche et le fond du cuilleron sont sur un même plan. Dans la catégorie B) (fig. 57.), le manche part immédiatement du cuilleron, en s'élevant obliquement, de façon à pouvoir être considéré comme le prolongement, l'étirement, du cuil-

liron. Ce qui caractérise encore la catégorie B), c'est que sur la feuille supérieure du manche, il y a une cannelure, 5—6 cm. de long, de 1 cm. de large, qui part de la base et s'amincit graduellement vers la queue du manche. Le bout du manche peut être angulaire, carré, ou bien coupé à angle vif des deux côtés. La terminaison triangulaire réalisée ainsi s'élargit souvent en deltoïde sur le côté. La plupart des manches sont perforés près de la queue.

La cuiller de la fig. 55., appartient au groupe A, et provient de la couche moyenne de déchets de cuisine de la station préhistorique de Tyszkhegy (Erősd). Le manche de section ovale est fixé au cuilleron

2/9

89. kép. Morzsolókó Oltzszemről.

Fig. 89. Meule à bras d'Oltzem.

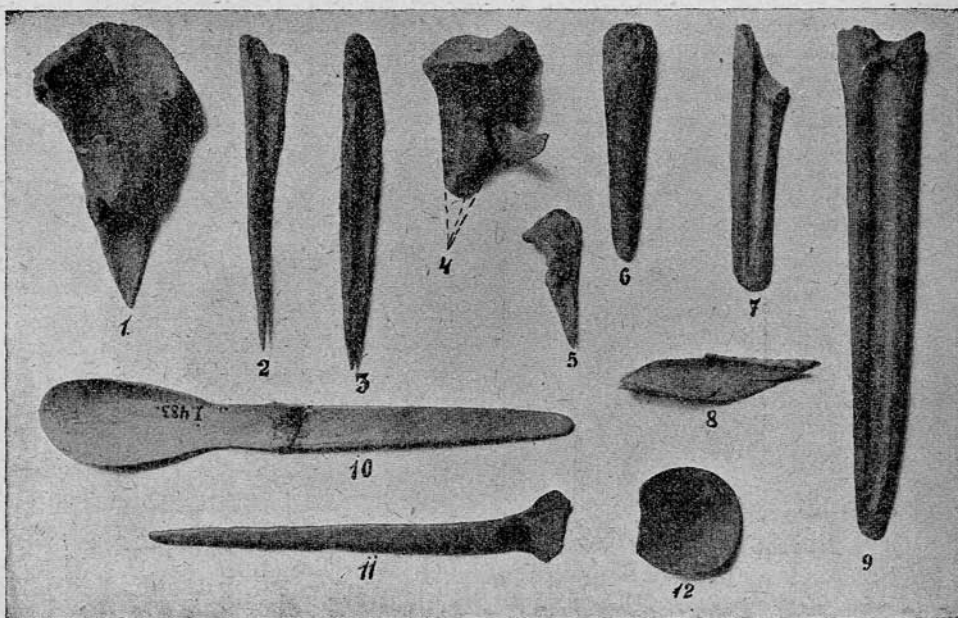
hémisphérique, de telle façon que la face inférieure du manche soit dans le même plan que le fond du cuilleron. La face supérieure du manche est à 1 cm. plus bas que la bouche du cuilleron. Le manche s'amincit graduellement, en partant de la base. Surface polie.

III. Ornementation. Au point de vue de l'ornementation, on peut diviser les vases en deux groupes: 1. Non peints et 2. peints. L'ornement peint, à son tour, peut être: A) Monochrome, lorsque toute la surface est enduite d'une seule couleur, sans aucun ornement sur la teinte fondamentale; B) à peinture blanche, lorsque sur la couleur fondamentale, sont tracés des ornements de couleur blanche; enfin C) polychrome. La couleur fondamentale des vases peut être à son

tour rouge-brique vif, brun rougeâtre, brun châtain clair ou foncé, brun grisâtre, jaune tirant sur le blanc, et enfin complètement noir. Dans les vases à parois minces, l'enduit est généralement constitué par une combinaison de deux ou trois de ces couleurs fondamentales, de façon à ce que ces teintes se fondent insensiblement l'une dans l'autre. Cette teinte double est généralement faite du brun châtain et du noir.

Souvent, dans les peintures polychromes, sur la teinte fondamentale du vase est tracée une deuxième couche blanche ou blanc grisâtre,

cca. $\frac{1}{5}$

90. kép. Csontszerszámok Erősdről.

Fig. 90. Outils en os d'Erősd.

sous laquelle la couleur fondamentale du vase viendra se détacher de façon à devenir la couleur ornementale, et cette couleur ornementale sera bordée à son tour d'une troisième couleur. Sur ces vases, je n'ai pas rencontré plus de trois couleurs, en dehors de la couleur fondamentale. Les lignes employées à l'ornementation sont droites ou courbes. Les lignes droites sont: les lignes parallèles entre elles, courant tout autour du vase, et les rubans interrompus ou continus; traits inclinés entre eux, de façon à former des triangles, dont les surfaces intérieures sont couvertes de hachures parallèles à l'un des côtés du

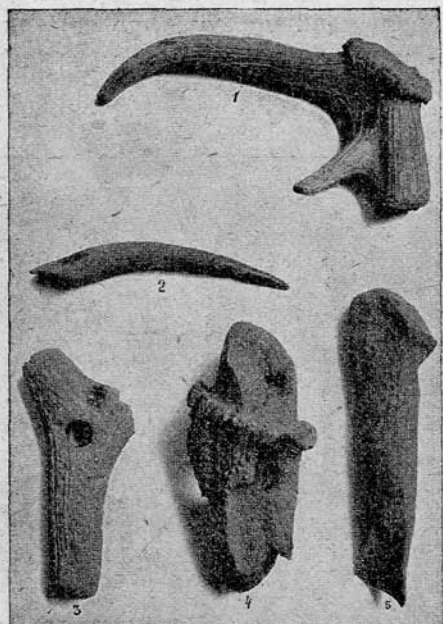
triangle ; traits ou rubans inclinés en zigzag et à angles droits ; rhombes, formes en branches de sapins, en outre, méandres, ou paire d'angles résultant du démembrement de ces derniers, etc. Les ornements-rubans en lignes courbes sont : les cercles, les arcs de cercle, les triangles sphériques, les ellipses et leurs éléments, les spirales et les méandres-spirales. Les traits courbes et droits existent aussi combinés. Très caractéristiques sont encore les cercles peints en blancs, symétriquement dessinés ou même gravés sur le bord du vase ou sur la lisière de l'ornement principal, (fig. 58.), ainsi que les mouchetures circulaires, peintes en blanc, et disposées en chapelet sur des rubans de couleur également blanche (fig. 58).

Outre les ornements peints il existe aussi des ornements grattés et des ornements plastiques, mais seulement sur les vases à peinture blanche, dans le dernier cas, et seulement sur les vases peints, dans les deux cas. L'ornement par grattage est peu répandu ; on ne le trouve que sur peu de vases, et il se compose uniquement de lignes grattées, servant de limite aux formes peintes, et cela, surtout dans les parties inférieures des vases (fig. 59, 60, et 62). Dans la fig. 60, nous voyons l'ornement peint et gratté, exécuté sur la partie inférieure d'un bol à paroi

mince et de forme tronc-conique. Les cercles grattés l'ont été par des outils en os ou en bois de forme spéciale. Sur le grand vase de la fig. 59 se trouvent aussi des ornements grattés peu profonds, en forme de triples sillons radiaux. L'outil employé avait trois tranchants. Il existe certains vases, qui depuis le col jusqu'en bas sont chargés de rayures verticales serrées, et parallèles (fig. 61). Cette ornementation a été exécutée par un instrument à plusieurs dents, en forme de peigne.

L'ornementation plastique a été réalisée par le moulage et le polissage. Les cannelures moulées sont toujours très finement polies,

1/8

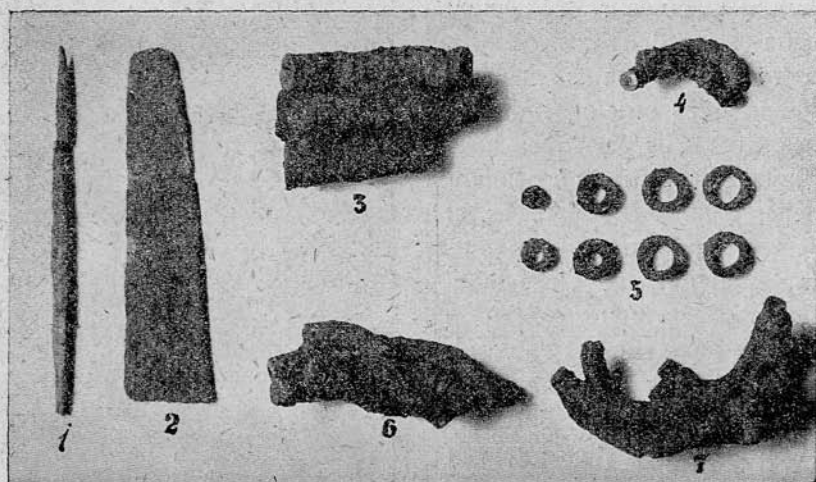

91. kép. Megmunkált agancsok Oltzsemröl.

Fig. 91. Bois de renne travaillés.

leur surface est toujours concave, et les limites de deux cannelures consécutives se joignent toujours en angle vif. Les ornements de moulage sont des cannelures-côtes courant tout à l'entour de la partie évasée ou en dessous de la gueule du vase (fig. 63), des rubans en creux circulaires, demi-circulaires (fig. 64), elliptiques et ovoïdes; ces cannelures se répètent deux ou trois fois, et laissent saillir plus ou moins au milieu de l'ornement une proéminence hémisphérique. La forme d'ornement la plus primitive nous est représentée dans le fragment de la fig. 65, qui provient d'Erösd, et est la partie supérieure d'un grand pot en forme de tonneau. La surface du col est polie sur une zone de 8 cm. de large; toute la surface en dessous est couverte

$\frac{2}{3}$

92. kép, Vörösréz tárgyak Erösdről.

Fig. 92. Objets en cuivre-rouge d'Erösd.

d'ornements grossiers, de cannelures tracées par le doigt, et allant de haut en bas. Sous le col se trouve une proéminence plate, de 1 cm. de haut et de 4 cm. de diamètre, cylindrique, autour de laquelle des cannelures arquées (tracées au doigt) courent par groupes de trois, puis par deux, en passant autour du col. La partie de la surface polie est de couleur brun châtain foncé, le reste est de teinte brun-grisâtre.

Dans un exemplaire unique d'Oltzem se trouve aussi un ornement tracé sous le bord, et fait de creux alignés de forme hémisphérique (fig. 66). Nous ne connaissons pas d'autres exemples d'ornements plastiques, que ceux là. Mais il a du en exister d'autres, ainsi que le

montre un outil fait en bois de cervidés (fig. 67) trouvé à Erősd, et au moyen duquel on pouvait aligner des ornements en creux. Mais nous n'avons pas encore de vases munis de tels ornements.

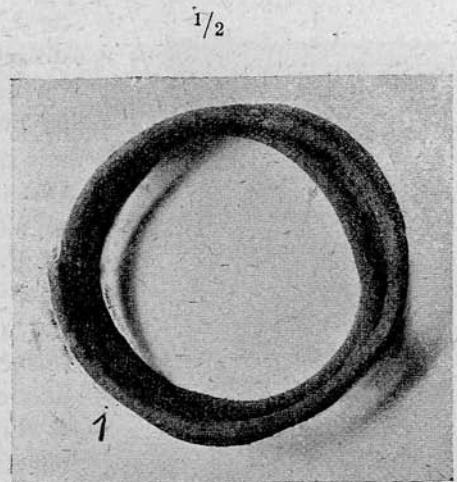
Je montre ici par des exemples les diverses catégories de vases peints. Parmi les vases à peinture blanche, ceux des fig. 30, 31, 63 et 64 peuvent aussi illustrer l'ornementation plastique.

Fig. 9—10 no. 13. Erősd : Tyiszkhegy. Surface extérieure du bol polie. Intérieure polie par taillage, et enduit sur les deux faces d'une teinte rouge-brique.

Ornement de la paroi intérieure: sous le bord, une bande blanche de 5 cm. de large, circulaire; entre le bord et cette bande, ruban ondulé en arcs distancés régulièrement l'un de l'autre. Ornement de la paroi intérieure: tout près du bord court une bande blanche à lisière dentelée, et la limite extérieure de cette bande se recourbe par endroits sur le plan extérieur du bord du vase. A 2.5 cm. de cette bande, un ruban d'un demi-centimètre de large sert de lisière à la surface peinte. Les principaux motifs ornementaux sont le méandre-spirale, la spirale et l'arc.

Fig. 23. Oltszem : Vármege. La jonction de la partie cylindrique et de la partie tronc-conique est entourée d'une bande blanche. La surface allant de là jusqu'au bord est remplie de triangles équilatéraux, reposant alternativement, par groupes de cinq, par le sommet et par la base, sur la bande. La base des triangles est donc constituée alternativement par la bande et par le bord du vase. Les côtés des triangles sont marqués de trois traits. L'un des côtés est prolongé jusqu'à la base du triangle suivant, par une ligne-bande.

Fig. 24 et 25. Oltszem : Station de Vármege. Grand bol en forme de cloche, à large gueule, à teinte fondamentale tirant sur le rouge-brun. Le méandre-spirale forme le principal motif de l'ornement courbe, qui court autour de la surface en forme de zone sphérique. Les angles sphériques de la surface comprise entre les méandres et les cercles de bordure, sont remplis d'un ornement rubané, peint en blanc, et fait de cercles et d'arcs de cercle. La zone sphérique est limitée en haut et

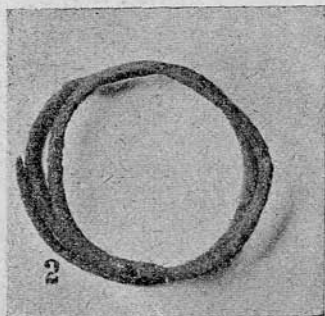
93. kép. Vörösréz tekercs Erősdről.

Fig 93. Hélice en cuivre rouge, d'Erősd.

en bas par un ruban étroit, faisant tout le tour. Entre ces rubans, symétriquement répartis, se trouvent, en haut en six points, et en bas en quatre points, des paires de cercles, peints en blanc, et de 1·2 cm. de diamètre

Fig. 26. Oltzsem : Vármege. Grand bol à large ouverture, surface polie jusqu'à briller, et de teinte brun châtain foncé. A 1·5 cm. sous

$\frac{1}{2}$

94. kúp. Vörösréz tekercs
Erösdról.

Fig. 94. Hélice en cuivre rouge,
d'Erösd.

le bord, court tout autour un ruban blanc de 2 cm. de large. La surface latérale du disque de base est aussi peinte en blanc. En dessous du ruban supérieur comme au dessus du disque de base, se trouve une paire de rubans courant parallèlement. Des motifs perlés sont peints à intervalles réguliers, à savoir 5 sur le ruban le plus haut, et 4 sur le ruban le plus bas. L'espace entre les rubans de milieu est rempli par des bandes inclinées, et les angles formés par ces deux systèmes, sont adoucis par des rubans en arc.

Fig. 29. Erösd : Tyizskhegy, couche supérieure calcinée. Surface polie, de teinte rouge-brique. Ornement constitué par des bandes étroites, horizontales, de couleur

blanche, faisant le tour du vase. Cinq bandes pareilles divisent le vase en cinq champs, à savoir trois sur la partie supérieure, un au ventre, et un en bas. Le ruban supérieur et le second portent un chapelet de mouchetures circulaires blanches. Le troisième ruban est partagé régulièrement, par des creux blancs de 1 cm. de diamètre, en quatre points. Au ventre, une saillie hémisphérique, entourée d'un ruban blanc de 3·5 cm. de diamètre. Les deux champs inférieurs sont ornés de rubans arqués, le deuxième de rubans droits, inclinés. Le troisième champ est orné de doubles côtes moulées.

Fig. 30. Erösd : Tyizskhegy. Couche supérieure calcinée. Pot à surface polie peinte et moulé. Le haut du ventre est orné sur une zone de 12 cm. de large, par des rubans circulaires ovales, à surface concave, obtenus par polissage. Le champ moyen des rubans circulaires et ovales et la surface des champs de forme triangle curviligne sont à peine polis et peints en blanc. Sous la peinture ornementale la peinture fondamentale, rouge-brique, ressort nettement par endroits. Sur le col du vase deux rubans font le tour; ils sont blancs, et sont couverts d'un chapelet de mouchetures rondes, de couleur plus vive que celle du ruban. Entre la gueule du vase, et le ruban supérieur, se trouve un espace rempli de rubans blancs courbés en arcs.

Fig. 31. Erősd : Tyiszkhegy, couche supérieure calcinée. Semblable au vase précédent. La plus grande différence consiste en ce que l'ornement rubané placé sur le haut du ventre, ne comprend pas de cercles, mais seulement des ovales et des ellipses, et est moins profondément creusé que dans le vase précédent. Sur le col, deux rubans blancs. L'intervalle est orné de méandres-spirales, bordés de rubans blancs.

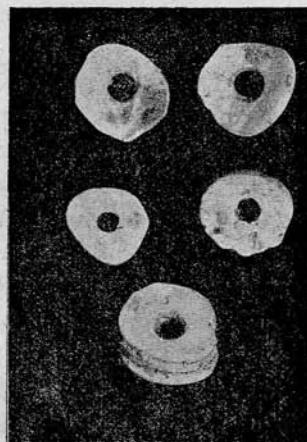
Fig. 38 et 10. no. 9. Oltszem : Vármege Coupe à couleur de fond brillante et noire. Le haut de la partie concave couvert par deux rubans, de 1 cm. de large, contournant le vase. La concavité inférieure couverte par un même ruban. Intervalle divisé en six champs, par des bandes en arcs, placées par groupes de trois les unes contre les autres, sur la panse de la coupe. La surface tout entière du pied de la coupe est peinte en blanc.

Fig. 39. et 40. Erősd : Tyiszkhegy, couche inférieure calcinée. Écuelle à pied (pied en cloche), à surface intérieure polie, couleur de fond rouge-brique, et là dessus, traces de peinture blanche. Sous le bord deux saillies plates, opposées, percées horizontalement. Au même niveau, deux cannelures en creux font le tour. En dessous, un ruban de 2 cm. de large, rouge-brique; le reste de l'écuelle, en dessous, est peint en blanc. Le pied, sur une zone de 25 cm. de large est couvert d'ornements géométriques en lignes courbes, spécialement de méandres. La rangée inférieure est incomplète.

Fig. 63. Oltszem : Vármege. Partie supérieure d'un grand pot. Surface polie. Sous le bord du vase, trois rubans parallèles, moulés et à surface concave, font le tour. Largeur totale 4.5 cm. Au bord des rubans, des creux en cercles. Sous les côtes moulées se trouve un ornement gratté. La gueule est ornée de bandes peintes en blanc.

Fig. 64. Erősd. Tasse, ornement plastique, divisant la surface du vase en deux champs. Au bas nous voyons 5 cannelures parallèles, concaves, polies, de 3 cm. de largeur chacune, en moyenne. Arête vive entre deux cannelures. Sur la partie supérieure du vase, se trouvent des ornements limités par des demi-cercles, et faits de rubans à surface concave, moulés, brillants par polissage. Cet ornement se répète six fois, et dans l'intervalle entre deux ornements consécutifs, se trouve chaque fois une saillie hémisphérique. Le ruban inférieur, ainsi que

2/3

95. kép. Kagyilógyöngyök Erősdről.

Fig. 95. Perles en coquille d'Erősd.

les triangles laissés par les demi-cercles, et la saillie du milieu, sont peints en blanc. Un pareil ruban blanc court à l'entour du vase, à 1 cm. du bord.

Fig. 68. Oltszem: Vármege. Fragment de la partie supérieure d'un vase semblable à celui représenté sur la fig. 30. Ornaments blancs, sur un fond poli, de teinte brun châtain. Des méandres-spirales accolés sur une zone de 6 cm. de large forment l'ornement principal. Sous le col, trois cannelures moulées, larges de 2 cm. Le bas du vase (pas visible sur le dessin) est partagé en plusieurs champs par des rayures grattées.

Fig. 69. Oltszem: Vármege. Fragment de tasse en forme de cloche à large ouverture, et munie d'un disque de base. Surface extérieure polie. Couleur fondamentale noire brillante et brun chocolat vif. Sous le bord, trois bandes parallèles, peintes en blanc, font le tour. La deuxième bande est couverte d'ornements triangulaires allant en descendant, par groupes de trois. L'espace entre la troisième bande et le bas du vase est couvert de rubans spirales et arqués. Les parties peintes en blanc sont mates.

Fig. 70. Oltszem: Vármege. Écuelle-miniature. Surface intérieure brillante par polissage, et peinte. Couleur de fond brun châtain clair, et noire. Une des nuances passe insensiblement à l'autre. La couleur fouge du vase ressort par endroits sur le fond blanc. Rubans contournant le vase sous le bord et près du fond. L'intervalle est rempli par deux paires de rubans, avançant en arc, dans une direction oblique, et se joignant aux rubans annulaires par des angles vifs.

2. Peinture noire sur fond blanc.

Fig. 41 et 10 no 12. Couche de débris de cuisine. Fragment de pied de vase, trapu. Dessins noirs sur fond blanc. La couleur rougeâtre du vase ressort par endroits sur ce fond blanc. Éléments ornementaux principaux: cercles inscrits dans des rhombes, avec indication du centre. Dans l'intervalle entre deux rhombes consécutifs, dessin en X allant du haut au bas du socle, et dont les deux angles sont remplis par des hachures parallèles à l'un des côtés.

3. Peinture polychrome.

Fig. 28. Surface supérieure couverte par des rubans, serrés l'un près de l'autre, et avançant obliquement. Couleur de fond du vase, rouge-brique pâle, les rubans les plus larges ont les lisières noires, les autres jaunes. La couleur jaune couvrant le bas du vase porte un ruban de contour, rouge avec bords noirs.

Fig. 36 et 37. Oltszem: Vármege. Coupe. Surface polie à teinte de fond rouge brillante, couverte de la couleur ornementale de fond blanc jaunâtre, matte. Là dessus ressortent les ornements en rubans

avec bords noirs. Surface extérieure couverte sur une zone de 12 cm. par des ornements géométriques droits. La zone est partagée en deux champs par une bande. Le champ supérieur a comme motifs, des méandres interrompus, avec intercalations de formes triangulaires. Dans la zone inférieure, les méandres et les triangles sont séparés par des rubans.

Fig. 44 et 10 no 7. Erősd. Couche calcinée supérieure. La surface extérieure du pied est mal polie. On y voit des rubans rouge-brique à bords noirs sur un fond blanc. Sous le bord, deux rubans de 2 cm. de large faisant le tour du vase. Là dessous, ornement rubané à bords noirs en forme de Z jointifs, répété dix fois, et couvrant toute la surface.

Fig. 55. Erősd : Tiszkegy, couche de débris de cuisine intermédiaire. Cuiller peinte, à surface polie. Cuilleron et manche peints sur les deux côtés. Sur un fond rouge-brique, courent des ornements rubanés blancs et noirs, droits et courbes.

Fig. 71. Erősd : Tiszkegy, couche inférieure calcinée. Fragment du bas d'un grand socle. Surface polie, rouge-brique. Couleur de fond blanche. Rubans rouge-brique à bords noirs, à angles aigus et obtus. Le rouge du vase ressort par endroits sur la teinte blanche de fond.

Fig. 72. Erősd : Tiszkegy, couche inférieure calcinée. Fragment du haut d'un grand pot. Semblable au précédent, au point de vue des teintes et des ornements.

Fig. 73. Oltszem : Vármege. Fragment du haut d'un pot à gueule étroite. Sur l'épaule, saillie perforée verticalement. Surface polie, couleur du fond brun châtain foncé. Couleur fondamentale d'ornement, brun rougeâtre mat. Rubans spirales à bords noirs. Là dessous court un ruban. L'intervalle entre les spirales et le ruban est couvert par des rubans noirs. Rubans en arcs sur les bords.

Fig. 74. Oltszem : Vármege. Bol concave, muni de disque, avec saillie perforée verticalement (partie inférieure). Couleur fondamentale du vase, rouge brique, celle de l'ornement, blanc jaunâtre. Des rubans rouge-brique, à bouts coupés en demi-cercle, sont entourés d'autres rubans minces, à bord noirs.

Fig. 75. Oltszem : Vármege. Fragment du haut d'un vase. Surface polie intérieure et extérieure, et peinte en plusieurs endroits. La surface intérieure est visible sur la fig. 22. Ornement rouge-brique, bordé de noir. La couleur fondamentale est le blanc. Sous le bord, un ruban rouge-brique contourne le vase. Entre ce ruban et les bords, de petits rubans à angle droit. Surface extérieure ornée de rubans blancs bordés de noirs sur fond rouge-brique.

Fig. 76. Oltszem : Vármege. Fragment de paroi de grand vase.

Fond rouge-brique, sur lequel se détachent des ornements rubanés blancs et noirs, parallèles ou inclinés à angles aigus.

En dehors des vases, il y a encore quantité d'objets d'argile. Par exemple les divers poids tendeurs pour fuseaux (fig. 77.), les cachets circulaires à manche court, sur la face inférieure desquels se trouvent souvent des ornements rubanés, en creux, de forme (fig. 78.) spirale. Dans un des cachets trouvés à Oltszem, on trouve encore la trace de la matière colorante rouge. C'est surtout aux environs des foyers que j'ai trouvé en grand nombre de ces poids tendeurs, au sujet de la destination desquels l'opinion des archéologues est si divisée.

J'ai trouvé 28 des ces poids d'argile dans l'une des habitations explorées à Erösd, dans un coin, entre les cendres; ils étaient de forme irrégulière, sphéroïde.

La plus grande partie était perforée. (fig. 79). Le poids d'argile de la fig. 80, est grand, ovale, plat, celui de la fig. 81 est à surface rugueuse, le haut terminé en demi-cercle. Tous deux proviennent de Oltszem. Ceux de fig. 82 sont beaucoup mieux travaillés. Le premier est oblong, section carrée, et plat, le second est conique. La pointe et l'arête sont coupées.

Au point de vue archéologique, après les vases, les objets les plus importants sont les idoles, d'argile qui représentent l'homme ou l'animal. Dans les idoles humaines, la minceur du torse et la forte saillie du bas du corps sont remarquables. La tête est seulement indiquée par une petite boule sans aucune division. Dans un fragment de buste trouvé à Oltszem, rappellent une tête d'oiseau, nous avons pu voir cependant (et c'est le seul cas) un prolongement en bec correspondant au nez, et deux proéminences correspondant aux yeux. Dans les statuettes mieux travaillées les deux mammelons, le nombril, la saillie des deux hanches, les rotules, même parfois les muscles sont fortement accusés (fig. 83). Les extrémités de la jambe peuvent être pointues, obtuses ou bien encore en forme de cachets. Deux fragments de la partie supérieure de statues rappellent les statuettes connues en littérature sous le nom d'idoles-planches.

Deux idoles provenant de Erösd, sont couvertes d'ornements par grattage (fig. 84 et 85), et montrent ainsi des analogies avec la statuette trouvée à Cucuteni. Les corps d'homme aussi bien que ceux de femme sont reproduits. A Oltszem on a découvert une statuette représentant un homme dans la posture assise, statuette appartenant à un fragment de vase. La partie supérieure manque. Le corps inférieur est visible à partir du nombril, avec la phallus bien formé et les deux jambes ployées au genou. Les idoles animales représentent un boeuf, un mouton, une chèvre, un cochon ou un chien. L'une de ces idoles

représentant un mouton de grande dimension, est creuse, et ce creux se termine au milieu du dos par une ouverture elliptique (fig. 86).

Parmi les instruments de pierre, nous mentionnerons les lames de couteaux, les brisoirs, les racloirs, les pointes de flèche. Dans un vase peint (fig. 6.) de la couche supérieure calcinée d'Erösd, recouvert d'un bol, étaient cachés 15 outils de pierre notamment une lame de couteau, un brisoir et un racloir. (fig. 87). Parmi les outils de pierre polie, je mentionnerai surtout les haches de pierre en forme de coin, et non perforées (fig. 88). En se basant sur une hache-miniature trouvée à Leánykavár (Oltszem), de 5.7 cm. de long, et sur une autre partiellement polie, trouvée au même endroit, et qui ont toutes deux un manche à trou ébauché, on pourrait conclure qu'on employait aussi des haches perforées. Malheureusement aucune des trouvailles n'est in situ, et ainsi on peut supposer aussi qu'elles proviennent d'une époque postérieure à la pré-mycénienne.

Il y a aussi des pierres à piler (ou à moudre). Dans le système montré à la fig. 90, la partie inférieure est faite de l'andésite que l'on trouve à bain Málnás, la partie supérieure, faite de grès, est usée en haut et en bas.

Dans chaque station nous trouvons un grand nombre d'outils en os (fig. 90). Il s'y trouve des brisoirs (no. 2 et 3), des poinçons (no. 5), des découpeurs (no. 8) des aiguilles perforées ou non, des polissoirs (no. 6, 7, 9) et quelques cuillères plates soigneusement polies. (no. 10, 11, 12). A en juger d'après l'usure de l'un des manches de cuillers, ils servaient aussi à d'autres usages (no. 10). Ils formaient aussi des objets en forme de lance, que l'on pouvait fixer sur un manche. (no. 1). A Erösd on a trouvé un outil de pêche, fait d'un os huméral en forme de harpon, (no. 4), dont l'une des pointes descend vers le bas en ligne droite, l'autre côté est légèrement recourbé vers le haut.

Dans toutes les stations, mais spécialement dans celle de Vármege, (Oltszem), nous rencontrons un grand nombre d'outils plus ou moins façonnés, faits de bois de cervidés. Les outils représentés sur la fig. 91. proviennent tous de Oltszem. L'outil percuteur de no. 1 (peut-être un marteau), est fait de la base d'un bois de cerf. Un trou partant du bas, (qui a été sectionné), et traversant la partie tendre du bois, s'élève verticalement, sur une longueur de 8 cm. Dans ce trou était insérée une pierre ou une autre partie dure. Dans le no. 3, il y a de même un coin forcé dans le trou vertical d'un marteau, comme on peut le voir encore aujourd'hui sur la partie inférieure découpée. La partie inférieure de ce coin, qui est appointé sur trois, est usée. Le bois du no. 4 possède une ouverture, oblongue rectangulaire, large, où l'on pouvait enfoncer un manche épais. Une arête se trouve à angle droit

avec le manche, ce qui fait penser à la pioche. Mais comme l'extrémité découpée est aussi perforée verticalement, on peut aussi songer à un étui pour hache en pierre. La partie inférieure de l'outil du no. 5. est découpé en forme de coin. L'extrémité supérieure, plus épaisse, est arrondie, et il y a en outre deux entailles de forme hémisphériques, en face l'un de l'autre. Il est vraisemblable que l'on a voulu percer un trou à cet endroit, mais que le percement a été interrompu. La forme fait songer au pic à un tranchant.

Au cours des fouilles opérées à Erösd en 1910, on a recueilli toute une collection de bijoux. Ceux-ci sont de pierre, d'os, de bois de cervidés, de dents d'animal, ou de cuivre rouge. Dans la couche supérieure calcinée, vers l'extrémité. Est des fouilles, on trouva assez bien de bijoux, près du pot à outils de pierre, et parmi des débris de poterie (fig. 6). Ce sont : un pendentif fait d'une molaire de cerf, perforée, et peinte en vert ; des perles perforées de diverses grandeurs, de forme cylindrique, ou en forme de prisme triangulaire, et faites de pierre d'os, de coquilles, ou de bois de cervidés ; la plus petite de ces perles a 3 mm., la plus grande 25—30 mm. de long ; — une plaque en os, percée de deux trous, et peinte en vert ; — des défenses de sanglier perforées également aux deux extrémités ; — perles de cuivre rouge (fig. 92, no. 3—7) ; les perles longues sont faites de lames de cuivre recourbées en forme de cylindre (no. 5) ; il y a quatre grandeurs, avec des poids variant depuis 0.09 gr. jusqu' à 0.67 gr.

Des hélices faites de fil de cuivre (fig. 93, 94, de 8.5, 6.5, 5.5) de diamètre, servaient de réserve au fil, avant son usage, mais pouvaient aussi être utilisées comme bracelets.

A Erösd, dans la couche inférieure des débris de cuisine, nous avons trouvé 42 perles faites de coquillages perforés au milieu, et arrondis. Plusieurs adhèrent entre elles. Elles formaient vraisemblablement partie d'un collier. La fig. 95. montre quelques unes de ces perles.

Je mentionnerai aussi, comme objets métalliques, une lame de cuivre recourbée en cylindre, et ailleurs, deux autres objets métalliques. Tous deux proviennent d'Erösd. L'un est un poinçon de cuivre rouge, de 7 cm. de long et de 3 mm. de large (fig. 92, no. 1) ; l'autre une lamelle de cuivre rouge, de 6.5 cm. de long et 1.5 cm. de large, en forme de lame de couteau (fig. 92 no. 2). A Boffalu on a trouvé un morceau de cuivre rouge et un hameçon, et 12 hélices de fil métallique. On n'a ici trouvé aucune trace des objets métalliques découverts à l'étranger, dans des stations synchroniques de la nôtre, tels par exemple que les poignards en forme de feuilles de saule ou les poinçons plats découverts à Cucuteni.

Nous n'avon pas encore fait l'analyse chimique des objets mé-

talliques, mais avons reconnu à la rayure qu'il s'agit de cuivre rouge.

Le baron Coloman de Miske, dans son mémoire intitulé „Répartition chronologique et géographique des monuments préhistoriques du Bas-Danube Hongrois“, et se basant sur les fouilles exécutées, par M. Jules Teutsch dans la plaine de la Bárca, distingue dans les céramiques de Botfalu et d'Erösd deux stades de culture, „qui diffèrent aussi bien dans la technique que dans les types, mais qui néanmoins se correspondaient, et formaient des couches se succédant l'une l'autre. La couche inférieure, la plus ancienne, est caractérisée par la technique plus soignée des vases polychromes, par les cuillers à long manche et les socles de vases, la deuxième, la plus jeune, est caractérisée par les cuillers à manche court, non peintes, par les anses de vases à larges trous, et par la présence du métal.“ D'après cela, il considère la première couche comme appartenant à la période néolithique, la deuxième, comme faisant déjà partie du commencement de l'âge métallique.

En m'appuyant sur les fouilles exécutées par moi à Erösd et dans les autres stations préhistoriques de Háromszék, je puis dès à présent affirmer que la différence archéologique entre les différentes couches, indiquée par le baron Miske, n'existe pas. Nous ne pouvons constater aucun progrès ou régression d'une couche à l'autre, ni dans la technique ou l'ornementation des vases, ni dans la présence des cuillers colorées ou des socles, ni dans les idoles, ni enfin dans les objets de pierre, d'os ou autres. La présence du cuivre rouge serait seule à distinguer les couches supérieures des couches inférieures. Mais comme, même à Erösd, la station est jusqu'ici très incomplètement explorée, il se peut que les fouilles ultérieures découvriront aussi des objets métalliques dans les couches inférieures. Les différences apparentes d'âge entre des couches successives, résultant de la présence ou de l'absence de certains objets ou de certains ornements, ont été démenties par les recherches postérieurement faites.

D'après les fouilles opérées jusqu'ici, nous ne pouvons qu'affirmer que la civilisation pré-mycénienne de Háromszék s'est développée sans interruption et d'une façon uniforme. Les trois niveaux stratigraphiques découverts à Erösd n'indiquent pas nécessairement trois degrés différents de culture. Seules les données recueillies dans les fouilles ultérieures permettront de déterminer les stades du développement de la civilisation.

Pótlások a C. I. L. III. kötetéhez.

I.

Csomafája Kolozsvármegyei (kolozsvári járás) község¹ határában folyó évi március hó 20-ika táján *hat darab* feliratos római oltárkövet és néhány jelentéktelen szobrászati töredéket találtak a tavaszi munkával foglalatосkodó földművesek. Leletükről értesítették *Reményi Gábor* tagosító mérnök urat, kivel ismeretségben voltak és akinek szives közvetítésével jutottak az emlékek gyűjteménytarunkba.

A lelőhelyet március 22 és 23-án e sorok írója vizsgálta át. Az eredményről a következőket jelentheti. *Csomafája* község a nagyjában ÉNy—DK irányt követő *Borsai-patak* völgyében, annak jobb — tehát déli — partján fekszik, épen szemben a *Kidei-patak* torkolatával. Ez utóbbi vizecske u. i. É—D irányban csörgedezik annak a völgynek az ölén, mely völgyben *Kide* község is fekszik. A két patak által képezett északkeleti szögben, a Borsai-patakkal párhuzamosan futó törvényhatósági úttól mintegy fél km. távolságra emelkedik az a domb, melyet a nép *Domborhegynek* hív. Az agyaghegyből alig van meg valami, mert mindkét oldalán folyton omladozik. A Kidei-patakra néző oldalának legfelső terrásán találták az emlékeket. Mikor reá akadtak — kincset sejtven — lázasan nekiestek a további ásásnak, de mindössze két meg nem határozható korú cserepet és egy vaskarikát találtak. No meg néhány terméskövet, melyekről csak annyi bizonyos, hogy soha beépítve nem voltak. Az egyik kőnek egyik sarka kilátszott és ez vezette az embereket nyomra; a többi is a felszín alatt rejtőzött közvetlenül. Valamennyi le volt döntve. A lelőhelyet alaposan át meg átkutatván, semmi nyomát nem találtuk épületnek. Mészhabarcsnak, téglának, téglacserépnek hirehamva sem volt. Az a néhány kidolgozatlan terméskő, melyről említettük, hogy előkerült, számba sem jöhet bármily kis építménynél sem. Arra tehát nem lehet gondolnunk, hogy itt római szentély maradványai van dolgunk. Inkább azt kell hinnünk, hogy a kövek — a feliratosak is — már építésre szánt anyagként kerültek oda.

A *Domborhegy lábánál*, közvetlenül a Kidei-patak balpartján fekvő területet *Palota* (Pálute)-nak hívja a nép. Azt mondják, azért, mert ott egykor egy pompás palota állott. Bizonyítékul az ott található kő-, cserép- és mészhabarcs törmelékekre hivatkoznak. Magam tisztában voltam vele, hogy a *Palota* elnevezés az oláh *pâ lute* = *Agyagosnál* név

¹ A 175-ik lapon levő térképen: 2.

magyarosítása. De azért találtam ott épületnyomokat is. Igaz, hogy nem sokat. Mindössze egy körülbelül 2—2,5 m. széles és 10 m. hosszú terület az, amelyen építésre használt kövek és téglák meg fedélcseréptöredékek vannak elszórva úgy, hogy szántani sem lehet. Valamikor azonban nagyobb terület is lehetett ezen a sorson, mert néhány kőrákás most is van. Az említett területet alaposan átkutattam, de falat nem találtam, sem pedig egyetlen akkora darab téglát vagy fedélcserépet, mely számbavehető volna. Egyetlen tény mutatja kétségtelenül, hogy ott valamikor épület állott: három követ találtam u. i., melyeket két réteg mészhabarcs tartott össze. Mindössze ennyi maradt meg tehát az épületből, melyet a földművelés tökéletesen megsemmisített. A fedélcseréptöredékek azonban valószínűvé teszik, hogy római-kori volt.

A falusiak tudnak egy vízvezetékéről is, melynek nyomait a régebben volt tagosítás alkalmával találták meg a patak ellenkező oldalán levő hegyoldalon. Állítólag egy feliratos követ is találtak volna ott, melyet a tagosító bíró vitt magával. De sem olyan embert nem tudtak előállítani, aki a vízvezeték helyét, sem olyat, aki a feliratos kő lelőhelyét pontosan vagy legalább megközelítőleg meg tudta volna mutatni.

Ezek előrebocsátásával lássuk a feliratos emlékeket.

1. A mellékelt ábrázolás mutatja a kő alakját úgy, hogy részletesebb leírás nem szükséges. A feliratos lap síma, tagozatlan; szélessége 50 cm., ma-

1. sz. kép. Dibus Deabus ajánlású római oltárkő Csomafájáról.

Fig. 1. Autel romain en pierre, trouvé à Csomafája, consacré à Dibus Deabus.

DIBVSDEABV	Dibus deabus
ETFOTVAC	et Fortunae con-
SERVAIRICI	servatrici
AELIVS	Ael(ius) Julius
VETEX)	vet(eranus) ex(centurione)
V S L M	v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

gassága (az utolsó írásor aljáig) 47 cm. Felette: símadomború-homorúsíma tagozatú párkányon emelkedik a díszített oromzat. Ennek két sarkán akrotérium utánzata mellett, két stilizált, szarvra emlékeztető díszítés, középen négylevelű rozetta. A kő vastagsága nem állapítható meg pontosan, mert a háta letört; a szintén meglevő töredékek alapján körülbelül 40 cm. lehetett. Anyaga: homokkő.

A betűk 6 cm. magasak, gondosan vésettek. Az A-nál soha sincs meg a két szárát összekötő vízszintes vonal. Ugyanezzel a jelenséggel találkozunk az *allocutio Hadrianinál* (C. I. L. VIII. 2532.) és így, amennyiben nem a véső hanyagságáról van szó, korhatározó jelentőségű. Pedig minden jel a tudatosságra vall. Egyébként a betűk általában a II. század első felére utalnak. Az általában jellemző betűk, mint a *B*, *E*, *R* megfelelnek ennek a kornak. Az *L* itt használt alakja nem korhatározó, hanem a cursivus írásból a monumentálisba átvitt. Érdekes a *F* alakja (2. sor), melynek azonban kor meghatározó analogonját nem ismerem.

1. sor: *deabus* utolsó betűje a V szárai között van.

2. sor: *Fortunae* R betűje az O belsejében, N betűje a V és E betűje az A szárai közt látható. *Con* szótagban az N az O belsejébe került.

3. sor: a T-nek vízszintes tagja elmaradt, gondatlanságból.

4—5—6. sorok között levő mélyített vonalak amellet szólnak, hogy a véső előre megvonalmazta, s ezzel beosztotta a beirt területet.

A szóban forgó *istenségek* eddig nem fordulnak elő a Corpus III. kötetében. A *dibus* alak a mellett szólna, hogy a felirat fogalmazója nem tudott jól latinul, mert idegen eredetű ember volt. Úgy látszik Hadrianus korában lépett katonai szolgálatba, tőle kapta az *Aelius* nomen; idegen volta mellett bizonyít az is, hogy nincs praenomenje.

A név egyébként még kétszer fordul elő a Corpus III. kötetében. Egyszer a 13751. b. sz. feliratban, melynek szereplője Kr. u. 134-ben a Moesia superiorban állomásozó *coh. I. Cilicum katonája*. Máskor meg téglabélyegeken találjuk (8065 a. b.). A téglabélyegek első sorában *leg. XIII. gem.* olvasható, a második sorában *Elius (sic!) Julius*. A név két tagját stilizált levél választja el. Gyulafehérvár környéki és veczei téglabélyegeken fordul elő.

Az a kérdés már most, hogy lehetséges-e az, hogy a *coh. I. Cilicum* és a *leg. XIII. gemina katonája* — utóbbinak valószínűleg már centuriója, — egy személy legyen? Nincs benne semmi lehetetlenség, mert *Aelius Julius* szolgálati ideje alatt történt meg, hogy Moesia superior és Dacia helytartója egy ember volt, aki az áthelyezést minden nehézség nélkül megtehetette. A téglabélyeg pedig valószínűvé teszi, hogy centurióról van szó, kinek centuriája vetette a szóban forgó téglákat.

Fortuna conservatrix mindössze egyszer fordul elő a Corpus III. kötetében egy *wieni* fogadalmi oltáron (14359²⁶), melyet egy primipilus emelt. Egyébként sem gyakori *Fortuna* a római katonai istenségek között, de önállóan alig fordul elő: mindig más istenség társaságában áldoznak neki. De így is csak *Vespasianus* óta, mint *Domaszewski* meg-

megállapította.¹ Egyébként a Fortuna tisztelete ellenkezik a római katonai önérzettel.

2. A kő négyszögletes hasáb alakú és hármastagozású: talp, törzs (felíratos lap) és fej. Teljességében 1 m. magas, melyből 20—20 centim. a talpra és a fejre esik, míg a többi a törzs teszi ki, melynek azonban csak mintegy felét foglalja

2. sz. kép. Juno Reginának szentelt oltárkő Csomafájáról.

Fig. 2. Autel romain en pierre trouvée à Csomafája, consacré à Juno Regina.

el az írás. A talpból a törzsre az átmenetet egy menedékes tag képezi. Ez áll a törzsből a fejre való átmenetre is. A homlokzatot tympanonszerűen képezték ki, melyet stilizált levéldísz tölt ki.

A talp és fej szélessége 42 centiméter, a törzsé 37 centiméter. Vastagsága 22—24 centiméter. A kő anyaga: homokkő.

IVNONIRA
GINAIVI
I^STEREX)
V S L M

Junoni Rae sic!
ginae Ael(ius) Jul
ius veter(anus) ex(centurione)
v(otum) s(olvi) l(ibens) m(erito).

A betűk 5 cm. magasak, elég gondosan vésettek. Jellemük egyezik az előbbi felirat betűinek jellegével. Különös megjegyezni való a szövegről sincs. Mindössze az 1—2. sorban *Raeginae* írásában kell kiemelnünk, hogy az első *e*-nek *ae*-vel való írása amellelt bizonyít, hogy a fogalmazó nem tudott latinul.

A 3. sorban a *Veter* rövidítés szokatlan, bár nem szabálytalan. Az 1—2. sorban az E mindig az A szárai között van, a 4. sorban a Julius S betűje az V szárai között.

Juno nem igen szokott szerepelni — önállóan — a katonai emlékeken. Ha szerepel, akkor Juppiter és Minerva társaságában fordul elő, mint a capitoliumi triász tagja. Vagy pedig a III. század eleje óta, mint Augusta, Caelestis, stb., amikor tulajdonképpen az istenített császárnéra kell vonatkoztatni. A jobb korban azonban a nőnek semmi szerepet

¹ Religion des rom. Heeres, 40. lap.

nem ad a római felfogás az uralkodásban és így annál kevésbé a hadseregben. Tiberius anyjának túlkapásai tudvalevőleg igen rossz vért szültek. Csak a keleti szokások elhatalmasodásával barátkozott meg a római felfogás a női uralommal.

Annál meglepőbb tehát ez az emlék, melynek azonban megtalálhatjuk a magyarázatát is.

Úgy kell lennie u. i., hogy Juppiter Optimus Maximus és Minerva is kapott egy-egy oltárt Junoval együtt, vagyis a capitoliumi triász minden tagja külön-külön. De a három közül csak a Junonak szentelt került el épen ide, míg a Minervának szentelt megcsontult (l. alább 5. sz.) A Juppiternek szentelt nem került elő.

3. sz. kép. Apollónak szentelt római oltárkö Csomafájáról.

Fig. 3. Autel romain en pierre, trouvé à Csomafája, consacré à Apollo.

3. Alakja és beosztása, valamint díszítése egészen olyan, mint az előzőnek. Érdekes, hogy a két levél érintkezésénél egy fenyődoboz van, milyen a sírlelkeken szokott lenni. Egész magassága 98 cm., melyből 30 cm. esik a talpra, 24 cm. a fejre és 44 cm. a törzsre (felíratos lapra). A törzs szélessége 39 cm., a feje és talpé 46 cm., vastagsága 34–37 centiméter. Az emlék anyaga homokkő.

APOKINI	Apollini
AEK IVKIVS	Ael(ius) Julius
VETERANVS EX	veteranus ex (<i>centurione</i>)
V S K M	v(<i>otum</i>) s(<i>olvit</i>) l(<i>ibens</i>) m(<i>erito</i>)

A betük elég gondosan és jól vésettek. Magasságuk 6 cm. A 3. sorban az V és E jelentékenyen kisebbek és a többi közé beszorítottak, mintha utólag vésték volna, mikor a szöveget nem értő véső már kifeledte őket.

Apollo tisztelete is arra mutat, hogy Aelius Julius görög műveltségű ember. Egyedül nem igen szokott előfordulni a katonai istenségek közt, hanem Diana társaságában. Mindkettőt kivált a nyugati thraciai törzsek tisztelték és ezek révén jutott el a tiszteletük Moesiába és Daciába. Amint a mi keleti származású emberünk is Moesiából jutott Daciába.

4. Négyszögletes hasáb, mely az előzővel teljesen azonos tago-

zású és díszítésű. Csupán a tympanon két levele közt nincs a fenyődoboz. Magassága 97 cm., melyből 22 cm. a talpra, 20 cm. a fejre esik, míg a többi a törzsre. Ez utóbbinak szélessége 60 cm., míg a többi részeké 52 cm. Vastagsága 18 és 21 cm. Anyaga homokkő.

4. sz. kép. Mercuriusnak szentelt római oltárkő Csomafájáról.

Fig. 4. Autel romain, en pierre trouvée à Csomafája, consacré à Mercurius.

MERCVRIO	Mercurio
Δ K IV K I V S V T	Ael(ius) Julius vet(eranus)
EX) V S K M	ex(centurione) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

A betűk 5 cm. magasak, tisztán vésettek. A köztük levő vonalozás mutatja, hogy a véső előre kiszámította, hogy mekkora területre vésse őket.

A 2. sorban a két E az A-nak, illetőleg V-nek a szárai közt van.

Mercurius elég gyakran szerepel katonai emlékeken, de a katonai szolgálatokhoz való viszonyának okát és lényegét nem sikerült még megmagyarázni.

5. Töredék, melyen csak a feliratos oltárkő alja van meg. Eredetileg 6 cm. magas és elég gondosan vésett betűi egészen kikoptak,

úgy, hogy mindössze nem sok, amit meg lehet belőlük állapítani, anynyira megrongálódott a homokkő emlék. Megállapítható rajta:

5. sz. kép. Valószínűleg Minervának szentelt római oltárkő Csomafájáról.

Fig. 5. Autel romain en pierre, trouvé à Csomafája, consacré probablement à Minerva.

M

ΔΛ I

VET . X >

V M

M[*inervae*]

Ael(*ius*) J[*ulius*]

Vet(*eranus*) [e]x (*centurione*)

v(*otum*) [s(*olvit*) l(*ibens*) m(*erito*)]

Az itt elősoroltakból kétségtelen, hogy ezt az emléket is ugyanaz az Aelius Julius emelte, mint a többi. A kő anyaga, a megmaradt rész kidolgozása szintén amellett szól; pl. a 2. sorban *Ael*-ban az *E* elhelyezése ép' olyan, mint az előzőken.

Az 1. sorban egyetlen betű maradványa látható. Ebből azonban kétségtelen, hogy *M* volt és így valószínű, hogy *Minerva*-nak szolgált az oltár.

6. Ugyanott került elő egy sok tekintetben érdekes oltárkő, melyet azonban már más emeltetett. Ez is négyszögű hasábalakú, ennek is ugyanaz a hármastagozása van, csak hogy a feje nem díszes, hanem fej és talp teljesen egyező. Teljes magassága 112 cm., melyből 68 cm. esik a törzsre, 22—22 cm. a fejre és a talpra. Szélessége: törzs 45 cm., fej és talp 57 cm. Vastagsága 34, ill. 40 cm. Anyaga homokkő.

A tisztán vésett, az 1—2. sorban 5·75, a többiben 5 cm. magas betűk alakja után ítélve, a felirat a II. század végén vagy a III. század elején készült.

Az előző feliratoktól mindenek előtt a ligatúrákban tér el. Ilyen a 4. sorban: *te, ua, or, um*; — 5. sorban: *ae, ma*. Mindenik az általános szokásos módon képzett és arra vall, hogy vésőjének nagyobb

DEO INVICTO
 HERCVLI MAGV
 SANO PRO SALV
 E SVA ET SVCRM
 P Æ MAXIMVS
 A AMIL
 V S L M

Deo Invicto
 Herculi Magu-
 sano pro salu-
 te sua et suorum
 P(ublius) Ael(ius) Maximus
 a militiis
 v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

6. sz. kép. Hercules Invictus Magusanusnak szentelt római oltárkö Csomafájáról

Fig. 6. Autel romain en pierre, trouvé à Csomafája, consacré à Hercules Invictus Magusanus.

gyakorlata volt a dologban. Az előzőknél talált ligaturák ellenben ennek épen az ellenkezőjéről tanuskodnak, bár a következetességet nem lehet teljesen elvitatnunk ott sem.

Ami már most a felirat tartalmát illeti, a következő három tényre kell gondot fordítanunk.

Hercules Magusanus tudtommal eddig nem szerepel feliratos emléken, ámbár az természetesen nem lephet meg senkit, ha katonai emléken Hercules névvel találkozunk. Találkozunk is elég bőven. Csak épen ezzel a melléknévvel nem fordul még elő. A melléknév Arabia egyik városának a nevéből alakított, amely várost Ptolemaeus is (V, 16) említ. Hazai istenségének emeltette tehát ez a P. Aelius Maximus, kinek nevével elég gyakran találkozunk a Corpus III. kötetében.¹

¹ Mindenekelőtt egy *holozsvári* darabot kell említenünk (855. sz.), mely arról szól, hogy J. o. m.-nak, álma miatt emeltetett.

A többiek: 8176. 8340, 8342 és 13663. — Apamae-Cibotus (Menander m.) és Pozsega mellett találtak, nem jöhetnek számba. Bár az elébb említett egy sírkő, melyet fiáért emeltetett egy P. Aelius Maximus. A Pozsega környékiek pedig családi sírkövek, melyet egy ottani — előkelő szerepet játszó — család feje még életében emeltetett. Semmiesetre sem lehetetlen, hogy a szóban forgó család ennek az utódaiból került ki, mert lovagrendi család.

A mi *P. Aelius Maximus*unk, kinek praenomenje és gentiliciuma nem véletlenül azonos a Hadrianus császáréval, a legnagyobb valószínűséggel fia volt a fennebbieken emlegetett Aelius Juliusnak, aki úgy látszik Arábiában látta meg a napvilágot és pedig épen Magusában. Mikor kiszolgált a katonaságot, — mint centurio — nyugalomba vonult. A fia már többre vitte, mert miután praefectus cohortis, tribunus legionis angusticlavus és praefectus alae volt, — vagyis azt a katonai ranglétrát mászta meg, amelyet a lovagrendiek, — *a militiis* (6. sor) cízzel szintén nyugalomba vonult.¹ Vagyis nem vállalt procuratori állást, melyre pedig joga lett volna, mint lovagrendinek. Azt persze nem tudjuk megállapítani a feliratból, hogy a lovagrendbe már az apját felvették-e, de majdnem bizonyos, hogy fel és pedig úgy látszik később, mint az említett feliratok keltek, mert azokon még csak *veteranus ex centurione*, holott az *eques Romanus* cím sokkal hangzatosabb lenne és feliraton jobban festene. A felirat 6-ik sorának legelején levő *A* nem tekinthető másnak, mint tévedésnek: a véső már kivéste, amikor észrevette, hogy a szimmetria kedvéért a négy betűt jobb lett volna a középre vésni. Kikaparni nem akarta, hát otthagya, s a teljes szöveget benne megismételte. Más magyarázatát nem igen lehet adnunk, mert az eset analogia nélkül áll. A címzés előfordulása azt bizonyítja, hogy a felirat nem korábbi Septimius Severus koránál, ami egyébként egészen jól megfelel annak, hogy a benne szereplő az előző feliratokon szereplőnek fia legyen.

II.

7. Az alább ismertetendő feliratos emlék Szentkirály (Hunyadmegye) községben került napfényre pár évvel ezelőtt.² Jelenleg mint Tulea Teofil v. főjegyző úr letéte van gyűjteménytarunkban, hova dr. Kővári Ernő vajda-hunyadi t. orvos úr szíves közvetítésével került.

Az emlék anyaga conglomeratum. Magassága 99 centiméter, melyből 50 cm. esik a feliratos részre, míg a többi a talpra és fejre marad.

Érdekes, hogy az elülső oldala nem tagozott, csak a szemlélő balja felőli. Ez a jelenség arra mutat, hogy a feliratos oltár úgy volt beállítva, hogy csak ez az oldala volt szabadon, míg a másik oldalával valószínűleg a falnak támasztották, vagy ahhoz közel állott. Az elülső oldal teljes tagozatlansága azonban így is szokatlan. Pedig nem valószínű, hogy a tagozás később semmisült volna meg: túlságosan egyenetlen lett volna

¹ V. ö. Daremberg—Saglio, Dictionnaire des antiquités grecques et romaines, III./2. 1892 lap; Mommsen—Marquardt, Handbuch der römischen Altertümer, 2 kiad. V/II., p. 367, 8 jzt.

² A 175. lapon levő térképen: 3

a lecsiszolódás. Szélessége 38 cm., a talpnál és fejnél 43 centiméter, vastagsága 30—35 centiméter. A felirat szövege a következő.

I O M
 DOLICEN
 PROSALIMPL
 SEP SEVERIPIPER
 . . MAVR ANTO . .
 AVG TPSEPGET
 S · G · VAL · INGENVS
 SIG · LEG · XIII GEM
 EX VOTO

J(ovi) O(ptimo) M(aximo)
 Dolic(h)en[o]
 pro sal(ute) imp(eratoris) L(ucii)
 Sep(timii) Severi Pii Per(tinacis)
 [et] M(arci) Aur(elii) Anto[nini]
 Aug(usti) [et] P(ublii) Sep(timii)
 Get[as]
 C(aius) Val(erius) Ingenus
 sig(nifer) leg(ionis) XIII gem(inae)
 ex voto [p(osuit) ?]

7. sz. kép. Juppiter Dolicheusnak szentelt római oltárkö Szentkirályról (Hunyadmegye.)

Fig. 7. Autel romain en pierre, trouvé à Szentkirály (comitat Hunyad), consacré à Juppiter Dolichenus.

A betűk nem egyenlő nagyságúak és nem egyaránt rongálódtak meg. Nagyságuk: 1—2. sorban 5 cm., 3—9. sorban 4 cm. Az 5. és 6. sorban szándékos rongálás nyomai látszanak, mi ek oka a Geta és Caracalla emlékét ért *damnatio* lehetett. Ennek következtében a 4. sor elején nem állapítható meg, hogy vajjon az *et* ligatúrával volt-e vagy anélkül. A képen a *M. Aur*-nak is csak nagyon halvány maradványai láthatók, de magán a kövön és kivált a pacskolaton kétségtelenül megállapítható. A sor végén az *Anto* utáni betűk teljesen megsemmisültek. A 6. sor szenvedett a legtöbbet, azonban egészen jól megállapítható, hogy mit tartalmazott. Nem lehet megállapítani, hogy az *et* milyen ligatúrával volt írva, sem pedig azt, hogy a sor végén a *Geta* neve milyen végződésű volt. Valószínű, hogy csak *Geta* volt ott, míg a 7. sor elején levő *S* ehhez tartozott. Ha csak magát a feliratot nézzük, azt kellene hinnünk, hogy tévedés forog fenn s a véső a 8. sor-

ban levő SIG első betűjét véste a 7. sor elejére; mikor aztán tévedését észrevette, nem folytatta tovább, hanem a tévesen vésett betűt meghagyván, az oltár állítójának nevét véste be. Valójában azonban aligha tévedésről van szó. Inkább arra kell gondolnunk, hogy az *a* tövű név görögös genitivusa áll előttünk. Hiszen az emléket olyan ember állíttatta, aki Juppiter *Dolichenus*nak áldozott és pedig valószínűleg nemcsak azért, mert ez akkor divat volt, hanem azért is, mert hazájabeli istennek tett fogadalmat. Ami alatt persze nem azt kell érteni, hogy épen Doliche-beli, hanem azt, hogy ázsiai görög. És érdekes, hogy Geta nevének ilyen alakjára két *antiochiaei veretū* éremnek a felirata is nyújt analógiát.¹ *Imp. Caes. L. Septimius Geta*s. A felirat keletkezésének a korát meglehetősen pontosan meg lehet állapítanunk. Abból az időből való, mikor Septimius Severus, Caracalla és Geta együttesen uralkodtak. Ez pedig nagyon rövid ideig tartott, a 209. év derekától a 211. év legelejéig, mert Septimius Severus ennek az évnek februáriusában halt meg. Mintegy év múlva követte őt Geta. A felirat keletkezésének korát pontosabban nincs módunkban meghatározni, mert a szereplő császároknak nincsenek felsorolva a czimeik.

A *damnatio memoriae* következtében kitörült nevek helyett nem véstek új szöveget.

Dr. Buday Árpád.

¹ *Cohen*, monn. imp. IV. p. 283—4, n. 285—6.

Supplément au III. vol. du C. I. L.

Abrégé.

I.

À Csómafája, village du comitat de Kolozs, au début du mois de mars dernier, des terrassiers ont mis au jour six pierres d'autel avec inscriptions, de l'époque romaine. Elles ont été placées dans notre musée. Nous avons examiné l'endroit des découvertes mais n'avons trouvé aucun signe qui permit de conclure à l'existence d'un sanctuaire. Il est vraisemblable que les pierres d'autel avaient été déjà précédemment transportées à l'endroit où on les a découvertes maintenant. Peut-être voulait-on les employer comme matériel de construction, mais ce dessein n'a pas été réalisé, pour une raison inconnue. Nous en montrons ici les reproductions avec les commentaires suivants :

1. Dalle à inscription, sans division, lisse. Largeur 50 cm., hauteur jusqu'à la base de la dernière ligne de l'inscription, 47 cm. L'épaisseur n'a pas pu être déterminée. Matière première : Grès. Au dessus, au bord, se dresse le chapiteau, formé de parties alternativement unies, en relief en creux, et de nouveau unies. Aux deux coins, près d'une imitation d'un acrotérium, se trouvent deux ornements rappelant un bois de cervidé stylisé, avec une rosette au milieu. La moitié inférieure est brisée. La hauteur des lettres est de 6 cm. Elles sont soigneusement gravées. Dans la ligature, il est fréquent de voir une lettre mise dans une autre, par exemple, à la première rangée, l'S dans le V ; à la deuxième rangée, l'R dans l'O, l'N dans le V, l'E dans l'A, l'N dans l'O. L'A est toujours dépourvu de la barre transversale.

Nous rencontrons les mêmes particularités dans l'*allocutio Hadriani* (C. I. L. VIII. 2532). Ce manque n'est donc pas dû au hasard, mais caractérise une époque. Les autres lettres importantes à ce point de vue, le B, l'E, l'R, ont aussi une forme correspondant à la même époque. La forme de l' L ici employée ne caractérise pas une époque, mais simplement une forme passée de l'écriture cursive dans l'écriture monumentale. Intéressante est encore la forme de l'F, dans les deux lignes, forme dont nous ne savons pas, jusqu'à quel point elle est caractéristique d'une époque.

Les divinités qui interviennent ici n'ont pas encore été mentionnées dans le vol. III. du Corpus. La forme grammaticale en *Dibus* démontre que l'écrivain ne connaissait pas bien le latin, parce qu'il était d'origine forain. A ce qu'il semble, il fut enrôlé à l'époque de Hadrianus, et c'est de lui qu'il reçut le nom de *Aelius*. L'absence de prénom témoigne aussi de son origine. Nous connaissons un soldat du nom de *Aelius Julius*, faisant partie de la coh. I. Cilicum (C. I. L. III. 13751, b), établie dans la Moesia supérieur, en l'an 134 après J-C. Mais nous connaissons encore ce nom par les cachets-briquettes trouvées dans la région de Gyulafehérvár et de Veczel (C. I. L. III. 8065, a-b), sur lesquels on peut lire : à la première ligne, *leg. XIII gem.*, et à la seconde : *Elius Julius* (sic!). Il est vraisemblable qu'il s'agit aux deux endroits d'un seul et même homme, à savoir celui qui figure aussi dans notre inscription. Son transfert de la cohorte I Cilicum, à la légio XIII. Gemina, eut lieu lorsque la Moesie supérieur et la Dacia reçurent un gouverneur commun.

Fortuna conservatrix n'est pas une appellation fréquente dans les inscriptions ; même sans surnom, elle vient plutôt en société d'autres divinités. (Voir C. I. L. III. 14359²⁶ (*Index*) . . *Domaszewski, Religion des röm. Heeres p. 40.*)

2. Le monument, fait également de grés, a la forme d'un prisme à section rectangulaire, et a une division triple : la base, le fût (dalle à inscription et le chapiteau. La hauteur totale est de 1 m. : 20 cm. pour la base, et autant pour le chapiteau, et le reste pour le fût. La largeur de la base et du chapiteau est de 42 cm. ; celle du fût 37 cm. ; épaisseur 22—24 cm. Les lettres ont 5 cm. de haut, et sont assez soigneusement gravées. Leurs caractéristiques sont les mêmes que dans l'exemple précédent. Il est intéressant de noter, à la première et la deuxième ligne, le mot *Raeginae*, avec la diphtongue *ae* au lieu de la lettre *e*. L'abréviation *Veter.*, de la troisième ligne, est inusitée, mais non incorrecte. *Juno*, comme divinité indépendante, ne figure guère sur les monuments militaires ; elle ne figure que comme membre de la triade du Capitole. Nous parlerons plus bas de l'autel consacré à *Minerve* (num. 5). Il y a du y avoir aussi des autels consacrés à *Jupiter*, mais on n'en a pas trouvé.

3. La matière première, la division, et l'ornementation sont les mêmes que dans l'exemple précédent. Hauteur 94 cm., dont 30 pour la base, 24 pour le chapiteau, et 44 pour le fût (dalle à inscription). Largeur du fût 39, du chapiteau et de la base 46 cm. Épaisseur 24—37 cm. Caractères des lettres identiques aux précédents. Gravure assez soignée. Dans la troisième rangée, le *V* et l'*e* de *ex* sont plus petits que les autres lettres (qui ont 5 cm. de hauteur) es sont coïncées

parmi les autres, comme si on les avait oubliés et qu'on ne les y eût glissés qu'après coup.

Le culte d'*Apollon* montre une fois de plus que *Julius Aelius* était d'origine forain. Cette divinité ne figure généralement pas isolée dans les monuments militaires, mais seulement en compagnie de *Diane*.

4. Autel identique aux précédents par la matière première, la division, et l'ornementation. Hauteur 97 cm., dont 22 pour la base, 20 pour le chapiteau, et le reste pour le fût. Largeur du fût 60 cm., des deux autres parties 52 cm. Épaisseur 18—21 cm.

Mercurius figure assez souvent dans les monuments militaires, mais la question de sa relation avec le service militaire n'est pas encore élucidée.

5. Fragment du bas d'une pierre épigraphique. Les lettres en étaient presque complètement oblitérées. Il est cependant vraisemblable que l'épigraphie mentionnait *Minerva*, et que cet autel fut érigé par *Aelius Julius*, comme les autres. Cette hypothèse est appuyée par la nature et le travail de la pierre, ainsi que par le caractère de l'unique ligature conservée (ligne 2) et des lettres.

6. Au même endroit, on découvrit une autre pierre d'autel également intéressante à beaucoup d'égards, mais qui fut érigée par un autre. La forme est aussi celle d'un prisme rectangulaire, et la division y est aussi triple, mais ici le chapiteau est également ornementé. Hauteur 112 cm., dont 22 cm. pour la base et autant pour le chapiteau, et le reste pour le fût. Largeur du fût 45, du chapiteau et de la base, 57 cm., épaisseur 30—40 cm. Les lettres ont 5.75 cm. de hauteur dans les deux premières lignes, et 5 cm. ailleurs. Elles sont bien gravées, et paraissent avoir été tracées à la fin du II. siècle ou au début du III. siècle.

Ces lettres diffèrent avant tout des précédentes par les ligatures; celles-ci ont été exécutées de la façon ordinaire.

Au point de vue du texte, il est important de noter que l'autel est consacré à *Hercules Magusanus*, c'est à dire, à une divinité dénommée d'après une ville arabe. Peut-être cette ville était-elle la ville natale de celui qui érigea cet autel. La ville est mentionnée par *Ptolémée* (V, 16). *P. Aelius Maximus*, qui érigea l'autel, fut probablement le fils de *Aelius Julius*, dont nous avons parlé plus haut, et qui serait donc de *Magusa*. Celui-ci, après l'achèvement de sa carrière militaire, prit sa retraite, et son fils fit déjà son service dans la carrière équestre, et passa de là dans la vie privée. Son nom et son prénom sont identiques à ceux de l'empereur *Hadrianus*; d'autre part, son titre *a militiis*, qui prouve sa carrière équestre, montre aussi qu'il ne pouvait pas avoir vécu antérieurement à l'époque de *Septime Sévère*.

La lettre *A* de la sixième rangée doit être venue là par inadvertance: le graveur l'avait déjà tracée, lorsqu'il s'aperçut qu'elle eût été plus symétriquement située, au milieu des quatre autres lettres, mais il négligea d'effacer la lettre ainsi gravée par erreur.

II.

7. L'inscription montrée ici provient de *Szentkirály* (comitat de *Hunyad*). Nous ne connaissons pas les circonstances de la trouvaille. La pierre est du calcaire. Hauteur 99 cm., dont 50 cm. pour la partie munie d'inscriptions, et le reste pour la base et le chapiteau. Il est curieux de noter que la face antérieure n'est pas divisée, mais que seulement celle à gauche de l'examineur l'est. Cela montre que cette face était libre, et que l'autre était dressée contre le mur. Cette absence complète de division à la paroi antérieure est rare. La grandeur des lettres n'est pas uniforme. Il en est de même pour leur état de conservation. Dans les rangées 5 et 6, il s'est produit une oblitération voulue, à cause de la *damnatio memoriae* frappant Géta et Caracalla. Mais comme on ne grava pas de nouvelles lettres en remplacement de celles effacées, le texte original reste bien visible. L'S de la sixième ligne (au début) n'est pas autre chose que la lettre finale de *Gétas*.

Deux médailles de frappe antiochéenne montrent une analogie avec cette forme du nom Géta. (Cohen, Monn. imp. IV p. 283—4, nr. 285—6.) Celui qui érigea l'autel le consacra aussi à Jupiter Dolichenus: il est vraisemblable, d'après ce que nous avons vu, que ce n'est pas tant pour obéir à la coutume, que parce qu'il était originaire de l'Asie-Mineure.

Le monument date de l'époque de la domination commune de Septime Sévère, de Caracalla ou de Géta, c'est à dire entre le milieu de 209 et le mois de février 211, avant l'ère chrétienne.

Római sirkövek Daciából.

Az Archaeologiai Értesítő 1907. évfolyamának 340. s. köv. lapjain Hampel József a Magyar Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárának igazgatója, észak-pannoniai sirköveket közölt. Ezek között az önálló medaillon formájúaknak egy pár olyan képviselőjét is említi, a melyek a Magyar Nemzeti Múzeumban vannak, — megjegyezvén, hogy ilyen medaillon alakú sirkövek Daciában is előfordulnak. Minthogy én a Noricumból már ismert darabok¹ után indulva, ezt a típust fejlődésének egészében és a római temető művészetében való elterjedése szempontjából dolgozom fel, — szívesen tettem eleget a szerkesztőség fölszólításának, hogy azokat a példákat, amelyeket Daciából ismerek, először ebben a folyóiratban ismertessem.

Köszönettel tartozom mindenekelőtt *Dr. Hampel József* igazgató (Budapest), *Dr. Pósta Béla* egyet. tanár (Kolozsvárt) és *Kimakowicz M.* uraknak, kik az anyagot rendelkezésemre bocsátották.

Az *Erdélyi Nemzeti Múzeum*, Kolozsvárt a következő darabokat őrzi:

1. (1. kép.) Anyaga homokkő, lelőhelye *Petrozsán*, a mai Zalatna, vagyis a római Ampelum, közelében. Magassága 0·87, átmérője 0·77

1. sz. kép. Római sirkő Petrozsánból (Zalatna mellől.)

Fig. 1. Monument funéraire romain en pierre trouvé à Petrozsán (près Zalatna.)

¹ H. Hoffmann: Römische Militärgrabsteine der Donauländer, 45. és köv., 85. és köv., ll.

m., vastagsága 0·18 m. A kagyló alakú fülke hátlapja az elülső mélyítésnek megfelelően, kidomborodik. Széles, féldomború tag szegi. Ebből a szegélyből, fönt is, lent is csap ugrott ki. A felső csap fölfelé szélesedik és felső lapjában négyszögletes lyuk van, amelybe az acroterium

2. sz. kép. Római sírkő Gyalúból (Kolozsvár mellől.)

Fig. 2. Monument funéraire romain en pierre trouvé à Gyálu (près Kolozsvár.)

csapját eresztették volt bele. Az alsó csap letörött, csak a töve maradt meg. Ez utóbbi csap segítségével függött össze a medallion azzal a talpazatszerű alépítménnyel, melyen a felirat volt. A kerek fülkében vannak az elhunytak mellképei: két szakállas férfi alsó ruhában és a mellen keresztül vetett nagy köpenyegben, előttük jelentékenyen kisebb méretben egy gyermek.

A kissé kemény stílus és a ruházat után ítélve ezt a példát a Krisztus utáni III. századba kell helyoznunk.

2. (2-ik kép.) Anyaga homokkő; lelőhelye *Gyalú*, Kolozsmegye. Magassága 0·72 m., átmérője 0·66 m., vastagsága 0·25 m. Az akroterium számára való felső csap egészen, az alsó félig letörött. Pereme, valamint az alakok rongáltak. A peremet babérkoszorú díszíti, amelyet alul *taenia* (szalag) fog át.

Az 1. számú síremléssel megegyezően: hátul kidomborodó kerek fülkében egy házaspár mellképe van; jobb oldalon a férfi, balfelől a nő. Több részletet a rossz fentartás miatt nem lehet megállapítani. A kő korát mindenesetre a Krisztus utáni II. századra tehetjük.

3. (3-ik kép.) Töredék. Anyaga homokkő; lelőhelye ismeretlen, talán Ampelum (Zalatna)? A fennmaradt rész magassága 0·60 m., vastagsága 0·20 m. A perem nagyon rongált, az alakok fentartása azon-

ban elég jó. A kör-alakú fülke hátul ennél is kidomborodik és a peremet szintén babékoszorú díszíti. A koszorúból fölül meglehetősen darab maradt fenn, taenia-val.

A fülkét házaspár és gyermekeinek mellképe tölti ki. A körszállas férfi vonásai portraitszerűen kifejezők. Ruhája a *tunica* s a fölött a jobb vállon csomóba szedett *sagum*. Az aszszony hajviselete az, amely a sárgadinnye cikelyeire emlékeztet, s amelyet éppen ezért a német szakirodalomban *Melonénfrisurnak* hívnak. Ruházata alsó ruhából és a fölött széles gallérú *pallaból* áll. A gyermekeken széles ránczokba szedett nehéz ing van.

A domború mű jó munka. Korát a kidolgozás és az ábrázoltak viselete alapján a Krisztus utáni II. századra tehetjük.

Budapesten a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzik:

4. (4-ik kép). Lelőhelye *Gyulafehérvár*, a római *Apulum*. Anyaga durva mészkő. Magassága 0·62 m., átmérője 0·52 m., vastagsága 0·18 m. Közepén kettétört, mindazonáltal jó fenntartású. A felső csap egészen letört,

3. sz. kép. Római sírkő ismeretlen daciai lelőhelyről.
Fig. 3. Monument funéraire romain en pierre.

4. sz. kép. Római sírkő Gyulafehérvárról.
Fig. 4. Monument funéraire romain en pierre,
trouvé à Gyulafehérvár.

az alsó azonban teljesen ép, s lefelé szélesedő, trapéz alakú. A peremen babérkoszorú, mely körül alul a csap fölött taenia csavarodik.

A fülke, az elülső bemélyedésnek megfelelően, hátul szintén kidomborodik. A két mellkép könyöklő házaspárt ábrázol. A körszakállas férfi ruházata a *tunica* és a mindkét vállára vetett *köpeny*; az alsó ruhában

levő asszony ránczos pallába burkolózik.

Hajviselete szokatlan, amennyiben a feje tetején csiga alakúra összetekert hajfonatból áll. Meglehetősen durva, gyári munka, a Kr. u. II. évszázadból.

A *nagyszebeni Báró Bruckenthal-féle múzeumból* a következő darabokat ismerem:

5. (5.-ik kép). Lelt. száma 2110. Anyaga durva mészkő. Lelőhelye: *Nagyapold* (Szebenmegye). Magassága 0·93 m., szélessége 0·89 m., vastagsága 0·23 m. Fenntartása elég jó. Csak alsó és felső csapja hiány-

5. sz. kép. Római sírkő Nagyapoldról (Szebenmegye.)

Fig. 5. Monument funéraire en pierre, trouvé à Nagyapold (comitat Szeben.)

zik, az alsó már régebben letörött, míg a felsőt — melyre egykor az akrotériumot tették — újabban vágták le. Azonkívül baloldalán alól is sérült.

A kerek kagyló alakú fülke hátul kidomborodik, de azért, hogy az alsó és felső csap ugyanolyan vastagságúak, mint amekkora a kidomborodás, — egyenes függélyes felület jön létre, melyek rendeltetése az lehetett, hogy segítségével falhoz lehessen támasztani. Tényleg falhoz is támasztották, mit világosan mutat az a 0·024 m. átmérőjű kerek lyuk, mely a férfi és nő között átfurja a követ. A kerek fülkében, amelyet élben kifutó pálczatag vesz körül, egy házaspár magas domború művű mellképe van a szokásos ruházatban. A ruhát az asszony vállain öszszetartó fibula világosan kivehető. Előttük lapos domború műben négy gyerekük mellképe: két fiu fog közre két leánykát. Kidolgozása nagyon hasonlít a 3. számú darabéhoz s azzal egyidős.

6. (6-ik kép). Anyaga mészkő. Lelőhelye *Nagyapold*, (Szeben m.) Leltári száma 3063. Mielőtt e múzeumba került, a szerdahelyi csendőrlaktanya falában volt.

Magassága 1·06 m., átmérője 0·75 m., vastagsága 0·28 m. A medallion, melyet 0·095 m. széles levélkoszorú vesz körül, ugyanolyan felépítésű, mint az 5 számú. De van eltérés is. Az akrotérium számára szolgáló trapéz alakú csapon még egy kis beugró konzol is van. Az alsó csap kéttagú, melyek közül az egyik teljesen ép; magassága 0·13 m., szélessége 0·41 m., vastagsága 0·29 m. Méreteiből világosan látszik, hogy a lábat nem eresztették be a falazatba, ez utóbbi tehát nem plinthus, hanem postamentum s az emlék reáállítására szolgált. A kő fal mellett állott, melyhez odaerősítették. Ezt bizonyítja a rajta levő tölcser-alakú lyuk, mely azonban nem hatol át az egész kővön, mint az 5 számúnál, hanem csak 0·15 m. mély.

A fülke meglehetősen népes; olyan jelenség, melylyel csak Daciában találkozunk. Két sorban hat alak van, lapos domború műben. A felső sorban férj és feleség fognak közre egy kis gyermeket, míg az alsóban két ifjú egy leányt. Az alakok hajviselete és ruházata a szokásos.

Az előbbihez hasonló, meglehetősen gondos munka a Kr. u. II. századból.

7. (7-ik kép). Anyaga mészkő. Lelőhelye *Nagyekemező*, Nagyküküllőmegye. Magassága 0·59 m., átmérője 0·48 m., vastagsága 0·14 m. A kerek fülke pereme sima, díszítetlen. Háta, mint a noricumai és

6. sz. kép. Római sírkő Nagyapoldról (Szeben megye.)

Fig. 6. Monument funéraire, en pierre trouvé à Nagyapold (comitat Szeged.)

észak-pannoniai példáknál, lapos és az ívszerűen össze futó oldallapok találkozó helye. Akrotériuma, egy fekvő, jelenleg erősen megrongált, balra néző oroszlán, mely talpzat nélkül, közvetlenül a kerek peremen fekszik, azzal egy darabból faragták ki. A postamentum letört. Ackner azonban¹ még látta és lerajzolta. Az ő följegyzése szerint méretei

a következők voltak: magassága 0.13 m., szélessége alant 0.265 m., fent 0.16 m. Eszerint tehát a postamentumnak lefelé szélesedő trapéz alakja volt.

A medaillonban mellképek vannak, melyek közül a jobb oldali bizonyára férfi. Jobbjában írattekereset tart, míg balját a másik alak bal vállára teszi. Ez utóbbiról a rossz fenntartás miatt nem lehet eldönteni, hogy férfi-e vagy nő? Azonban valószínűleg ez is férfi. Mindkettő ujjas tunicában van.

A meglehetősen durva munka későbbi korból való, mint a megelőző.

A daciai példák alkalmazásukban hasonlítanak az észak-pannoniai és noricumiai analógiákhoz. A medaillont

7. sz. kép. Római sírkő Nagyekemezőről (Nagyküüllőmegye.)

Fig. 7. Monument funéraire en pierre, trouvé à Nagyekemező (comitat Nagyküüllő.)

egy alul széles és felfelé keskenyedő csap segítségével oltárszerű talpzatra állították. Ez utóbbin volt a felirat. Az 5 és 6 sz. alattiakon kívül, amelyeket falhoz támasztottak és oda is erősítettek — talpzataikon szabadon állottak. Abban azonban valamennyi daciai darab meg-egyeznek, hogy ellentétben az észak-pannoniai és noricumiai példákkal, egyiken sincs oromzat hanem fölül csak akrotérium szegi be a kört. Másik különbségük, kifelé domborodó hátlapjuk. Ezáltal a mi példáink önálló független típust adnak, melynek kialakulását magában Daciában kell keresnünk. A fejlődés párhuzamosan halad a noricumival. Valamint a noricumiai típus elemei, a kerek medaillon, az oromfödél,

¹ Transilvania, Beiblatt des Siebenbürger Boten, 1857. 48. sz. 189. l.

akrotérium a táblaszerű sir-cippus (oszlop) architectonikus kapcsolatából ered, éppúgy a daciai típus is a cippusból fejlődött ki.

A 8. sz. kép azt mutatja, hogy ezek az alkatrészek miképpen fordulnak elő ugyanegy emléken. A siremlék, melynek feliratát a C. I. L. III. 6267. sz. alatt közli — *Veczelről* került az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárába.

A téglalap alakú feliratos mezőt, kéttagú párkány határolja. Fölötte profilált keretű kerek fülkében van Aurelius Maurus veteranusnak és gyermekeinek mellképe. Az alsó két alak áttöri a keretet. A szegleteket, melyek fölül — a medaillon széle és a kő derékszögű végződése között — keletkeztek, stilizált növény-motívumok töltik ki.

A szokásos redős, ujjas ingbe öltöztetett gyermek valami nehezen kivehető tárgyat, talán madarat, tart a kezében. Az alsó, feliratos részt ennél az emléknél is külön faragták ki.

A koszorú, amely a fülkét csaknem rendszerint határolja, egy lépéssel tovább visz a fejlődés fokozatainak kutatásában, ezt — úgy látszik — a noricumra vonatkozólag is irányadónak tekinthetjük.

Egy Wienben levő sir-cippuson¹ széles babérmagkoszorú látható, amely

8. sz. kép. Római sírkő Veczelről (Hunyadmegye)

Fig. 8. Monument funéraire en pierre, trouvé à Veczel (comitat Hunyad.)

¹ H. Hoffmann i. m. 30. sz. 26. kép, 41. és köv. l.

hez alul két repkedő szalag van erősítve. A koszorúval közrefogott s némileg bemélyített térben az elhunyt mellképét faragták ki.

Mint közbeeső alakot, egy homokkő cippus önállóan kidolgozott felső részét kell említenünk, melyet Kolozsvárt találtak. (9-ik kép.)

9. sz. kép. Római sirkő Kolozsvárról.

Fig. 9. Monument funeraire en pierre, trouvé à Kolozsvár.

A négyszögű tömb $0,77 \times 0,71$ m. méretű. Ebbe $0,54$ m. átmérőjű kerek fülkét véstek, melyet négy helyen taeniával átkötött levélkoszorú vesz körül. A szegleteket stilizált palmetták töltik ki. A fülkében egy házaspár mellképe van gyermekükkel. A kerek szakálás férfi *tunicát* és afölött jobb vállán csomóba szedett *sagumot*, jobbán levő felesége alsó ruhát és pallát visel, s ennek redői közül nyújtja ki jobb kezét.

A levélkoszorú a repkedő szalagokkal nem más, mint egyik fajta *donum militare*, a *corona*, amellyel egyéb katonai kitüntetések között elég gyakran találkozunk a dunai provinciákban előkerült katonai sir- emlékeken.¹ A fejlődés során teljesen elvesztette eredeti jelentőségét s tisztán díszítő elemként szolgált a medaillon befoglalására.

Graz, 1911. június.

Schober Arnold.

¹ H. Hoffmann, i. m., 17 és köv. l.

Pierres funéraires l'époque romaine de la Dacie.

M. le directeur J. Hampel a publié dans le *Archaeologiai Értesítő* (1907 p. 340 etc.) quelques pierres funéraires de la Pannonie septentrionale et, entre autres, quelques médaillons originaux du Musée National de Budapest. À cette occasion il fait observer que de semblables médaillons se trouvent aussi en Dacie. Vu que, partant des exemplaires connus de la Norique, j'ai étudié et suivi ce type dans l'ensemble de son développement et de sa présence dans l'art sépulcral romain, je me rends volontiers à l'invitation de la Rédaction de publier d'abord dans cette Revue les exemplaires de Dacie, qui me sont connus. Quant au matériel, je le dois à l'obligeance de M. le directeur Hampel de Budapest et à M. le professeur Pósta de Kolozsvár, ainsi qu'à M. de Kimakovicz de Nagyszeben, auxquels je présente ici mes meilleurs remerciements.

Le Musée National de Transylvanie à Kolozsvár possède les médaillons suivants :

No 1. fig. 1, en grès, trouvé à *Petrozsán*, non loin de *Zalatna*, le *Ampelum* romain.

Hauteur 0·87 m., diamètre 0·77 m., grosseur 0·18 m. La niche ronde en forme de coquille est voutée en dehors sur l'envers et entourée d'un rebord portant des tenons en haut et en bas. Celui d'en haut va s'élargissant et possède une ouverture pour faire entrer l'acrotère ; celui d'en bas est brisé, seul le commencement en est conservé. Au moyen de ce tenon le médaillon s'élevait sur une sorte de socle qui portait l'inscription. Dans la niche se trouvent les bustes des morts : deux hommes barbus recouverts du vêtement de dessous et d'un grand manteau tiré en biais sur la poitrine. Devant eux un enfant de dimensions beaucoup plus petites.

Le style un peu dur, et le costume indiquent que la pierre est déjà du IIIe siècle après J.—C.

No 5. fig. 2, en grès, trouvé à *Gyalu* près de *Kolozsvár*. Hauteur 0·72 m., diamètre 0·66 m., grosseur 0·25 m. Le tenon pour l'acrotère est entièrement brisé, de celui d'en bas il y a la moitié. Le rebord et

les figures sont endommagés. Le rebord est orné d'une couronne de laurier entourée d'une taenia.

Dans la niche voûtée en dehors (comme dans fig. 1.) se trouve un couple de mariés, la femme à droite du mari. Les bustes sont si mal conservés qu'il est impossible de distinguer des détails. Il est vraisemblable que cette pierre date du IIe siècle après J.—C.

No 3. fig. 3. Fragments en grès, lieu de trouvaille inconnu, peut-être Ampelum?

Hauteur de ce qui est conservé: 0.60 m., grosseur 0.20 m. L'encadrement est fort abîmé, les figures sont assez bien conservées. Ici de même la niche était voûtée à l'envers et entourée d'une couronne de laurier, dont une assez grande partie est conservée, avec une taenia.

Dans la niche: buste de mari et femme avec leurs enfants. L'homme est barbu, aux traits marqués comme ceux d'un portrait. Il porte la tunique et dessus le sagum agrafé sur l'épaule droite. La femme a la coiffure dite coiffure melon; elle porte un vêtement de dessous et la palla ornée d'un large col. Les enfants sont vêtus de chemises à larges plis raides.

L'exécution est excellente. Le style et le costume dénotent le IIe siècle après J.—C.

Au Musée National de Budapest se trouve:

No 4. fig. 4, de *Gyulafehérvár*, le *Apulum* romaine. La matière est formée d'une grossière pierre à chaux. Hauteur 0.62 m., diamètre 0.52 m., grosseur 0.18 m. Une cassure traverse tout le rond; en haut le bord est un peu brisé, mais autrement l'état de conservation est bon. Le tenon du haut n'existe plus; celui du bas fait un socle s'élargissant en forme de trapèze. Le rebord est orné d'une couronne de laurier qu'entoure une taenia au-dessus du socle. Dans la niche, derrière une balustrade, un couple de mariés: l'homme barbu, portant la tunique, et le manteau sur les épaules; la femme, avec vêtement de dessous et la palla à grands plis, porte une singulière coiffure; l'on distingue sur le sommet de la tête une natte tordue en forme d'escargot. Ouvrage un peu dur et plutôt banal du II. siècle après J.—C.

Au Musée Baron Bruckental de Nagyszében se trouvent:

No 5. fig. 5, numéro d'inventaire 2110, en grossière pierre de chaux, trouvé à *Nagyapold.*

Hauteur 0.93 m., diamètre 0.89 m., grosseur 0.23 m.

Le pied est brisé; le tenon pour l'acrotère est aplati au ciseau à la manière moderne, endommagement en bas à gauche; autrement la pierre est bien conservée. La niche en forme de coquille est voûtée en dehors. Mais le tenon d'en haut et le pied ont la même grosseur par derrière, ce qui forme une face verticale, — peut-être pour appuyer

le médaillon contre un mur. La pierre devait sûrement être appuyée, car une mortaise cylindrique de 0.024 m. de diamètre traverse entre le deux bustes que contient la niche. Cette dernière est entourée d'un rebord limé en pointes. Les bustes en haut-relief représentent un couple de mariés, vêtus de la manière usitée; surtout les fibules retenant sur les épaules le vêtement de la femme, sont très distinctes. Devant eux se trouvent les bustes de leurs enfants, quatre en nombre: garçon-fille-fille-garçon.

Par l'exécution la pierre ressemble beaucoup à fig. 3 et date probablement de la même époque.

No 6, fig. 6, en pierre à chaux, trouvé à *Nagyapold*; d'abord muré dans le bâtiment de gendarmerie à *Szerdahely*, puis acquis pour le Musée (numéro d'inventaire 3063).

Hauteur 1.06 m., diamètre 0.75 m., grosseur 0.28 m.

Le médaillon qui est entouré d'une couronne de feuilles large de 0.095 m. a à peu près la même construction que fig. 5.; seulement, le tenon pour l'acrotère a une petite console, et le pied forme deux lobes, dont l'une est entièrement conservée et montre clairement par ses dimensions (hauteur 0.13 m., largeur 0.41 m., grosseur 0.29 m.) que le pied n'entraînait point en forme de plinthe dans le socle, mais servait de socle même, sur lequel s'élevait le médaillon. Une mortaise en forme d'entonnoir prouve qu'il était appuyé et fixé à un mur. La mortaise ne traverse pas toute la pierre comme dans fig. 5., mais jusqu'à une profondeur de 0.15 m. L'intérieur de la niche montre cette richesse de figures qu'on ne trouve qu'en Dacie. Il, a deux rangs de bustes en bas-reliefs. En haut: mari et femme avec un jeune enfant; en bas: une jeune fille entre deux jeunes hommes; tous vêtus et coiffés de la manière usitée.

Assez soigneusement exécutée, cette pierre date comme la précédente du IIe siècle après J.—C.

No 7, fig. 7, en pierre à chaux, trouvé à *Nagyekemező* (com. *Nagyküküllő*).

Hauteur 0.59 m., diamètre 0.48 m., grosseur 0.14 m.

La niche à rebord uni, sans ornement, a comme les exemplaires — noriques et ceux de la Pannonie septentrionale — un revers aplani vers lequel convergent en lignes arquées les faces des côtés. L'acrotère représentant un lion (à présent fort abimé) s'ajoute immédiatement au médaillon, étant travaillé dans le même morceau que ce dernier. Lorsque Ackener (*Transilvania, Beiblatt des siebenbürger Boten*, 1857 No 48., p. 189) vit et dessine la pierre sur le lieu de trouvaille, le socle existait encore, à présent il manque. Selon Ackener ses dimensions furent: hauteur 0.13 m., largeur en bas 0.265 m., en haut 0.16 m.

Le socle allait donc s'élargissant vers le bas en forme de trapèze. Dans le médaillon se trouvent deux bustes ; celui de droite est évidemment un homme qui tient un rouleau d'écriture dans la main droite, tandis que la gauche est posée sur l'épaule de l'autre figure, dont il est difficile de reconnaître le genre à cause du mauvais état de conservation. Probablement c'est un homme qui met la main droite sur l'épaule droite de son compagnon. Tous deux portent la tunique à manches. Travail assez grossier d'une époque plus avancée que l'exemplaire précédent.

Dans leur emploi et dans leur position les exemplaires de Dacie ressemblent aux pierres analogues de la Pannonie septentrionale et de la Norique. Par un support s'élargissant vers le bas et devenant plus étroit vers le haut le médaillon fut érigé sur un socle formant une sorte d'autel et qui portait l'inscription. À l'exception des no. 5. et 6. qui étaient appuyés et fixés à un mur à l'aide d'une mortaise, les médaillons s'élevaient sans appui sur leur socle.

Cependant tous les exemplaires de Dacie diffèrent de ceux de la Pannonie septentrionale et de la Norique en ce qu'ils ne sont point surmontés d'un pignon, mais qu'ils finissent simplement par l'acrotère, et que leur revers est voûté en dehors. Par là nos exemplaires forment un type à part et indépendant qui s'est développé en Dacie même. Son développement s'est fait parallèlement à celui du type norique. Comme les éléments de ce dernier — médaillon, pignon, acrotère, furent pris de l'ensemble architectonique des cippes funéraires en forme de plinthe, de même le type dace s'est développé du cippe. *Le cippe funéraire C. I. L. III. 6267 de Veczel, à présent au Musée de Kolozsvár, (fig. 8.)* montre la réunion dans une pierre de toutes les parties constituantes. Au-dessus du champ d'inscription entouré d'un double rebord, dans un cadre profilé est creusée la niche, avec les bustes du vétérans Aurelius Maurus et de ses enfants. Les deux figures en bas rompent le cadre du médaillon. Les coins que forme le médaillon avec les parties rectangulaires en haut qui achèvent le monument, sont ornés d'un motif de plantes stylisé.

Il faut aussi mentionner, comme pièce intermédiaire, le haut d'un cippe funéraire en grès, d'une exécution indépendante, qui fut trouvé à Kolozsvár (fig. 9.).

Le bloc rectangulaire aux dimensions 0.77 × 0.71 m., porte une niche ronde de 0.54 diamètre, bordée d'une couronne de feuilles qu'entourent des taenia en quatre points. Les coins sont remplis de palmettes stylisées. Dans la niche se trouvent un couple de mariés et leur enfant. L'homme barbu porte la tunique et dessus le sagum attaché sur l'épaule droite. L'enfant est vêtu de la chemise à manche et aux

grands plis, et tient dans les mains un objet difficile de distinguer à présent, un oiseau peut-être. La femme porte un vêtement de dessous et la palla des plis de laquelle sort la main droite. Le bas avec le champ d'inscription est aussi travaillé à part.

La couronne qui entoure régulièrement la niche mène d'un pas en arrière dans le développement, ce qui, selon mon avis, est aussi déterminant pour les exemplaires noriques.

Sur un cippe funéraire à Wien (H. Hoffmann Ouvr. cité no. 30, fig. 26, p. 41 etc.) l'on voit une large couronne de laurier au bas de laquelle deux rubans flottants sont attachés. Dans l'espace qu'elle encadre est placé le protome du mort.

La couronne aux rubans flottants ne peut être qu'un donum militaire, la *corona* qui se trouve fréquemment parmi d'autres distinctions militaires sur les pierres funéraires des contrées du Danube (H. Hoffmann p. 17 etc.).

Par la suite, dans le cours du développement, elle perdit toute signification et fut purement décorative pour l'encadrement de la niche Graz, juin 1911.

Arnold Schober.

Kiadatlan daciai és istrosi éremváltozatok.

A berlini Királyi Tudományos Akadémia kiadásában „Die antiken Münzen Nord-Griechenlands“¹ címmel 1899-ben megjelent numizmatikai munka I. fél kötetéhez kiegészítésül adjuk közre az Erdélyi Nemzeti Múzeum éremtárában őrzött néhány daciai és egy istrosi római császárérem kiadatlan változatát. A nagy körültekintéssel, alaposággal és széleskörű tudással megírt munka eleddig a legalaposabban ismertette a római Dacia provincia érmeit. Szerzője Pick Behrendt, a gothai éremtár igazgatója, amint a munka bevezető soraiban ismételten hangoztatja, minden lehető elkövetett arra, hogy az összes irodalmi adatokat és minden nyilvános- és magángyűjtemény anyagát felhasználja a mű teljességének érdekében; csupán az elzárt és hozzá nem férhető gyűjtemények anyaga maradt ki természetszerűleg a munkából. Ha ezek után mégis azt látjuk, hogy az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak 1859 óta nyilvános éremtára elkerülte a szerző figyelmét, tehát egy olyan gyűjteményé, amely az egykori Dacia területén áll és ott vezető szerepet játszik, annak magyarázatául és egyszersmint a saját magunk igazolására a külfölddel szemben, amely hajlandó rólunk mihamar feltételezni a kultúra iránti érzéketlenséget, állapítsuk meg a következőket. Az itt közre adandó érmek 1899 előtt jutottak az Erdélyi Nemzeti Múzeum éremtárába, tehát Pick tudomást szerezhetett volna azokról. A mű teljességének érdeke ezt megkívánta volna. Munkájában a budapesti és nagyszombati gyűjteményekre sokszor hivatkozik s épen azért nem tartjuk valószínűnek, hogy az Erdélyi Nemzeti Múzeum kolozsvári éremtárát egészen figyelmen kívül hagyta volna s ha munkájában mégsem szerepelnek az itt közreadott érem darabok, annak magyarázatát talán az adja, hogy 1897 folyamán halt el az érem és régiségtár addigi igazgatója dr. Finály Henrik, és ez időtől kezdve 1899-ig a mostani igazgató: dr. Pósta Béla egyetemi tanár kinevezéséig, — tehát épen nevezett munka megjelenésének idején, — az iteregnum valóban alkalmas volt arra, hogy a tudományos kutatásokat ne segítse elő.

A római Dacia provincia területén, a római hódítás megtörténtével, megszakadt az e területen eddig évszázadok óta gyakorlatban volt pénzverés szokása. A római államhatalomtól eddig független területen

¹ Die Antiken Münzen Nord-Griechenlands unter Leitung von F. Imhoof-Blumer, herausgegeben von der kgl. Akademie der Wissenschaften. Band I. Dacien und Moesien. Bearbeitet von Behrendt Pick I. Halbband. Berlin, Druck und Verlag von Georg Reimer. 1899.

a különböző néptörzsek szabadon gyakorolták a pénzverés jogát, de a hódítás alkalmával konfiskálta Róma többek között ezt a jogot is, úgy azonban, hogy maga sem élt azzal húzamos időn át. Ezzel az intézkedésével e tekintetben is a nyugati provinciák közé sorolta Daciat, ellentétben a keleti görög területekkel, hol a görög városok kezében a hódítás után is meghagyta általánosságban az autonómus pénzverés jogának gyakorlását, legalább a bronz-pénzek verése terén. Dacia csak a Kr. utáni III. sz. közepe táján Philippus senior császár alatt kapott jogot a pénzverésre, miután már előbb Felső-Moesia III. Gordianus alatt első ízben élt e jogával. Dacia tehát Felső-Moesiat követte e téren, ami meglátszik az érem-typusokon is. Valamint ezeken Felső-Moesiat, úgy a daciai példányokon Daciat női alak képviseli és a symbolumok meg melléktypusok is ugyanazon eszmekörből fakadnak. A két provinciában állomásozó római legiók speciális jelvényei és vexillumok ezek, s legtöbb esetben elmaradhatatlan kísérői a női főtypusnak. Mindkét provincia érmein, a hátlapi szelvényben római számjegyekkel kiírt évszám olvasható. A daciai példányokon az évszámok I—XI-ig megszakítás nélkül folytatódnak, Philippus császártól elkezdve Gallienusig. Nem az egyes fejedelmek trónra léptétől eltelt éveket jelzik tehát e számjegyek, mint pl. az alexandriai császárkori bronz-pénzekben, hanem egy, kizárólagosan Dacia területére érvényes aera használatban létéről tanuskodnak. Ennek az aera kezdetét pedig historiai tények és az érme által szolgáltatott adatok összevetése folytán a Kr. u. 246-ik esztendő július, vagy augusztus hónapjára tehetjük, mikor Philippus császár a kárpusok ellen folytatott háboru érdekében Daciába sietett és bizonynyára egyéb jelentős intézkedései során a pénzverésre is megadta a jogot.

Pick a daciai pénzek sorában 5 főtypust (A-E) és két altypust (A' és D') különböztet meg. Az itt felsorolandó érme a Pick-féle C és D főtypusokhoz csatlakoznak és pedig Philippus senior érmei a C és D főtypusokhoz, Otacilia érmei pedig a C főtypushoz. Csak az attributumok változnak itt közlendő érmeinken, azért nem tekintjük azokat mi sem külön altypusok gyanánt, bár annyi joggal, amennyivel Pick a D' typust elválasztotta a D typustól, mi is joggal tekinthetnők ezeket altypusoknak.

Az itt közlendő pénzek arról tesznek bizonyosságot, hogy vannak Pick által nem ismert esetek, mikor a daciai éremképeken az V. és XIII. legiók számát hordozó vexillumok a földbe erősítve, szabadon állanak s nem tartja azok egyikét sem a női alak se jobb se bal kezében, mert ezekben *görbe kardot és kalászt* és egy esetben *koszorut és görbe kardot* tart. A personifikáló alak attributumai között tehát a görbe kardnak állandóbb a jellege, semmint azt a Pick-féle leírásból következtethetnők, mert ott, ahol kalászt tart a kezében, ott is jelen van a

görbe kard a másik kezében, amire nevezett munka példát nem ismer. De talán arra is alkalmasak ezek a pénzdarabok, hogy ezek segítségével rámutassunk arra, hogy mindazon érmeknek, melyeknek hátlapi típusán a nő Pick szerint nem tart kardot attributumképpen a kezében, téves a Pick szerinti leírása.

Ezek előrebocsátása után lássuk az érmek leírását:

a) *Daciai érmek:*

Philippus Senior.

		PROVINCIA DACIA
		Alatt a szelvényben AN és kivehetetlen évszám. Hoszszú ruhás női alak fején phrygiai főveggel áll balra. Kissé felemelt <i>jobbában két búzakalászt</i> , — csípőjéhez szorított <i>baljában görbe kardot tart</i> . Lábánál; balfelől szembeálló sas kiterjesztett szárnyakkal, fejét a csőre közé fogott koszorúval jobbra visszafordítja; jobbfelől balra lépdelő <i>oroszlán</i> . A sas mögött az V. —, az oroszlán mögött a XIII. legió számával ellátott vexillum a földbe erősítve szabadon áll. Lásd az 1. sz. képet.
1.	IMP M IVL PHILIPPVS AVG	
Bronz. Átm. 27—28 m/m. (Ad Pick 7.)	A császár mellképe babérkoszorúval, pánczéllal és köpennyel jobbra.	(Pick-féle C typus.)

Súly: 14.78 gr. Erd. Nemz. Múz.-ban 1 példány.

Bár az érem gyenge fentartású, mégis minden kétséget kizárólag megállapítható róla, hogy ez esetben a női alak egyik vexillumot se fogja, hanem egyik kezében kalászt, a másikban görbe kardot tart. Ha a gyenge reproductió miatt képünk (L. 1. sz.) nem bizonyítaná ezt a legmesszebb menően, úgy hivatkozunk Otaciliának 5. sz. alatt leírt és képben is bemutatott alábbi érmére, mely jobb fentartású tökéletes mása a leírt példánynak.

		PROVINCIA DACIA
		A szelvényben AN .II. A szokásos sas, oroszlán, és a két vexillum között az előbbi <i>női alak ül</i> balra fordulva. <i>Jobbában görbe kardot, bal hóna alatt két búzakalászt tart</i> .
2.	Mint az 1. számú.	Lásd 2. sz. képet. (Pick-féle C typus.)
Bronz. Átm. 27 m/m. (Ad Pick 9.)		

Súly: 16.902 gr. Erd. Nemz. Múz.-ban 1 példány.

1.

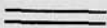
2.

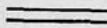
3.

4.

5.

6.

Kiadatlan daciai és istrosi éremváltozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum
 éremtárában. 1—5. daciai érmek. 6. Istrosi érem.
 Variantes inédites des monnaies de la Dacie et d'Istros au Musée Nat.
 de Transylvanie. No 1—5. de la Dacie 6. d'Istros.

Q. 1

3. Bronz. Átm. 27 m/m. (Ad Pick 27.)	Mint az 1. számú.	PROVINCIA DA CIA A szelvényben AN .II. Mint az előbbi, csak a női alak <i>jobbában kalászkoszorut</i> (vagy lapos csészét), csípőjéhez szorított <i>baljában görbe kardot tart.</i> Lásd a 3. sz. képet. (Pick-féle C typus.)

Súlya: 15·04 gr. Erd. Nemz. Múz.-ban 1 példány.

4. Bronz. Átm. 27 m/m. (Ad Pick 14.)	Mint az 1. számú.	PROVI NCI A DACIA A szelvényben AN .II. A szokásos női alak <i>balra ül</i> , de hiányzik mellőle a sas és oroslán. <i>Jobbjában két búzakaralászt</i> , felső combjához szorított <i>baljában görbe kardot tart.</i> Előtte az V-ik, mögötte a XIII. legió számával ellátott vexillum. Annak rúdján sasfej, ezen oroslánfej. Lásd a 4. sz. képet. (Pick-féle C typus.)

Súlya: 15·435 gr., 14·29 gr., 15·83 gr. Erd. Nemz. Múz.-ban 3. példány.

O t a c i l i a.

5. Bronz. Átm. 29 m/m. (Ad Pick 20.)	MARCIA OTACI LIA SEVERA AVG A császárné mell- kéje jobbra.	PROVINCIA DAC IA A szelvényben AN II. A szokásos női alak, mint az 1. számúnál sas, oroslán és vexillumok között <i>áll</i> balra. <i>Jobbjában két búzakaralászt</i> , — csípőjéhez szorított <i>baljában görbe kardot tart.</i> Lásd 5. sz. képet. (Pick-féle B typus.)

Súlya: 14·490 gr. Erd. Nemz. Múz.-ban 1 példány.

Bár az érem egészben véve nagyon jó fentartású, a szelvényben levő évszám első látásra még sem vehető tisztán ki, ami onnan származik, hogy az N betű középső ferde tagja sem alant, sem fent, nem érinti a betű függőleges lábait. Ennek tekintetbe vételével a figyelmes szemlélet mindenkit meggyőzhet arról, hogy érmünk a daciai aera II-ik esztendejéből származik.

6. Bronz. Átm. 27 m/m. (Ad Pick 22.)	MARCIA OTACI- LIA SEVERA AVG A császárné mell- kéje jobbra.	PROVINCIA DA CIA A szelvényben AN II. Mint az előbbi, csak a női alak <i>ül balra.</i> <i>Jobbjában két búzakaralászt</i> , <i>baljában görbe kardot tart.</i> (Pick-féle C typus.)

Súlya: 11·710 gr. Erd. Nem. Múz.-ban 1 példány.

Az érem gyenge fentartású, de az attributumok tisztán kivehetők, valamint az évszám is.

Ugyanazon attributumoknak ugyanazon dispositiojával találkozunk tehát az 1., 4., 5. és 6. szám alatt *leirt* érmeiken, csakhogy amíg a 4 és 6 sz. a. érmeknél a nő ül, addig az 1. és 5. sz. alattiaknál a nő áll. Az általunk itt hangsúlyozandó lényeg azonban mind a négy esetben egy, nevezetesen, *ahol kalászt tart a nő egyik kezében, ott a másik kezében görbe kardot tart és nem a XIII. számmal ellátott vexillumot fogja.* Hasonlóképen van ez a 2. és 3. sz. a. érmeknél is.

Pick is ismer olyan érmekeket, melyeken a női alak jobbában ágat, vagy koszorút (esetleg lapos csészét tart.) [Phil. seniornál 1., 12., 14., Otacilianál 22., 24. sz.] de képben csak egy érem hátlapját mutatja be Otaciliától az I. tábla 1. sz. alatt. Hasonlítsuk össze ezt az érmeképet az itt bemutatott 1., 4. és 5. számú érmeképekkel. Vajon nem úgy találjuk-e, hogy a Pick által képben is adott érmen ugyanazon attributumokkal rendelkezik a női alak, mint az általunk közölt példányokon, vagyis hogy azon is ott van a görbe kard a női alak bal kezében épen úgy, mint 1., 3., 4. és 5. számú érmeképeinken. Téves tehát Picknél ez éremtípus leírása. De ha ez megtörténhetett az illusztrált darabbal, mennyivel nagyobb a lehetőség arra, hogy a többi, hasonlóan kalászt, vagy koszorút tartó érmeképek leírása is téves.

Még csak arra hívjuk itt fel a figyelmet, hogy a közölt 6 érem közül 5 éremről kétséget kizárólag megállapítható, hogy a daciai aera 2-ik esztendejében bocsátottak ki. Csupán az 1. sz. alatti kopott darab kibocsátási évét nem tudjuk. Itt azonban segít Otacilianak 5 sz. alatti érme, melynek szelvény irata, amint láttuk, nagy valószínűséggel: AN II. A két érmekép tüzetesebb vizsgálata arról győz meg ugyanis, hogy az érmeképek a legapróbb vonásig mindenben tökéletesen egyeznek egymással. A betűk formája, egymástól való távolsága, a körirat tagozása, a női alak testtartása, kézmozdulata, a körirathoz, az állatokhoz, és a vexillumokhoz való viszonylagos helyezete és még a szelvényben levő évszám elmosódottsága is tökéletes egyezést mutat a két érmekép között, amit csak azáltal magyarázhatunk meg, hogy egyugyanazon éremtővel verték Philippus és Otacilia e pénzdarabjait. Ebből azonban az is következik, hogy ugyanazon műhelyben (officina) és egy esztendőben, vagyis a daciai aera II-ik esztendejében verték mindkét érmet.

Hasonló típusú érmekeket Pick is csak a II-ik esztendőből ismer. Nincs tehát semmi okunk feltenni azt, hogy más esztendőben is bocsátottak ki mindkét kezében attributumot tartó női alakos típusú érmekeket Dacia részére, de ebben az esztendőben annál többet, amint a fent közölt érmek igazolják.

b) Istrosi érem.

Nevezett munka kiegészítésére közöljük még Alexander római császár istrosi (Moesia inferior) ötös bronzdrachmáját. Az Al-Duna melléki tartományokban t. i. a császárok idejében a bronz pénzegységet — nevezük bronz drachmanak, — az egység többszöröseiben is kiverték, mint két-, három-, négy-, négy és fél-, és öt bronz drachmás darabokat, melyeknek érték-jelölésére a görög αβ öt első betűjét használták. [A. B. Γ. Δ. E.] Bár a rendszer tökéletes ismeretétől még távol állunk, de bizonyos, hogy az αβ egymás után következő betűi, ha nem is szabályosan, de határozottan növekvő súlyú bronz-érmeiken fordulnak elő. Érmünk E értékjegyet visel, azért nevezük ötdrachmás darabnak.

Pick Alexander császár összes istrosi vereteit a hátlapi typus szerint négy csoportba osztja. Az első csoportnál lovon ülő szakállas istenség a hátlapi typus, a másodiknál Kybele, a harmadiknál Nemesis, a negyediknél Apollon. Az erdélyi Nemzeti Múzeum éremtárában levő egyik bronzérmen azonban Tyche alakját látjuk a hátlapon. Más császárok istrosi érmein gyakran találkozunk Tyche alakjával, (Pick: 487, 505, 513, 521, 522, 528,) de Alexander Severos érmein eddig ismeretlen jelenség.

Itt adjuk az érem leírását,

	AVT K M AVR CEB	ICT PI HNΩN.
	ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ	Tyche, fején kalathossal áll balra,
7.	A császár babérkoszorus mellképe paludamentummal és köpennyel jobbra.	jobbában kormányrudat, baljában bőségszarut tart. A jobb mezőben az értékjelző E betű.
Bronz.	Az érem közepén, az arcon kis mélyített pont.	Lásd 6. számú képet.
Átm. 29.		
m/m.		

Súlya: 18·010 gr. Erd. Nemz. Múz.-ban 1 példány.

dr. Kovács István.

Variantes inédites des monnaies de la Dacie et d'Istros.

Les monnaies que nous énumérons plus bas serviront à compléter la première partie du 1er volume de „Die antiken Münzen Nordgriechenlands“.¹ Cette partie de l'oeuvre, parue en 1899, est dûe à la plume de M. Pick. Dans l'introduction l'auteur répète avec une certaine insistance que seule la matière des collections fermées et inaccessibles est omise dans son livre. Si tout de même il semble ignorer la matière de la Collection du Musée National de Transylvanie rendue publique dès 1859, c'est, ou qu'il n'a pas accordé l'attention qu'elle mérite à la collection qui se trouve sur le terrain même de l'ancienne Dacie et y joue un rôle dominant, ou que l'oeuvre a paru dans le temps écoulé entre la mort de l'ancien Directeur et la nomination de son successeur, interregnum qui fut sans doute peu favorable aux recherches scientifiques.

L'on sait que la province de la Dacie n'obtint le droit du monnayage que sous Philippe l'Ainé, et qu'elle exerça ce droit pendant 11 ans. Dans la série des monnaies frappées durant cet espace de temps, Pick distingue 5 types principaux (A—E) et 2 types secondaires (A' D'). Le groupe de monnaies que nous allons communiquer prouvera qu'il y a des cas inconnus à l'auteur de l'ouvrage cité, où la figure de femme représentant la Province tient d'une main une épée recourbée, de l'autre des épis ou une couronne, tandis que les vexilla se trouvent plantés dans la terre. D'autre part, notre communiqué prouvera en général que Pick commet des erreurs dans sa description de ce type important des monnaies de la Dacie.

¹ Die antiken Münzen Nordgriechenlands unter Leitung von F. Imhoof-Blumer herausgegeben von der Kgl. Akademie der Wissenschaften. Band. I. Dacien und Moesien. Bearbeitet von Behrendt Pick. I. Halbband. Berlin, Druck und Verlag von Georg Reimer 1899.

a) Monnaies de la Dacia.

Philippus Senior. [244—249.]

PROVINCIA DAC | IA

1.
Bronze.
Diam.
27—28
m/m.
Ad Pick 7.

IMP M IVL
PHILIPPVS AVG
Buste de l'empereur avec couronne de laurier, cuirasse et paludamentum, à droite.

En bas dans l'exergue AN et date illisible. Debout à gauche femme en robe longue, avec bonnet phrygien. La *main dr.* un peu élevée tient *deux épis*; la *g.* serrée contre la hanche tient *une épée recourbée*. À ses pieds à *g.* aigle, à *dr.* lion marchant à *g.* Plantés dans la terre, derrière l'aigle vexillum au chiffre de la Ve légion, derrière le lion vexillum au chiffre de la XIIIe légion. Voir pl. 291. fig. 1.
(Selon Pick type C.)

Poids: 14.78 gr. Au Musée Nat. de Transylv. 1 exemplaire.

Quoique peu conservée, la monnaie permet de constater sans le moindre doute qu'ici la femme ne tient aucun des vexilla, mais qu'elle tient d'une main des épis, de l'autre une épée recourbée. Si la faible reproduction de la figure (voir n° 1.) ne prouve pas suffisamment le fait, nous renvoyons à la pièce de monnaie d'Otacia décrite et reproduite par nous plus bas (sous le n° 5) qui, mieux conservée, représente la copie fidèle de l'exemplaire décrit.

2.
Bronze.
Diam.
27 m/m.
Ad Pick 9.

Comme le n° 1.

PROVINCIA DA | CIA

En bas dans l'exergue AN .II. La femme précédente assise à *g.* entre l'aigle, le lion et le deux vexilla, tenant *de la main dr.* une épée recourbée, *sous le bras g.* deux épis. Voir fig. 2.
(Selon Pick type C.)

Poids: 16.902 gr. Au Musée Nat. de Transylv. 1 exemplaire.

3.
Bronze.
Diam.
27 m/m.
Ad Pick 27.

Comme le n° 1.

PROVINCIA DA | CIA

Dans l'exergue AN .II. Comme le type précédent. Femme tenant *de la main dr.* couronne d'épis, ou coupe plate, *dans la main g.* serrée contre la hanche l'épée recourbée. Voir pl. 29, fig. 3.
(Selon Pick type C.)

Poids: 15.04 gr. Au Musée Nat. de Transylv. 1 exemplaire.

PROVI | NCI | A | DACIA

4.
Bronze.
Diam.
27 m/m.
Ad Pick 14.

Comme le n° 1.

Dans l'exergue AN .II. Figure de femme usitée, assise à g., mais point d'aigle, ni de lion. *Dans la main dr. deux épis; dans la main g. serrée contre la hanche l'épée recourbée.* Devant elle, vexillum au chiffre de la Ve, derrière elle, vexillum au chiffre de la XIIIe légion. Les lances des vexilla portent l'une une tête d'aigle, l'autre une tête de lion. Voir pl. 291. fig. 4.
(Selon Pick type C.)

Poids: 15.435 gr., 14.29 gr., 15.83 gr. Au Musée Nat. de Transylv. 3 exemplaires.

O t a c i l i a.

PROVINCIA DAC | IA

5.
Bronze.
Diam.
29 m/m.
Ad Pick
20.

MARCIA OTACI
LIA SEVERA AVG
Buste de l'impé-
ratrice à dr.

Dans l'exergue AN II. La figure de femme, comme dans le n° 1, *debout* à g. entre l'aigle, le lion et les vexilla. Elle tient *dans la main dr. deux épis, dans la g. serrée* contre la hanche *l'épée recourbée.* Voir pl. 291. fig. 5.
(Selon Pick type B.)

Poids: 14.490 gr. Au Musée Nat. de Transylv. 1 exemplaire.

Quoique la monnaie soit assez bien conservée, il est difficile tout d'abord de bien distinguer la date dans l'exergue, vu que la barre de travers au milieu de la lettre N ne touche ni en haut ni en bas les barres droites de la lettre. En considération de ce fait l'observation attentive prouvera que notre exemplaire date de la IIe année de l'ère dace.

6.
Bronze.
Diam.
27 m/m.
Ad Pick
22.

MARCIA OTACI-
LIA SEVERA AVG
Buste de l'impé-
ratrice à dr.

PROVINCIA DA | CIA

Dans l'exergue AN II. Comme la précédente; mais ici la femme est *assise* à g. Elle *tient deux épis de la main dr., l'épée recourbée dans la main g.*
(Selon Pick type C.)

Poids: 11.710 gr. Au Musée Nat. de Transylv. 1 exemplaire.

La monnaie est peu conservée, mais on distingue bien les attributs ainsi que la date.

Les mêmes attributs dans la même disposition se trouvent sur les monnaies *décrites* sous les numéros 1, 4, 5 et 6, à cette différence

près que les types 4 et 6 montrent la femme assise tandis que les types 1 et 5 la montrent debout. Cependant, le point essentiel sur lequel il nous faut insister est le même dans les quatre cas: là où la femme tient d'une main des épis, elle tient de l'autre main une épée recourbée et non pas de vexillum. Il en est de même pour les numéros 2 et 3.

M. Pick connaît aussi des types où la femme tient dans la droite une branche ou une couronne (peut-être une coupe plate); mais en fait de reproduction il ne donne que le revers d'une monnaie d'Otacia (n° 1, table I). Comparons ce type de monnaie avec les types no. 3—6 que nous venons de décrire. N'est-il pas évident que sur la pièce dont M. Pick donne l'illustration, la femme a les mêmes attributs comme sur les exemplaires communiqués par nous, c. à. d. que, elle tient dans la main gauche l'épée recourbée, tout comme sur nos monnaies n° 1, 3, 4, 5 et 6. M. Pick s'est donc trompé en décrivant les types de monnaie comme il l'a fait; et si cela se pouvait dans la description de la pièce illustrée, — combien plus grande devient la possibilité d'une erreur dans la description des autres types tenant également des épis ou une couronne!

Pour finir nous désirons faire remarquer que chez 5 des 6 monnaies communiquées l'on peu constater, à l'exclusion de tout doute, qu'elles furent émises la IIe année de l'ère dace. Seul de la pièce usée n° 1 nous ne savons l'année d'émission. Mais ici nous vient en aide la monnaie d'Otacia (n° 5) dont l'inscription de l'exergue est, comme nous l'avons vu, très probablement AN II. En effet, en examinant de près les deux types de monnaie l'on sera bientôt convaincu qu'il sont conformes jusque dans les moindres détails. La forme et la distance des lettres, la légende, le maintien et le geste de la femme, sa position relative à la légende aux animaux et aux vexilla, même la date effacée dans l'exergue, tout montre une parfaite conformité de deux types, ce qui s'explique uniquement par le fait que les monnaies de Philippus et d'Otacia furent frappées par le même coin, par conséquent dans le même atelier (officina) et dans la même année, c. à. d. l'an II de l'ère dace. M. Pick de même ne connaît de semblables types que de l'an II.

b) *Monnaie d'Istros.*

Encore pour compléter l'oeuvre mentionnée, nous communiquons les pièces de bronze d'Istros (Moesie inférieure) de 5 drachmes, émises par l'empereur romain Alexandre, et qui montrent sur le revers la figure de Tyche. La figure de Tyche se trouve souvent sur des monnaies d'Istros émises par d'autres empereurs (Pick: 487, 505, 513, 521, 522,

528), mais elle est jusqu'à présent inconnue sur les monnaies d'Alexandre Sévère.

Voici la description de cette monnaie:

	AVT K M AVR CEB AAE □ ANDAPOC	ICT PI HNQN
7. Bronze. Diam. 29 m/m.	Buste de l'empereur, à dr. couronné de laurier, avec paludamentum. Au milieu petit point creusé sur la face.	Tyche coiffée du kalathos, debout à g., tenant de la main dr. un gouvernail, de la main g. une corne d'abondance. Dans le champ droit la marque de valeur E. Voir pl. 291. Fig. 6.

Poids: 18'010 gr. Au Musée Nat. de Transylv. 1 exemplaire.

A szeghegyi árpádkori temető.*

Az itt tárgyalt árpádkori temető leletei a lelkes Greiner Endre, kishegyesi róm. kath. tanító úr buzgóságának köszönhetik megmentésüket, de sokat köszönhetünk e tekintetben Szeghegy község érdemes fő- és aljegyzőjének Thausz Fülöp és Gerber Miklós uraknak is, kik a sírok feltárásánál a legnagyobb előzékenységgel segítették munkánkat. Greiner úr már a kishegyesi avartemető felkutatásánál sikeresen dolgozott s meghagyta akkor munkásainak, hogy bárhol hallanak vagy találnak még sírmezőre, azonnal adják neki hírvél, mert minden hiradásért 1 korona jutalmat ad nekik.

A felhívás nem volt hiábavaló. Ez év májusában munkásai jelentették, hogy Szeghegy községben házat vevén, a termelt föld helyén edényes sírokra bukkantak s egy pár megmentett edényt el is vittek neki.

Greiner úr, mint a Bács-Bodrogszeméi tört. társulat tagja, kötelességszerűen azonnal jelentést tett a zombori múzeum vezetésének a sírmezőről, az illető múzeum azonban a szükséges anyagi fedezet híján, nem tudott a sírok feltárásához fogni s így csak pusztá biztatással válaszolt. Pedig a munkához látás ez alkalommal nagyon sürgős volt, mivel a terület keleti szélét határoló utcza felől és pedig a terület északi sarkában, egy ház építését már megkezdették s így a telekről a földet szakadatlanul hordani kellett.

Ekkor hozott össze a szerencsés véletlen engem Greiner Endrével. Értesülve tőle a dologról, megígértem, hogy legközelebb fölkeresem s együtt fogjuk majd a sírmezőt megvizsgálni. Május 27-én vállottam be e megegyezésünket, s Gerbert aljegyző úr szives kalauzolása mellett hamarosan megkaptuk, amit kerestünk.

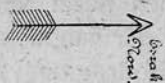
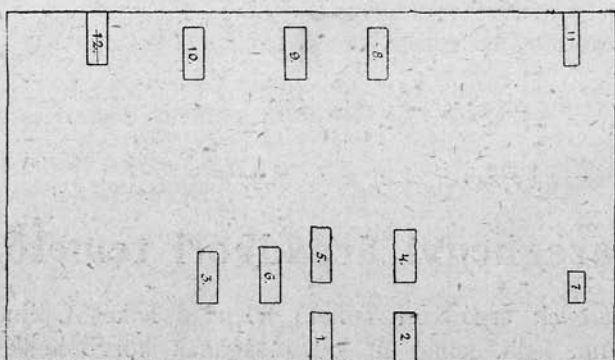
A sírmező fenn a Telecskán van, közvetlen a mai temető mellett, Neumann György telkén, — de benyúlik a mai temetőbe is. A lakosság tanúsága szerint ugyanis, a mindössze 28 évvel ezelőtt megkezdett köztemetőben, majdnem minden új sír ásásakor ráakadtak egy-egy régire, melynek persze sírmellékleteit — semmi értéket nem tulajdonítván nekik — rendszeren elpusztították.

Fájdalom, így jártak a Neumann-féle telek elején (a térképen szak-

* A 175. lap homlokán levő térképen : 4.

A szeghegyi árpádközi tenetű térképe.

Plan du canton de Szeghegy d'après la dynastie des Orpades (1896-1901)

Szeghegyi árpádközi tenetű

1 mètre

10 mètres

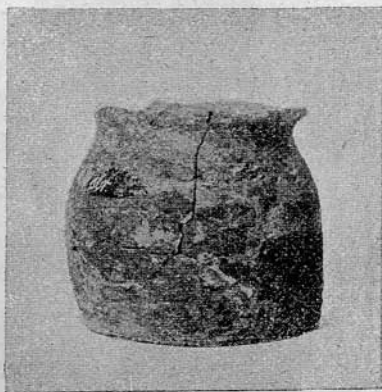
gatott vonallal határolt rész) levő sírok leletei is, mert mire odajutottunk, elég jókora részt ástak le már belőle s úgy az előbb említett ház építésekor, valamint az udvar nagytársa közben, míg a földet egy más ház építéséhez termelték róla, ismételten kaptak sírokat. E körülmény különben másrészt könnyítette a mi munkánkat, mert a másfél méteres földmetszetben hamarabb tudtunk eredményhez jutni. Munkás hijján, magunk fogtunk munkához s már a 2—3-ik ásónyommal ráakadtunk az első sírra s ennek feltárása után a 2-ikra is. Alább közölt mellékletei szép kilátással kecsegtetvén, nyomban sürgönyöztem az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárának, megbizatást és pénzt kérve az ásatásra.

Bizonyosra vettem, hogy mindkettőt megkapom s ezért másnap is kiszálltam, hogy a rendelkezésünkre álló kis területről, amit még lehet, megmenthessek. Ugyanis a telek hátsó részét most állította be tulajdonosa szőlővel s így mi csak az udvarnak szánt részben fekvő sírokhoz juthattunk hozzá.

E szabad területnek méretei a leásott területtel együtt a következők: Az út felőli szélessége 24·50 m., tehát szélesebb, mint azt a

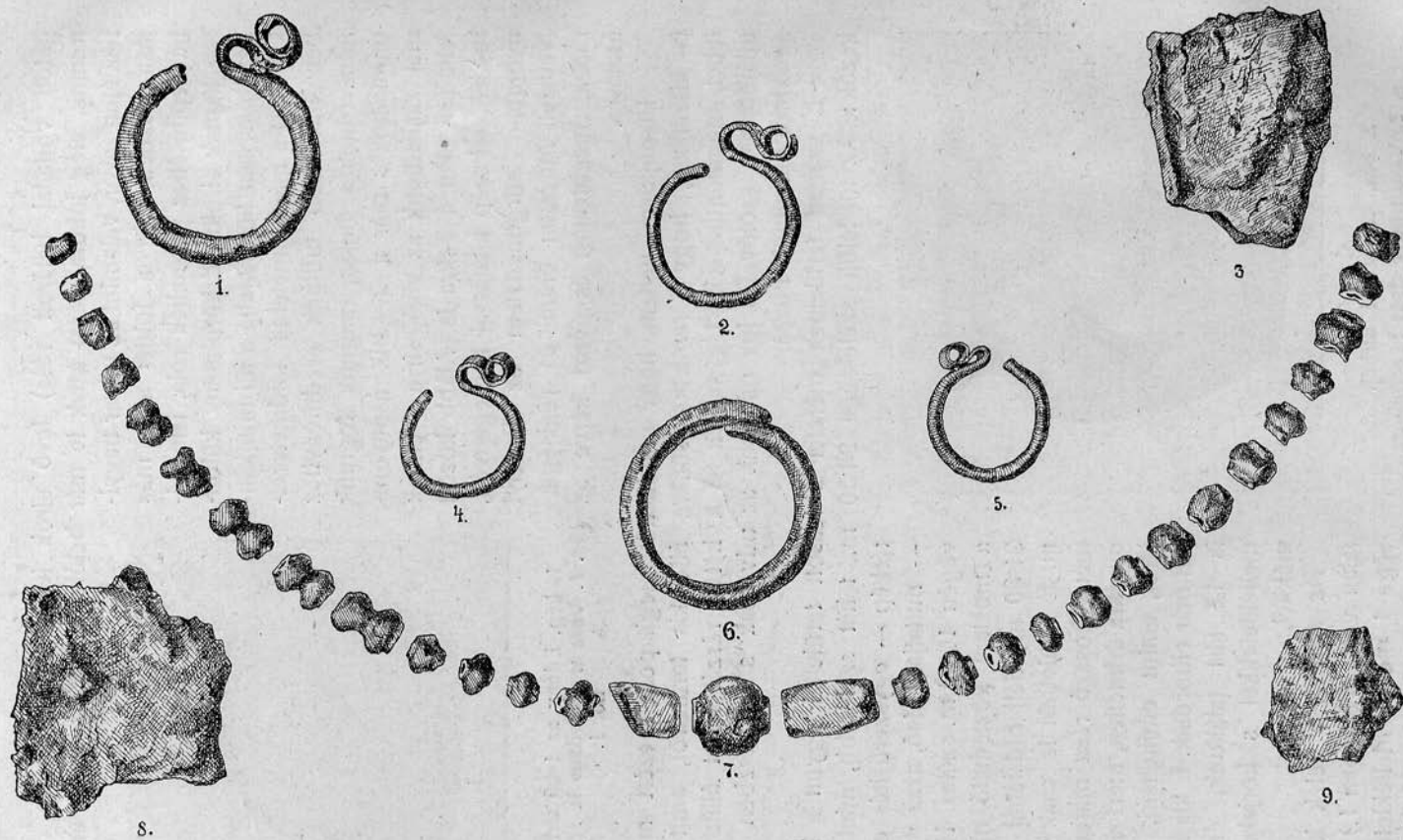
2. kép. Edény a 4. sírből.
Fig. 2. Vase trouvé dans la sépulture
no. 4.

1. kép. Edény az 1-ső sírből.
Fig. 1. Vase trouvé dans la sépulture
no. 1.

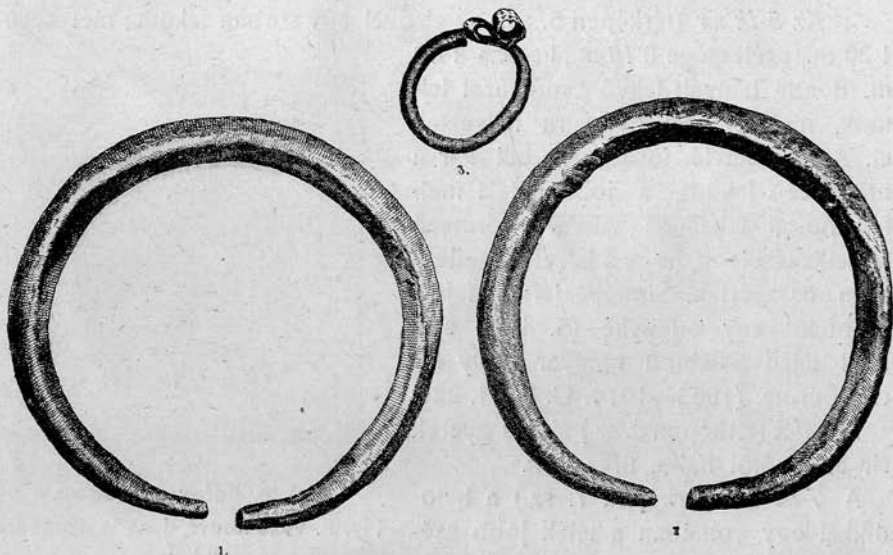
térkép — egyszerűsítés okából — mutatja. Felső, azaz nyugati végén 19·80 m. széles. Hossza a mostani köztemető mellett: 31·80 m; déli oldalánál 45·40 m. E területből is csak 11·40 méter hosszú rész maradt számunkra érintetlen, mert az elejéről, amint említettem, a földet már elhordták. E kis helyen is 12 sírt találtunk, érdekes mellékletekkel s korjelző érmekkel.

Az 1-ső sír a telek közepe táján volt. (Térképen 1.) Mélysége 1 méter. Melléklete egy kis, kézzel formált s körömmel

Mellékletek a 2-ik, 7-ik és 8-ik sírból.
 Trouvailles des sépultures no. 2. 7. 8.

diszített edényke a koponya jobb oldalánál (1. kép.) s a mell tájáról egy ezüst érem, mely fájdalom, avatatlan kézben összetört.

3. kép. Bronz karpereczek és ezüst hajkarika a 4-ik sírból.
Fig. 3. Deu bracelets en bronz et une boucle pour cheveux en argent, trouvés dans la sépulture no. 4.

A 2-dik sír az elsőtől 2 méter távolságra volt a temető felé. (Térképen 2.) Női csontváz volt benne, melynek koponyája mellett jobbról csinos formájú edényke állott. Egy kisebb és egy nagyobb ezüst hajkarika (304 lapon 1—2 sz.) meg egy ezüst érmecske (I. László magyar királyé 1077—1095.)¹ volt a melléklete; az edényke azonban a nedvesség miatt szétmállott, mikor kiemeltük.

A 3-ik sír (térképen 3.) 123 cm. mélyen hatalmas csontváz volt, minden melléklet nélkül.

A 4-dik sírra kutató árokkal találtunk s a 2-ik sírral egy vonalban feküdt. (Térképen 4.) E 92 cm. mély sírban ép csontvázat, a főnél formás edénykét (2. kép), a két karon két szép bronz karperecet, a jobb fülnél ezüst hajkarikát (3. kép) s a mell táján, I. Endre

4. kép. Edény az 5. sírből.
Fig. 4. Vase trouvé dans la sépulture no. 5.

¹ Dr. Réthy László : Corpus Nummorum Hungariae, 31.

magyar király, egy ezüst érmét találtuk. (1047—1061. C. N. H. I. 14.)

Az 5-ik sír (térképen 5. sz.) az elsővel egy sorban feküdt; mélysége 1·20 m., szélessége 0·70 m., hossza 1·80 m. Benne hanyatt fekvő csontvázat leltünk, melyet fejfelé nyugatra helyeztek el. A fej balfelé fordult. A bal kar a medencén feküdt, a jobb a test mellett, holott általános vonás e sírmező temetkezéseiben, hogy a kezek a medencén összeértek. Sírmelléklet: a fejnél jobbfelől egy edényke (5. kép) s a mell táján Salamon magyar király kis ezüst érme. (1063—1074. C. N. H. 22?)

A 6-dik (térképen 6. sz.) sír kis gyerek sír az elsőtől balra, üres volt.

A 7-ik sír (térképen 7. sz.) a hatodikkal egy vonalban a telek jobb szélén volt. Mélysége 1 m.; szélessége 0·60 m., hossza 1 m. Szintén gyermeksírszerű mint mindenik, úgy ez is fejfelé nyugatra feküdt. Azonban ennél s később a 11-iknél is, a csontváz ferdébb helyzetben feküdt, mint a többiben. Mig ugyanis a többi sírok majdnem párhuzamosan haladtak a telek szélével, addig e kettőben elhajlás, még pedig szembetűnő elhajlás volt észlelhető, mintha a nyári kelet-nyugat irányt akarták volna követni. A fej itt az 5-ik sír temetkezésével ellentétben jobb felé fordított s az edény melléklet (5. kép), mint a 11-iknél nem jobbra, hanem a fejtől balra feküdt.

6. kép. Edény a 9. sírból.

Fig. 6. Vase trouvé dans la sépulture no. 9.

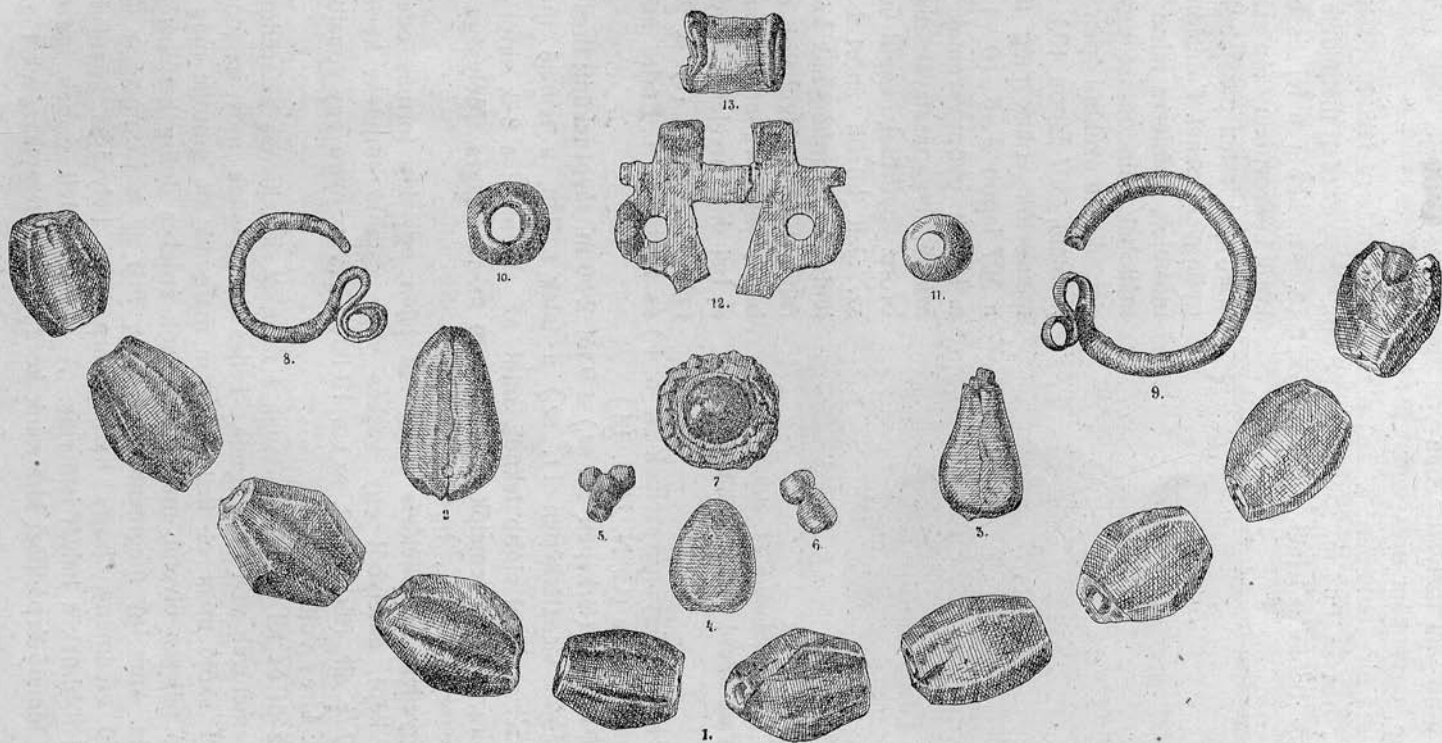

5. kép. Edény a 7. sírból.

Fig. 5. Vase trouvé dans la sépulture no. 7.

Egyébként szép, gazdag sír volt, mert az edényen kívül mellékletei: 2 ezüst hajkarika (304 lapon 4—5.) egy összehajtott ezüst gyűrű a balkézről (u. o. 6.) a medence táján; továbbá szépszámú gyöngyszemek (u. o. 7.) s (Endre magyar király (1047—1061) egy ezüst érme (C. N. H. I. 11.), mely a kéz tájékán volt a medence felett; továbbá két ismeretlen rendeltetésű vasdarab (u. o. 8—9.)

A 8-dik sír (térképen 8. sz.) a hozzáférhető terület legvégén, hatalmas, erős csontvázal. Mélysége 1·15 m., hossza 1·68 m., szélessége 70 cm. Mellékletül

Mellékletek a 9. sírból.
 Trouvailles de la sépulture no. 9.

csak a jobb váll mélyedésében volt egy vaskés pengéje, vagy csiszoló töredéke, egyébként üres volt. (304 lapon 3.)

9-dik sír (térképen 9. sz.) a 8.-tól két méterre feküdt. Mélysége 1·10 m., hossza 1·64 m., szélessége 68 cm. Szép, gazdag melléklete volt. Találtunk benne a fejnél egy edénykét (6. sz. kép); a fej és edény

7. kép. Edény a 11. sírból.

Fig. 7. Vase trouvé dans la sépulture no. 11.

körül koszorúban szép csiszolt, afanynyal festett pasztából való gyöngyszemeket. Fájdalom; ez utóbbiak, érintésre mind szétmállottak. Mindössze egy példát sikerült ezekből épen megmenteni, (307 lapon 13.) Megmenthetők voltak még utóbb a 307 lapon 2—6., 10—11. sz. a. között gyöngyszemek, a 7. számú, üvegpasztával diszített bronz gyűrűfej, végül a 12. sz. alatt között áttört bronz, lemezes diszitménynek két darabja. Ezekon kívül volt e sírban a jobb vállnál egy nagy, a bal kéz nyelénél egy kis ezüst hajkarika; (u. o. 9—8.)

a nyak körül kőgyöngyszemek (u. o. 1.) és a szájbán I. Endre magyar király ezüst érme (C. N. H. I. 14.)

10-dik sír (térképen 10. sz.) a 9 től 2·60 m. távol feküdt; üres volt.

11-dik sír (térképen 11. sz.) a telek szélén, a temető mellett, sorban fél meterrel előbb feküdt, mint az előbbiek; a 8-ik sirtól 5·70 m. távolra, tehát a temetők szélétől 1·20 m. távolságra. Mélysége 1·10 m. szélessége 65 cm., hossza 1.65 m.

Egyetlen sirmelléklete a fej bal felén egy kis formás edényke volt (7. kép), amelyből egy vaskés vagy csiszoló töredéke került ki.

12-ik sír (térkép 12. sz.) a 10-iktől 2·40 m.-nyire egy vonalban a 11-ikkel. Üres volt.

Az öt és fél napos ásatásnak e tizenkét sír feltárása az eredménye Soros temetővel volt itt dolgunk. Teljes feltárásának most az ujonnan beállított szőlő miatt el kellett ugyan maradnia, de gondját még sem lenne jó teljesen elvetni, mert esetleg sok érdekes dolog kerülhet még ki belőle. Amit így megmenteni sikerült, már az is jó anyag, s szám-bavehető eredmény, hogy hazánk árpádkori helységei közül ismét egygyel többnek a helyét ismerjük. A sírokban lelt érmek igazolják, hogy a temető árpádházi királyaink korából való temetkezéseket rejtett

magában. Ékszerei teljesen egyeznek a Lompos-halmon talált árpádkori ékszerekkel s a pilini temető hasonló ékszereivel.

A csontvázak fekvése, az érmek elhelyezése, s az a körülmény, hogy a sírokban kisebb szárnyasok csontmaradványaira is leltünk, mind e korszak hazánk egyéb leleteiből ismert, temetkezési módjáról beszél. A gyöngyszemeknek a 9-ik sírban tapasztalt arany festése, Hampel József szerint, kortjelző diszítése az Árpádkori leleteknek.

Szász Ferencz.

Cimetière de l'époque d'Árpád, à Szeghegy.

(Comitat de Bácsbodrog.) *)

Abrégé.

Cet ancien cimetière se trouve sur le Telecska, près du cimetière actuel. Une partie même y pénètre. Il n'est donc pas étonnant, qu'au cours des fossoyages, ont ait rencontré d'anciennes sépultures. Certaines d'entre elles ont été bouleversées, d'une façon ou l'autre. Voyez par exemple le territoire, marqué de traits interrompus, dans la carte représentée à p. 302. Comme la Société Historique du comitat de Bácsbodrog n'avait pas les ressources voulues pour opérer des fouilles, elle s'adressa à la direction du Musée National de Transylvanie, (Section Numismatique et Archéologique) qui me chargea des fouilles. Je découvris ainsi douze tombes dans le champ de M. George Neuman.

Tombe no. 1. (plan 1.) Profondeur 1 m. Contient un petit vase; façonné à la main, orné par empreintes d'ongles (fig. 1.) et une médaille en argent, complètement détériorée.

Tombe no. 2. Contenait un squelette de femme; à droite du crâne se trouvait un petit vase. Cette sépulture contenait encore une grande et une petite boucle, en argent, pour les cheveux, (p. 304. no. 1—2.), et une médaille en argent (C. N. H. 31¹) de Ladislaus premier, roi de Hongrie (1097—1095). En enlevant le vase, celui-ci se brisa.

Tombe no. 3. Profondeur 1'23 m. Contenait un fort squelette d'homme, sans aucun accessoire.

Tombe no. 4. Profondeur 92 cm. Contenait un squelette intact. Près de la tête se trouvait le vase représenté à la fig. 2., aux deux bras deux bracelets en bronze près de l'oreille droite une boucle pour cheveux, en argent (fig. 3.), près de la poitrine une médaille en argent (C. N. H. 14) de André premier, roi de Hongrie (1047—1061).

Tombe no. 5. Profondeur 1'2 m. Longueur 1'8 m. Largeur 70 cm. J'y ai trouvé un squelette étendu sur le dos, avec la main droite reposant

¹ Dr. L. Réthy: Corpus Nummorum Hungariae.

*) No. 4 sur le plan p. 175.

directement près de la poitrine, et la main gauche reposant sur le bassin, à la droite de la tête se trouvait un petit vase (fig. 4.) près de la poitrine une médaille d'argent. (C. N. H. 22) de Salamon, roi de Hongrie (1063—1074.)

Tombe no. 6. Tombe d'enfant, sans accessoires.

Tombe no. 7. Profondeur 1 m. Longueur 1 m. Largeur 60 cm. Orientation Est-Ouest. Tombe d'enfant. A gauche de la tête se trouvaient un petit vase (fig. 5.), deux boucles d'argent pour cheveux (p. 304. no. 4—5.), un anneau d'argent de la main gauche (p. 304. no. 6.); des perles en verre (p. 304 no. 7.), se trouvaient près du bassin : enfin près de la tête, j'ai trouvé une médaille en argent de André premier, roi de Hongrie (1047—1061. C. N. H., 11)

Tombe no. 8. Profondeur 1 m. Longueur 1·68 m. Largeur 70 cm. Contenait un squelette couché dans le sens de la largeur; près de l'épaule droite se trouvait un fragment de lame de couteau ou d'aiguiseur, en fer. (p. 304.)

Tombe no. 9. Profondeur 1·1 m. Longueur 1·64 m. Largeur 68. cm. Près de la tête se trouvait un petit vase (fig. 6.), autour de la tête et du vase, des perles en pâte, couvertes de couronnes peintes en or, et du reste, à l'exception d'une seule, tout à fait désagrégées (p. 307. no. 13.) La sépulture contenait encore: près de l'épaule droite une boucle d'argent pour les cheveux, près de la main gauche une agrafe plus petite (p. 307), près du cou, des perles de verre (p. 307. no. 1.), enfin dans la bouche il y avait une médaille d'argent (C. N. H. 14) de André premier, roi de Hongrie.

Tombe no. 10. Complètement vide.

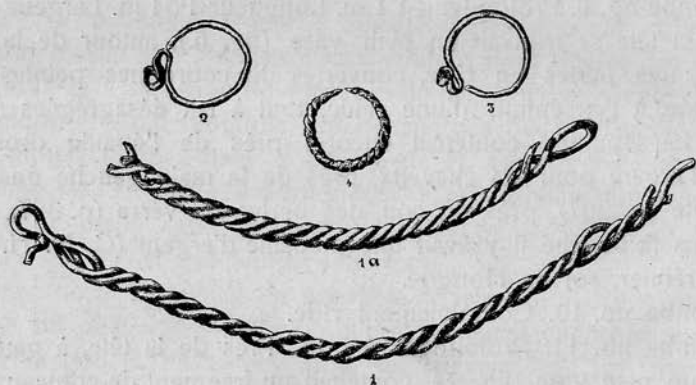
Tombe no. 11. Profondeur 1·1 m. Près de la tête, à gauche, se trouvait un petit vase (fig. 7.), contenait un fragment de couteau en fer.

Tombe no. 12. Ne contenait rien.

L'emplacement des sépultures montre que les ensevelissements se faisaient par rangées. Les médailles proviennent de l'époque des rois de la maison d'Árpád. Les bijoux correspondent à ceux de Lompos-Halom et de Piliny.

Árpádkori sírok Vajdahunyadon.*)

Vajdahunyadon a Kincses nevű szőlőhegyen, Márkgráf János szőlőjének rigolozása közben, még a múlt esztendő deczemberében sírokra akadtak a napszamosck. A dolgról egy ideig a napszamosokon kívül senki sem tudott. Mikor azonban munkaközben sírmellékleteket is leltek, a dolognak hirtelen híre ment. Az érdeklődők természetesen siettek a Kincseshez, sőt a hatóság beavatkozása is szükségessé vált. Így jutottam ki magam is.

Árpádkori sírok mellékletei Vajdahunyadról.

Objets trouvés dans les sépultures de l'époque d'Árpád, à Vajdahunyad.

A munkások elbeszélése szerint, kik nemcsak a most említett helyen, hanem korábbi években a szomszédos szőlőkben is végeztek rigolozási munkálatokat, a Márkgráf szőlőjében 21 sírra akadtak, a szomszédos szőlőkben még többre, úgy hogy az addig kapott sírok száma meghaladja a hatvanat. Több sír mellett kaptak mellékletet, mire ügyet sem vetettek. A leletek elkallódtak. A mostani munkálatok alkalmával úgy történt, hogy az egyik sír mellett nagyobb tárgyat, egy bronz nyakpéreczet leltek s ennek alapján figyelmesebben kezdtek

*) A 175 lapon levő térképen 3.

átkutatni az előbukkanó sírokat. Ennek köszönhető, hogy három sír mellékleteit meg lehetett menteni. Mind a három sír a Márkgráf szőlőjében volt. Valamennyi hanyatt feküdt, lábbal keletnek, fejfelé nyugatnak. Kezeik állítólag a test mellett voltak elnyújtva.

Az egyik csontváz nyakán egy négyes fonású bronz nyakperezet lelték (a képen 1 és 1a). Az egyik érdeklődő csavargatni kezdte, ketté törte, egyik darabját el is vitte. Későbbi utánjárással tudtam csak megszerezni, de már akkor az egyik sodronyt lefejtették róla.

Egy másik csontváz mellett, a fűlek mögött, két ezüst hajkarikát találtak (a képen 2—3.). Volt e mellett a csontváz mellett még egy fonott művű ezüst gyűrű is (a képen 4.).

Legbecsesebb azonban a harmadik sír, melyben Salamon magyar királynak (1063—1075.) ezüst dénáriusát lelték, (C. N. H. 22.) minek alapján a temető korára megközelítő pontossággal következtethetünk.

A munkások beszéltek, hogy a Márkgráf szőlőjének nyugati mesgyéjén olyan sírra is akadtak, melyet csak részben ástak ki. Másik része átnyúlik a szomszéd tulajdonos szőlőjébe. Ha figyelembe vesszük ezt a körülményt, meg azt, hogy korábbi rigolozási munkálatok alkalmával a szomszédos területeken is lelték sírokat, valószínűnek látszik, hogy egy nagyobb terjedelmű temetővel van dolgunk, melynek felásatása annál kívánatosabb, mert minden perczen annak az eshetőségnek vagyunk kitéve, hogy a temetőnek még megmaradt része is tönkre fog menni.¹

Vajdahunyad, 1911. május hó.

Dr. Kővári Ernő.

¹ Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára dr. Kővári főorvos úr szíves bejelentése alapján az ő nagybecsű közreműködésével, a jelen év márczius és április havában ásásokat végeztetett a Márkgráf szőlőjével szomszédos Läger-féle szőlőben. Az ásítás eredménye 54 sír, melyek jó része mellékletekkel maradt reánk. Ez ásítás eredményeinek közlése kapcsán fogjuk adni a terület térképét, melyen a munkások bemondása alapján a most említett három sír helyét is megjelöljük.

Sépultures de l'époque d'Árpád, à Vajdahunyad.

(Comitat de Hunyad.)*

Au mois de décembre 1910 au cours des travaux d'irrigation exécutés à Vajdahunyad, dans le vignoble de M. Jean Markgraf, situé sur le coteau nommé „Kincses“, les ouvriers mirent au jour des sépultures. Pendant tout un temps, personne ne sut rien de l'existence des tombes, en dehors des ouvriers; mais lorsqu'on découvrit aussi des objets, la chose s'ébruita, et beaucoup d'amateurs vinrent visiter le „Kincses“; même l'autorité dut intervenir. C'est ainsi que j'y vins moi-même.

D'après le récit des ouvriers, qui exécutèrent les travaux d'irrigation dans les vignobles voisins, aussi le nombre de sépultures trouvées dans la propriété de M. Markgraf est de 21, dans les propriétés environnantes, encore plus, de sorte que le nombre total de tombes dépasserait 60. Ils trouvèrent aussi des accessoires près de certaines tombes, mais n'y firent pas attention, de sorte que ces objets s'égarèrent. Dans les travaux de déblai plus récents, ils découvrirent un objet d'assez grande dimension, un torque en bronze, et c'est à la suite de cette découverte que l'on commença à explorer plus attentivement les tombes mises au jour. On a pu ainsi sauver de la disparition trois tombes avec leurs accessoires. Toutes trois se trouvaient dans le vignoble de M. Markgraf. Tous les corps étaient en supination, les jambes vers l'est, la tête vers l'ouest. Les mains étaient paraît-il étendues près du corps.

Au cou de l'un des squelettes on découvrit un torque de bronze à 4 fils. (fig. 1. 1/a) Un des visiteurs se mit à tordre les fils et brisa le collier en deux: puis enleva un des morceaux. Je pus le retrouver après beaucoup de démarches, mais on avait déjà arraché un des fils.

Près d'un autre squelette, derrière les oreilles, on trouva deux agrafes rondes en argent, pour cheveux. (fig. 2. 5) Près du même squelette il y avait encore un anneau d'argent à 4 fils (fig. no. 4.)

*) No. 3 sur le plan p. 175.

Mais la trouvaille la plus intéressante est constituée par la troisième sépulture, où l'on découvrit un denier d'argent (C. N. H. 22) datant de Salamon, roi de Hongrie (1063—1074), ce qui permet de fixer avec suffisamment d'exactitude l'âge de ces sépultures.

Les ouvriers racontent qu'à la borne occidentale du vignoble de M. Markgraf, ils trouvèrent une tombe qu'ils ne déblayèrent que partiellement, l'autre moitié pénétrant dans la propriété limitrophe. Si nous ajoutons à cela ce fait que dans les propriétés environnantes, au cours des travaux d'irrigation, on découvrit aussi précédemment des sépultures, il est raisonnable d'admettre que nous sommes en présence ici d'un cimetière d'assez grande dimension, dont le fouillage méthodique est d'autant plus désirable, que l'on s'expose sinon à voir se ruiner complètement les tombes encore existantes.

Vajdahunyad, mai 1911.

Dr. Ernest de Kővári.

NB. Sur le rapport de M. le Médecin en chef, dr. Kővári, et avec son concours, la Section Numismatique et Archéologique du Musée National de Transylvanie fit exécuter des fouilles au mois de mars et au mois d'avril de cette année dans le vignoble de M. Läger voisin de celui de M. Markgraf. Les fouilles firent découvrir 54 tombes, dont un grand nombre munies d'accessoires. Nous joindrons à la description des fouilles une carte de la région fouillée, sur laquelle nous marquerons aussi, d'après les indications des ouvriers, l'emplacement des trois sépultures mentionnées plus haut.

Tűzgerjesztés dörzsöléssel.

Egyik néprajzi gyűjtőútam alkalmával hallottam, hogy a magyar-köblösi (Szolnokdoboka vármegye) oláh pásztorok gyújtó fa, vagy más tűzszerszám hiányában oly módon gerjesztenek tüzet, hogy két darab száraz fa közé szorítanak egy harmadikat. Két pásztor a két szorító fát fogja össze erősen, a közöttük levő harmadik száraz fadarabot pedig két más pásztor gyors ütemben húzza maga felé, lehetőleg ugyanazon a helyen. A dörzsölés révén a fadarabok hamar átmelegszenek, majd

Tűzgerjesztés dörzsöléssel.

Production du feu par frottement.

lángra is kapnak. Hogy fáradságuk kárba ne vesszen, bicsokkal, vagy kaczorral jó előre forgácsot hasogatnak, ezt a fellobbanó lánghoz tartják s ennél meggyújtva viszik át a szintén előre megrakott kis famáglyához. A lángra kapott forgácsokkal alágyújtanak. Képünk négy oláh pásztorlegényt ábrázol, a mint kérésre bemutatják a most leírt tűzgerjesztési módot.

Dr. Roska Márton.

Production du feu par frottement.

Les bergers roumains, à Magyarköblös (comitat de Szolnokdoboka), à défaut d'allumettes ou de tout autre instrument à feu, produisent du feu en serrant un morceau de bois entre deux autres. Deux bergers tiennent fortement les deux morceaux de bois fixes, et deux autres bergers, dans un rythme rapide, attirent vivement à eux, puis repoussent (toujours au même endroit, si possible) le troisième bois, serré entre les deux premiers. Par suite du frottement répété, les morceaux de bois s'échauffent rapidement, puis s'enflamment. Afin que leur peine n'ait pas été inutile, les bergers, ont eu soin de détacher à l'avance des copeaux, copeaux qu'ils allument maintenant à leur tour, et qu'ils transportent au bucher, également préparé à l'avance. Celui-ci est alors allumé au moyen des copeaux, de la façon ordinaire. Notre figure représente quatre jeune bergers, au moment où ils emploient, sur ma demande, la mode d'inflammation que je viens de décrire.

lángra is kapnak. Hogy fáradságuk kárba ne vesszen, bicsokkal, vagy kaczorral jó előre forgácsot hasogatnak, ezt a fellobbanó lánghoz tartják s ennél meggyújtva viszik át a szintén előre megrakott kis famáglyához. A lángra kapott forgácsokkal alágyújtanak. Képünk négy oláh pásztorlegényt ábrázol, a mint kérésre bemutatják a most leírt tűzgerjesztési módot.

Dr. Roska Márton.

Production du feu par frottement.

Les bergers roumains, à Magyarköblös (comitat de Szolnokdoboka), à défaut d'allumettes ou de tout autre instrument à feu, produisent du feu en serrant un morceau de bois entre deux autres. Deux bergers tiennent fortement les deux morceaux de bois fixes, et deux autres bergers, dans un rythme rapide, attirent vivement à eux, puis repoussent (toujours au même endroit, si possible) le troisième bois, serré entre les deux premiers. Par suite du frottement répété, les morceaux de bois s'échauffent rapidement, puis s'enflamment. Afin que leur peine n'ait pas été inutile, les bergers, ont eu soin de détacher à l'avance des copeaux, copeaux qu'ils allument maintenant à leur tour, et qu'ils transportent au bucher, également préparé à l'avance. Celui-ci est alors allumé au moyen des copeaux, de la façon ordinaire. Notre figure représente quatre jeune bergers, au moment où ils emploient, sur ma demande, la mode d'inflammation que je viens de décrire.

Az ó-bessenyői őstelep.

E címen számol be *Kisléghi Nagy Gyula* az Arch. Ért. XXIX. 146—154. és XXXI. 147—164. ll. egy három m. magas és 200 m. területű halom felásásáról, mely a Torontál megyei Ó-bessenyőn, az Aranka mellett fekszik. A munkát 1906 ápr. 7-én kezdte meg s 1907 aug. 23-án fejezte be, miközben felásott 1336 m² területet 2·5—3 m. mélységig. Mint maga mondja, *rendszeresen*. Három *tűzpad-régiót* tárt fel a halomban, a legalsót 2·5 m., a másodikat 1·5 m., a harmadikat kb. 0·5 m. mélyen. Megfigyelte, hogy a legalsó tűzpad-régió felett vízszintesen vagy rézsút vonuló, egy-két ujjnyi vastag, több egymást követő hamú- és koromsáv volt, ezt föld borította, melyben sárga agyagcsíkok is előfordultak. Állítólag mindenütt „ugyanazon korom- és hamurétegek, ugyanazon cserepek és edények, ugyanazon konyhahulladékok“ voltak észlelhetők. Azt mondja, hogy „a cserepek technikája, diszítése nem változik, nem hanyatlik, de nem is halad, úgy, hogy a telep agyagművessége — bár magasabb fokán a fejlettségnek — úgy szűnt meg, a hogy kezdődött.“ (XXXI. 150. l.) Beismeri, hogy az előbb említett három tűzpad-régióval jellemzett beosztás nem tarthat igényt mértani pontosságra, amennyiben az elválasztó, igen tarka földtömegekben is lépten-nyomon hamúra, koromra, konyhahulladékra, kisebb-nagyobb vörösre égett területekre vagy rögökre akadt, mégis „jól megfigyelhetőleg három fő-kulturréteget mutatott“. Leírja azután a leleteket, természetesen tekintet nélkül arra, hogy melyik réteg mit szolgáltatott. Mindössze egy pár darabról említi mellékesen, hogy ebben, vagy abban a rétegben lelte.

Ennek a beszámolónak az előbb említett részleteit azért foglaltuk így össze, hogy ne mi, hanem maga a beszámoló tegyen kiáltó bizonyosságot arról, hogy *így ásní egyáltalán nem szabad*. Aki csak egy kicsikét is belekóstolt az őskori régészetbe, éreznie kell, az adott esetről szólva, hogy egymásra halmozódott kulturarétegekből felépült halmok, telepek ásatásánál a stratigraphiai viszonyok pontos szemmeltartása oly követelmény, mely nélkül az egész ásatás teljesen alkalmatlan azoknak a törvényeknek, igazságoknak a megállapítására, melyek kiderítésére különböző hazarészeinken dolgozó összes munkatársainknak töreked-

niök kell. Kisléghi Nagy Gyula sokkal bölcsebben cselekszik, ha nem túrja fel az egész halmot, hanem felássza annak egy kicsi részét úgy, hogy egyelőre nem állapít meg önkényesen három nivót, hanem annyit, amennyinek megállapítására a különböző magasságokban jelentkező tűzhelyek, lakáshelyek kényszerítik. Ezzel párhuzamosan lelkiismeretesen ügyel arra, hogy mit adtak az egyes rétegek, hogy a különböző rétegek tartalma szigorúan külön-külön kezeltessék.

Nem Kisléghi Nagy Gyula a hibás, hogy ezt a halmot tönkre tette, hanem az iskola, mely útravaló nélkül állította őt oly pontra, ahol kellő útbaigazítások mellett sok hasznára lehetne a magyar tudományosságnak.

A.

Erratum.

A 176	lap 4	sorában	<i>alábbi</i>	helyett	<i>fenti</i>	jön
" 177	" 20	"	<i>km.</i>	"	<i>m.</i>	"
" 178	" 16	"	<i>É-felől</i>	"	<i>ÉK-felől</i>	"
" 179	" 14	"	<i>1910</i>	"	<i>1901</i>	"
" 180	" 3	"	<i>Forrásdomb</i>	"	<i>Forrásdomb</i>	"
" 186	" 10	"	<i>első eső</i>	"	<i>eső</i>	"
" "	" 19	"	<i>3 sz.</i>	"	<i>2 sz.</i>	"
" 188	" 29	"	<i>91</i>	"	<i>90</i>	"
" 192	" 3	"	<i>10 képen 10.</i>	"	<i>10 képen 4.</i>	"
" 195	" 6	"	<i>színű</i>	"	<i>szélű</i>	"
" 204	" 14	"	<i>színes</i>	"	<i>nincs</i>	"
" "	" 16	"	<i>52</i>	"	<i>42</i>	"
" 205	" 15	"	<i>10 képen 1.</i>	"	<i>10 képen 3.</i>	"
" 208	" első szava		<i>Nyelvének</i>	"	<i>Nyelének</i>	"
" 209	" 13 sorában		<i>59</i>	"	<i>58</i>	"
" 220	" 5	"	<i>12</i>	"	<i>1. 2.</i>	"
" 222—3	" az 58 és 59 sz. képek meg vannak fordítva.					
" 224	" 25 sorában		<i>3. 7.</i>	helyett	<i>3—7</i>	jön
Ad 317	"		Nagyarköblös a 175 lapon levő térképen 5.			

* * *

Pag. 190 la coupe no. 6 est $\frac{1}{4}$ de gr. nat., la coupe no. 12 est $\frac{1}{6}$ de gr. nat.,
Pag. 227 ligne 29 au lieu de 35—40 km. lisez 35—40 m.

" 230 " 31 " " " *Forrásdomb* " *Forrásdomb.*

" 238 " 18 " " " *3* " *2.*

" 240 " 34 " " " *91* " *90.*

" 245 " 33 " " " *Ouverture latérale colorée* lisez: *Sans Ouverture laterale.*

" 246 " 6 " " " *no. 1.* lisez *no. 3.*

" 249 " 35 " " " *fig. 59* " *fig. 58.*

" 222 et 223 les figures 58 et 59 sont inversées.

Ad pag. 271 *Csomasfája* se trouve *No. 2.* sur le plan p. 175.

" " 274 *Szentkirály* " " *No. 3.* " " " " "

" " 317 *Magyar-köblös* " " *No. 5.* " " " " "